

VEDA

VYDAVATEĽSTVO SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED

© Miroslav Dudok, Gabriela Gotthardová, Milada Hirschová, Jana Hoffmannová, Ján Horecký, Martina Ivanová, Ján Kačala, Šárka Lešnerová, Svatava Machová, Olga Müllerová, Emília Nemcová, Jolana Nižníková, Karel Oliva, Slavomír Ondrejovič, Jarmila Panevová, Veronika Řezníčková, František Štícha, Eva Tibenská, Zdeňka Urešová

© Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, 2005

ISBN 80-224-0879-4

OBSAH

S. Ondrejovič: Slovo úvodom	/ 7
S. Ondrejovič: Niekoľko glos k aktuálnej situácii slovenskej syntaxe	/ 9
J. Kačala: Syntaktické princípy a syntaktické kategórie	/ 14
J. Horecký: Výpovedné akty ako východisko syntaxe	/ 21
S. Machová: Závislostní syntax	/ 23
E. Tibenská: Význam a forma v syntaxi	/ 28
F. Štícha: Ke vzťahu teoretické a empirické syntaxe v epoše korpusů	/ 36
K. Oliva: O dialektické jednotě protikladů morfologického značkování korpusů a závislostní syntaktické analýzy vět	/ 41
V. Řezníčková – Z. Urešová: K syntaktické anotaci textů z Českého národního korpusu: od analytické k tektogramatické rovině	/ 57
J. Panevová: Sloveso: centrum věty; valence: centrální pojem syntaxe	/ 73
J. Nižníková: Polopredikatívne konštrukcie a valencia slovesa	/ 78
M. Ivanová: Vzťah pomenovacej a vetotvornej funkcie slovesa	/ 88
Š. Lešnerová: Postavení syntetického predikátu v humanistické češtině	/ 93
M. Hirschová: Sekundární predikace v češtině a ve slovenštině	/ 103
G. Gotthardová: Z problematiky syntaktického vztahu koordinácie	/ 115
J. Hoffmannová: Výstavba interview z hlediska textové syntaxe a stylistiky	/ 127
O. Müllerová: Opakování jako jeden z rysů výstavby mluvených textů	/ 139
M. Dudok: Textové konektory a orientátory	/ 150
E. Nemcová: Syntaktické prostriedky odborného štýlu (Deskriptívna a synergetická interpretácia)	/ 155
J. Kačala: Záverečné slovo	/ 166

Slovo úvodom

Vážené dámy a páni,
dovoľte, aby som Vás bez dlhšieho úvodu privítal na konferencii *Aktuálne otázky súčasnej syntaxe*, ktorú usporiadal Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied, Jazykovedná spoločnosť pri Slovenskej akadémii vied a Pedagogická fakulta v Bratislave pod záštitou a za podpory nášho dlhoročného priaznivca a partnera Ministerstva kultúry Slovenskej republiky, ktoré tu reprezentuje pani Daniela Števčeková. Osobitne vítam našich zahraničných hostí a ďakujem, že prišli aj napriek nepriaznivým okolnostiam. Želám nášmu rokovaniu v tomto komornom prostredí príjemnú atmosféru a úspešný priebeh.

Slavomír Ondrejovič
riaditeľ Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV

Niekoľko glos k aktuálnej situácii slovenskej syntaxe

SLAVOMÍR ONDREJOVIČ

1. Presne pred rokom a mesiacom sa v neďalekom Smolenickom zámku konala gramatická konferencia pod názvom *Tradícia a perspektívy slovenskej gramatiky*. Predtým sa „čistá“ gramatická, resp. syntaktická konferencia naposledy uskutočnila na Slovensku v roku 1958. Minuloročná smolenická konferencia mala preto za úlohu predovšetkým nanovo zmapovať možnosti a pripravenosť slovenskej komunity na koncipovanie i skoncipovanie slovenskej akademickej gramatiky, príp. načrtnúť základné kontúry jej koncepcie. Dnes po roku a mesiaci to už vieme asi všetci, ale sformuloval to vo svojom záverečnom slove na spomínanej konferencii nezabudnuteľný Juraj Furdík. Len nevyliciteľní optimisti, približne tak to hovoril, mohli očakávať, že bezprostredným výsledkom konferencie bude schválenie koncepcie a konštituovanie autorského tímu, ktorý hneď na druhý deň začne podľa tejto koncepcie tvoriť novú akademickú morfológiu. Platí to nesporne rovnako, ak nie ešte pregnantnejšie, aj o slovenskej akademickej syntaxi.

Nie je mojou úlohou na tomto mieste rezumovať a hodnotiť doterajší syntaktický výskum od polovice spomínaných 50. rokov minulého storočia na Slovensku – doťkol som sa ho čiastočne na minulej konferencii a prehľadne o tom písali Ján Kačala (1976), František Kočiš (1987) a Eva Tibenská (1997). Všetci vieme, že slovenská akademická syntax sa rodí veľmi ťažko, akoby v bolestiach. Myslím dokonca, že aj toto naše podujatie istým spôsobom odráža aktuálnu situáciu. Podľa pôvodného rozvrhu tu mali byť s nami aj viacerí ďalší autori, s ktorými sme ráтали a rátame nielen do základnej syntaktickej zostavy, ale ktorí tu mali predstaviť aj dôležité zložky navrhovanej syntaktickej koncepcie. No odhlásili sa – niektorí skôr, iní neskôr – aj z dôvodu zaneprázdnenosti a plnenia iných pracovných úloh, iní nám zasa ohlásili svoj možný nástup do gramatického, resp. syntaktického projektu až o dva roky. Súvisí to nesporne aj s tým, že súčasný grantový systém na Slovensku nepraje veľkým projektom. Skôr núti atomizovať a rozdrobovať sily a pracoviská sa tomu musia – ak chcú „prežiť“ – prispôbiť. Zrejme sa uvedenému trendu a uvedeným podmienkam musíme prispôbiť aj my vo „veľkom“ gramatickom, resp. syntaktickom výskume. Uvedenú situáciu by bolo možné riešiť možno aj tak, že by sa v priebehu „zostávajúceho“ času (spomínaných dvoch rokov) pripravili a podali viaceré gramatické projekty s tým, že by na Slovensku vznikli aj viaceré centrá, ktoré by mali rozdelené úlohy, aj keď by boli koordinované z jedného akademického centra. Nie sme totiž v takej šťastnej situácii, v akej boli autori Morfológie slo-

venského jazyka. Tí, ako je známe, pracovali na jednom pracovisku, dokonca v jednom oddelení, pričom aj ich veková skladba bola optimálna. Toto posunutie začiatkovej popripravnej fázy by bolo v zhode aj s tým, že v priebehu dvoch rokov by sme mohli profitovať i z práce oddelenia Slovenského národného korpusu Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV, ktoré začalo nedávno pracovať s plným nasadením v nových podmienkach. Očakávame, že práca s korpusovým materiálom dodá vzpruhu aj gramatickému výskumu. V každom prípade ho nielen skvalitní, zobjektívni, ale určite aj zrýchli, a teda tento zásadný pokrok v budovaní korpusového pracoviska na Slovensku je zároveň aj zásadným pokrokom a predpokladom úspešného napredovania i v slovenskom gramatickom výskume.

2. Z diskusie na minulej konferencii vyplynuli niektoré závery či odporúčania. Hovorilo sa napr. o potrebe pripraviť rozhľadovú publikáciu toho typu, akú skoncipovali v rámci prípravy českej akademickkej gramatiky českí autori pod názvom *Práce o sémantické struktuře věty* (Praha 1973). Uprostred iných úloh sa nám však nepodarilo zorganizovať prácu ani na tejto úlohe. Spracovali sa len hlavné moderné prúdy francúzskej syntaxe (doktorandka Adriana Černáková). Takisto sa navrhovalo pristúpiť k pravidelnému publikovaniu gramatických príspevkov v jazykovedných časopisoch i organizovaniu prednášok a seminárov s gramatickou, resp. syntaktickou tematikou v Slovenskej jazykovednej spoločnosti a na iných fórach. Ak sa pozrieme na hlavné publikačné orgány slovenskej jazykovedy, zistíme, že v priebehu jedného roka od smolenickej konferencie vyšlo len pár príspevkov tohto typu – štúdia Jána Kačalu Genitívna kvantitatívna modifikácia gramatického podmetu (Slovenská reč, 2002, roč. 67, č. 2), Jany Kesselovej o statuse spojok v sémanticko-syntaktických vzťahoch spontánneho komunikátu dieťaťa (SR, 2002, roč. 67, č. 3) a Márie Šimkovej o statuse častíc a vetných prísloviok (Slovenská reč, 2002, roč. 67, č. 4 – 5), hoci v širšom chápaní by sme sem mohli priradiť aj niektoré ďalšie články. Dôležité je však pripomenúť, že v tomto období vyšla monografia *Vetné modely v slovenčine* Jolany Nižníkovej (Prešov, Filozofická fakulta Prešovskej univerzity 2002), nadväzujúca na *Valenčný slovník slovenských slovies* (Prešov 1998). V slovenskej jazykovede oddávna dominujú otázky a problémy spisovného jazyka a jazykovej kultúry, ktoré možno niekedy aj zaberať priestor iným výskumným témam, gramatické nevynímajúc. I prezretie zoznamu prednášok vo všetkých odbočkách Slovenskej jazykovednej spoločnosti či napr. aj Kolokvia mladých jazykovedcov hovorí o nižšom záujme o gramatickú, a toľž syntaktickú tematiku.

Z povedaného by mohlo vyplynúť, že súčasná klíma na Slovensku ešte stále nie je vhodná na prípravu syntaktického kompendia. Znovu sa možno opýtať (a túto otázku sme si položili aj my, organizátori konferencie), či by sa nemalo na istý čas upustiť od takto orientovaného výskumu a počkať na vhodnejšiu dobu? Je nevyhnutné pokračovať uzvato v ceste, ktorú treba „prerázať“ s vypätím všetkých síl? Lenže kedy bude tá vhodnejšia doba? Domnievam sa, že keby sme úplne „vypustili“ napr. ďalších niekoľko rokov a syntaktický výskum zasa prenechali len na individuálnu iniciatívu jednotlivých autorov, boli by sme po čase zasa v takej istej, ak nie horšej situácii ako dnes a zasa by sme o akademickej syntaxi „deklarovali“, že je „najvyšší čas“, že je „naozaj nevyhnutné“ atď. Zo syntaktických povinností

a imperatívov zrejme poľaviť nemožno, aj keď sme na prvý pohľad zavalení nezvládnuteľným množstvom iných úloh. Zrejme je to čas, keď musí nastúpiť ofenzívnejšie najmä syntaktický štáb, ktorý sa musí postarať o to, aby príprava na koncipovanie syntaktického kompendia bola o spomínané dva roky zabezpečená. V hre je však stále aj možnosť sústrediť jadro gramatického výskumu v jednom z oddelení JÚLŠ SAV.

3. Aspoň poznámka ku gramatico-syntaktickej situácii v zahraničí. Najbližšia je nám, pravdaže, situácia v Českej republike, kde v 80. rokoch vznikla trojdielna *Mluvnice češtiny* s najrozsiahlejším tretím syntaktickým zväzkom, ktorý vyšiel v roku 1995. My máme k dispozícii predovšetkým reprezentatívnu Morfológiu slovenského jazyka z r. 1966 aj s pozoruhodnými syntaktickými impulzmi, ale vývin vedeckého poznania tlačí aj na jej nové spracovanie a vydanie. Podľa slov Jana Kořenského v čase, keď hlavný autor a vedúci kolektívu Jozef Ružička onou povestnou Morfológiou obdarúval českých kolegov, oni ešte len hľadali argumenty, prečo sa veľká akademická gramatika – dúfam, že citujem presne – urobiť nedá. No dnes majú používatelia češtiny k dispozícii už 10 rokov svoje komplexné akademické gramatické dielo a českí jazykovedci sa dnes môžu intenzívne pripravovať na koncipovanie ďalšej vedeckej gramatiky, ktorá bude založená na korpusovom základe. Dodajme, že v Českej republike sú okrem toho k dispozícii aj dve vydarené verzie *Skladby češtiny* Miroslava Grepla a Petra Karlíka, ktorým sa, žiaľ, vysokoškolská syntax Jána Oravca nevyrovná. Nech nám však aj toto porovnanie poslúži ako podnet pre väčšiu činnosť v danej oblasti.

Vcelku azda niet pochýb, že ruch v gramatickom výskume a v premýšľaní gramatických teórií badať novšie predovšetkým v západných krajinách. Obraz o jednotlivých smeroch, ale aj nových výbojoch v oblasti syntaxe vo svetovej lingvistikе dobre mapuje predovšetkým monumentálna dvojdielna práca *Syntax. Ein internationales Handbuch der zeitgenössischen Forschung*, ktorá vyšla pod redakciou Joachima Jacobsa, Arnima von Stechow a Wolfgang Sternefeldta a Thea Wenne-manna vo vydavateľstve de Gruyter v rokoch 1993 a 1995, príp. aj encyklopedické dielo *Concise Encyclopaedia of Syntactic Theories* (2001), z ktorých ani jedno – čo je zrejme takisto symptomatické – sa na Slovensku nenachádza. Okrem iného sa tu potvrdzuje, že syntax sa dnes napriek svojmu vysokému veku – veď jej rozvíjanie možno vystopovať už aj v antike – väčšmi než iné jazykovedné disciplíny rozpadá na veľký počet jednotlivých škôl, ktoré sa nezriedka veľmi radikálne líšia vo svojich cieľoch i v metódach. Túto rozmanitosť možno vysvetliť akiste najmä tým, že tradičné, ale aj štrukturalistické a závislostné prístupy, vďaka ktorým v 60. rokoch začala svoje víťazné ťaženie generatívna gramatika, sa sčasti už prežili. Ale aj vývin generatívnej gramatiky mal za následok rozmnoženie škôl a modelov opisu, ktoré sa postupne viac alebo menej odchyľovali od Chomského štandardného modelu (dnes známeho ako teória princípov a parametrov). Mám na mysli predovšetkým generatívnu sémantiku, lexikálno-funkčnú gramatiku či rôzne verzie frázovej gramatiky. Situácia sa komplikuje ešte tým, že mnohé školy generatívnej gramatiky, inšpirované novšie metódami a výsledkami logiky, pragmatiky i výskumom univerzálií, sa vracajú aj k výsledkom predgeneratívnych výskumov. Takými sú aj nové verzie kategoriálnej a funkčnej gramatiky. Všetky tieto modely majú spoločné to,

že spochybňujú či dokonca odmietajú generatívny ideál autonómnej syntaxe, t. j. predstavu obsahovo-funkčného základu syntaxe, dominujúcu aj v tradičnej gramatike.

4. Prvé gramatiky vznikali vo veľkej závislosti od latinských modelov. Ale aj N. Chomskému, ktorý tradičnú syntax oprávnenne kritizuje za prílišnú prakticko-didaktickú orientáciu, nízku explicitnosť a malú explanačnú silu, možno vyčítať, že vo svojich Syntaktických štruktúrach obmedzil predmet syntaxe vetou¹. I podľa tradičného vnímania je syntax učením o stavbe vety, pričom sa vychádza z takejto predstavy: slovná zásoba jazyka poskytuje slová a syntaktické pravidlá určujú, ako sa tieto slová môžu kombinovať, aby sme dostali primerane sformované vety. Ale, ako sa ukázalo, toto ponímanie naráža na ťažkosti. Ukazuje sa, že kombinačné pravidlá možno sformulovať len v prípade, keď sa konštruuje syntaktická štruktúra. Štruktúru totiž nemožno tak ľahko empiricky pozorovať ako napr. hlásky jazyka, ktoré sa manifestujú vo fyzikálnych substancích. Moderné syntaktické teórie konštruujú preto neraz mimoriadne komplikované štruktúry a pracujú s viacerými úrovňami reprezentácie.

Aj spomínané encyklopedické práce dobre ukazujú, že jestvuje takmer nepreberné množstvo teoretických možností, akú metodológiu zvoliť pri syntaktickom opise slovenčiny. Napokon celkom odmietnuť nemožno ani klasický systémový model, no dnes sa už núkajú rôzne preferenčné teórie (napr. teórie založené na princípe prirodzenosti), transformačno-štruktúrne koncepcie, koncepcie integračnej gramatickej teórie, korpusové gramatiky a pod. Ak upozorňujem na veľké množstvo súdobých syntaktických teórií a koncepcií, neznamená to, pravdaže, že navrhujem siahnuť po niektorej z nich napr. z dôvodu módnosti. Musíme však o nich vedieť a „preosiť“ ich z hľadiska našich potrieb, aby sme pri výbere metódy opisu slovenskej syntaxe postupovali obohatenejší a inšpirovanejší aj inými pohľadmi, v tom aj prácami a gramatikami syntakticko-korpusového zamerania. Preto považujem projekt rozhľadovej publikácie za mimoriadne dôležitý.

5. František Štícha vo viacerých svojich prácach a s ním aj viacerí iní autori členia gramatický výskum na predkorpusovú a korpusovú éru. Tento autor veľmi inštruktívne ukazuje, ako najmä s vývinom syntaktických teórií vzrastal vedľa významu pozorovania aj význam introspekcie. Je pritom pravda, že okrem syntaktických teórií založených na pozorovaní textov a/alebo na introspekcii existuje v syntaxi aj spomínaný teoretický konštruktivizmus, ktorému principiálne nejde vždy o poznávanie gramatických štruktúr prirodzeného jazyka. Sú tu dnes teda syntak-

¹ N. Chomsky je inšpiratívny metodologicky. Keďže jazyk v jeho chápaní obsahuje nekonečný počet viet, syntax musí mať metódu, ako obsiahnuť túto nekonečnosť. Podľa tohto autora nejde teda, ako je azda dostatočne známe, len o to, opísať nejaký jazyk adekvátne (adekvátnosť pozorovania) v tom zmysle, aby sa zabezpečila možnosť generovať všetky vety. Cieľom je zároveň pochopenie princípov, pomocou ktorých tvoríme vo svojej hlave znaky (adekvátnosť opisu). Vychádza sa tu z predstavy, že vo svojej výbave máme univerzálnu gramatiku, ktorá vlieva jazykový materiál do pevných foriem. Táto výbava patrí u N. Chomského ku kognitívnej výbave človeka, prečo syntax môže byť podľa neho v zásade opísaná a študovaná (zdá sa však, že v praxi to neplatí) nezávisle od konkrétnych jazykov. Pretože jazyková schopnosť predstavuje vlastne kognitívnu sieť, ktorú dieťa „háďže“ na jazykové dáta, aby z nich odvodilo gramatiku, schopnosť reči sa tu predstavuje napokon aj v podobe učiacich sa postupov (vysvetľovacia adekvátnosť).

tické teórie a) celkom nezávislé od korpusu (väčšina doterajších teórií), b) syntaktické teórie čiastočne závislé od korpusu a c) teórie závislé od korpusu. Možno súhlasiť s tým, že veľký korpus písaných a hovorených textov predstavuje novú kvalitu poznávania gramatických štruktúr. Získava sa tým napr. možnosť presnejšie a objektívnejšie zistiť, či príslušná gramatická konštrukcia je gramatická či, naopak, negramatická, čo je v danej oblasti centrálna a čo periférna, ako sa správajú konkurenčné konštrukcie i ako súvisia s lexikálnymi obmedzeniami. Je pravda, že v takýchto prípadoch sme si v predkorpusovej ére (ak prijmeme toto vymedzenie) možno aj pričasto brali na pomoc introspekciu, ktorú sme overovali a dokladali na niekoľkých náhodne vybraných príkladoch. Korpus vlastne vyjavuje novú silu jazykovej normy (onu „noremnú silu jazyka“). Prípadnú zhodu praxe zistenej v korpusu a našu introspekciu ešte zosilní, ak sa aj do tejto oblasti zapoja sociolingvistické postupy, napr. tým, že sa preskúma, či respondenti, resp. aspoň ich väčšina príslušnú konštrukciu vnímajú a hodnotia ako gramatickú/negramatickú, správnu/nesprávnu, prijateľnú/neprijateľnú (či dochádza alebo nedochádza k tzv. intersubjektívnej introspekcii).

6. Aby som sa však vrátil k problému metodologického východiska, túto konferenciu, ale zrejme najmä bezprostrednú etapu po nej, čaká ťažká úloha hľadať zároveň „spoločného menovateľa“, zhodu v metodológii syntaktického opisu medzi autormi, ako aj konštituovanie či dokonštituovanie autorského kolektívu, ktorý by v priebehu najbližších rokov mohol a mal byť pripravený dosiahnuť relevantné výsledky. V tejto súvislosti mi prichodí predsa ešte raz spomenúť meno profesora Juraja Furdíka, ktorý ocenil aj prítomnosť zahraničných, najmä českých lingvistov na smolenickej konferencii, lebo do rokovania vniesli podľa jeho slov vysokú teoretickú úroveň, ale aj príznaky perspektívnosti a optimizmu. Myslím, že ten optimizmus pri príprave syntetického syntaktického opisu slovenského jazyka, ktorá sa nezaobíde bez vysokej miery vzájomnej empatie i ochoty ku konsenzuálnemu správaniu a mysleniu, budeme potrebovať.

Syntaktické princípy a syntaktické kategórie

JÁN KAČALA

Pri úvahách o slovenskej syntaxi treba náležitú pozornosť venovať aj jestvovaniu, systémovému postaveniu a fungovaniu syntaktických princípov a syntaktických kategórií ako veľmi všeobecných zákonitostí či základných zákonov regulujúcich syntaktický systém, jeho štruktúru a vlastnosti, ako aj jeho uplatňovanie sa v reči.

Princípy ako podstatné zákonitosti, základy jestvovania, vývinu a fungovania istého objektu sa uplatňujú na úrovni jazykového systému ako celku i na úrovni jednotlivých subsystémov celostného jazykového systému. Sú to teda sily prechádzajúce celým jazykom i jeho subsystémami. Naproti tomu kategórie ako jednotné súbory vecí, javov, súvislostí platiace ako systémotvorné zásady a zároveň značiace explanačnú a klasifikačnú základňu daného objektu sa uplatňujú na úrovni subsystémov jazyka. Podľa toho princíp je hlbšie v podstate objektu ako systému a zásadným spôsobom podmieňuje jeho základné parametre, jeho kvalitu, organizáciu, vývin, ako aj fungovanie. Na rozdiel od princípov kategórie sú viazané skôr na subsystémy ako integrálne súčasti systému, pričom kategórie ako podstatné atribúty subsystémov plnia integratívnu funkciu vnútri subsystému, ako aj pri vzťahoch subsystémov a celku. Princípy aj kategórie majú nezastupiteľnú úlohu pri stavbe, vývine a pri fungovaní systému jazyka.

Prirodzene, nejde nám tu o všeobecné či filozofické princípy, prípadne o všeobecné či filozofické kategórie, máme na mysli princípy stavby, vývinu a fungovania jazyka, ako aj vlastné jazykové kategórie, ktoré vychádzajú z podstaty jazyka, odrážajú podstatné atribúty jazyka a jeho štruktúry a sú integrálnou súčasťou jazykového systému. Ide nám teda o princípy a kategórie v ontologickom zmysle. So zreteľom na zacielenie našej state z celej širokej škály princípov a kategórií jazyka vyberáme iba syntaktické princípy a syntaktické kategórie, t. j. princípy a kategórie uplatňujúce sa v syntaktickom systéme, pravdaže, v živom synergickom vzťahu s princípmi a kategóriami pliatimi v ostatných subsystémoch, ako aj s princípmi pliatimi v jazykovom systéme ako celku.

I. Syntaktické princípy

Keďže v podstate syntaktického systému je konštruovanie syntaktických jednotiek rozličného stupňa celostnosti na základe syntaktického vzťahu, za základný v syntaktickom subsystéme pokladáme princíp konštruovania syntaktických jednotiek.

(Tematike syntaktických princípov sa podrobnejšie venujeme v monografii Syntaktický systém jazyka z r. 1998.) Centrálnou jednotkou syntaktického subsystému je veta, vetná konštrukcia. Princíp konštruovania vety zahŕňa viaceré čiastkové konštrukčné alebo výstavbové princípy. Sú to: 1. aktualizálny princíp, 2. gramatický princíp, 3. (lexikálno)sémantický princíp, 4. informačný princíp a 5. princíp jadra a periférie vety. Tieto čiastkové princípy sa vo vzťahu k vete uplatňujú iba v jednote, nemožno ich teda od seba oddeľovať, pričom ich poradie rešpektuje zásadu prirodzenosti a je zároveň relevantné z hierarchického hľadiska. Prirodzenosť sa uplatňuje v tom, že sa postupuje od jadra k periférii vetrnej stavby a od gramatickej stavby k sémantickej stavbe a k obsahu vety. V tom treba vidieť aj relevantnosť týchto čiastkových princípov z hierarchického hľadiska.

Podľa toho za najzávažnejší a primárny v stavbe vety treba pokladať aktualizálny princíp, ktorý je určujúci pre podmienky a činitele vzniku (utvorenia) vety. Prejavom uplatnenia tohto princípu je aktualizácia alebo aktualizálny vzťah, ktorým sa uskutočňuje aktuálne usúvzťažnenie vybratých znakových prvkov jazykového systému so zodpovedajúcim výsekom mimojazykovej skutočnosti prostredníctvom myšlienkového spracovania tohto výseku skutočnosti. Aktualizačný vzťah teda predstavuje vetotvorný akt ako postup, „techniku“, ktorou sa utvára veta. Aktualizačný vzťah teda tvorí podstatu vety. Najplnšou a najpravidelnejšou realizáciou vetotvorného aktu je aktualizácia predikačnými kategóriami času a spôsobu. Sú to slovesné gramatické kategórie a nimi prichádza k slovu gramatický princíp ako esenciálny princíp stavby vety i jazyka vo všeobecnosti. Pôsobením gramatického princípu sa zo slov ako základných stavebných prvkov vety stávajú gramaticky relevantné, navzájom usúvzťažnené jednotky, t. j. vetné členy ako uzlové body v sieti syntagmatických vzťahov. Gramatický princíp sa realizuje vo vzájomnej usúvzťažnenosti gramatických prvkov vety na základe syntagmatických vzťahov a vo vyjadrení týchto vzťahov primeranými výrazovými gramatickými a inými prostriedkami. Syntagmatický vzťah závislosti alebo jeho protiklad – vzťah nezávislosti – platí ako obsahová stránka syntaktickej konštrukcie a tá je neoddeliteľne zviazaná so zodpovedajúcimi formálnymi prostriedkami ako výrazovou stránkou konštrukcie. Na základe gramatického princípu sa veta utvára ako istý systém, konfigurácia gramatických jednotiek, t. j. utvára sa gramatická štruktúra vety.

S gramatickým princípom je neoddeliteľne spätý (lexikálno)sémantický princíp. Ten sa viaže na lexikálny význam slov vstupujúcich do vety, presnejšie povedané, na súbory kategoriálnych a subkategoriálnych komponentov vo význame týchto slov. Na tieto súbory významových komponentov sa viažu sémantické jednotky vety, ako aj špecifické vzťahy medzi týmito jednotkami. Osobitná konfigurácia týchto sémantických jednotiek zviazaných vzájomnými vzťahmi konštituuje sémantickú štruktúru vety. Sémantické jednotky vety sú usúvzťažnené so zodpovedajúcimi gramatickými jednotkami a rovnako aj sémantická štruktúra vety ako celok je usúvzťažnená s gramatickou štruktúrou príslušnej vety. Nositeľom tejto súvzťažnosti sú plnovýznamové pomenovania, slová so svojimi (lexikálno)sémantickými, ako aj gramatickými vlastnosťami, ktoré ich predurčujú na plnenie funkcií v sémantickej, ako aj v gramatickej štruktúre vety, ktorá je s danou sémantickou štruktúrou

súvzťažná. Sémantický princíp sa v stavbe vety výrazne prejavuje aj tým, že podmieňuje sémantickú spájatelnosť lexikálnych jednotiek utvárajúcich vetu. Osobitný význam pre sémantickú, ale aj gramatickú štruktúru vety má verbum finitum ako predikát vety s rozčleneným, ako aj s nerozčleneným jadrom. Spájatelnosť slovesa ako predikátu je prejavom intencie slovesného deja ako sémantickej črty slovesa, ktorá sa v hierarchickej štruktúre sémantických prvkov zaraďuje medzi subkategorálne komponenty vo význame slovesa.

Gramatický a sémantický princíp v stavbe vety utvárajú základňu, na ktorej sa uplatňuje informačný princíp, reflektujúci informačný alebo komunikačný rozmer vety. Rovnako ako sémantický a gramatický princíp, aj informačný princíp sa prejavuje prostredníctvom sémantiky slov utvárajúcich vetu. Informačný princíp nachodí svoj výraz v individuálnych komponentoch obsiahnutých v sémantike použitých lexikálnych jednotiek. Tieto komponenty sú najbezprostrednejšie zviazané s pomenúvanou mimojazykovou skutočnosťou, a tak je prirodzené, že majú rozhodujúcu úlohu práve pri plnení informačnej, prípadne komunikačnej funkcie vety. Špecifickou konfiguráciou individuálnych komponentov v sémantike použitých lexikálnych jednotiek sa utvára obsah vety ako výpoveď o výseku skutočnosti, ktorý sa v danej vete odráža. Obsahom vety sa naplňa komunikačná potreba, ktorá vyvolala vznik a vyslovenie tejto vety. Obsah vety sa podľa novosti a nenovosti, resp. známosti a neznámosti príslušného vetného úseku člení na obsahové zložky (východisko a jadro, prípadne tému a rému) a ich umiestnenie v lineárnej postupnosti vety je v jazykoch nášho typu rozhodujúcim činiteľom pri slovoslede vety.

Princíp jadra a periférie v stavbe vety odráža univerzálny princíp výstavby zložitých systémov, medzi ktoré nepochybne patrí aj jazyk. Tento princíp je úzko zviazaný s predchádzajúcimi princípmi, najmä so základným, aktualizacným princípom, a táto zviazanosť sa prejavuje tak, že jazykový útvar, ktorý vzniká na základe aktualizácie, má platnosť jadra vety, kým časti vety pokračujúce jadro tvoria okolie jadra, resp. perifériu vety. Jadro vety musí spĺňať podmienky minimálnosti a pritom ucelenosti, prípadne úplnosti vo všetkých troch výstavbových rovinách vety, t. j. gramatickej, sémantickej i obsahovej. Z obsahového hľadiska jadro vety predstavuje ucelenú jazykovú informáciu, z gramatického a sémantického hľadiska jadro vety tvorí minimálny a pritom štruktúrne ucelený útvar, úplný vetný celok, fungujúci ako konštrukcia, nosič na prenos jazykovej informácie. Na členy jadra sa podľa príslušných rozvetvovacích (t. j. rozvíjajúcich a rozširovacích) pravidiel syntakticky viažu nejadrové, periférne členy vety. Nerovnorodé členy sa s členmi jadra spájajú závislostným, podradovacím vzťahom, rovnorodé členy sa k členom jadra pripájajú vzťahom nezávislosti, priradovania. Na ďalšom stupni nové nerovnorodé členy sa viažu aj na uvedené nejadrové členy (resp. na rozvíjacie členy I. stupňa). Možnosť ďalej rozvíjať a rozširovať členy vety a tak zvyšovať počet periférnych členov je limitovaná ani nie tak gramatickými a sémantickými činiteľmi, lebo tie platia univerzálne a v stavbe vety sa opakujú, ako skôr obsahovými činiteľmi, lebo veta s priveľmi rozvinutou periférnou časťou môže pôsobiť ako neprehľadná, informačne preťažená a z hľadiska porozumenia je ťažko sledovateľná.

II. Syntaktické kategórie

Syntaktickú kategóriu vymedzujeme ako takú významovo-výrazovú entitu, ktorá je charakteristická pre isté syntaktické pozície vo vete, vzniká ako výsledok usúvzťažnenia syntaktických jednotiek na úrovni vety a je spoločná všetkým rovnorodým pomenovaniám obsadzujúcim danú syntaktickú pozíciu. (Podstate syntaktických kategórií je venovaná naša stať z r. 2000.) Syntaktickú kategóriu možno presvedčivo ukázať na príklade gramatickej kategórie osoby: Táto kategória je bezprostredne zviazaná s pozíciou syntaktického podmetu vo vete s rozčleneným gramatickým a sémantickým jadrom. Nemáme tu teda na mysli prípady, keď kategória slovesnej osoby vystupuje ako jeden z prvkov signalizujúcich kongruenciu prísudkového slovesa s pomenovaním gramatického podmetu. Podľa V. Krupu (1980, s. 88) osobné zámená sú len jedným z možných prostriedkov identifikácie účastníkov rozhovoru, „hoci najrozšírenejším aj najefektívnejším. V istom zmysle sú povrchovým signálom kategórie „osoby“. Táto „hlbková kategória osoby“ stojí za všetkými lexikálnymi jednotkami vystupujúcimi v pozícii podmetu a práve v tom, že je bytostne zviazaná s istou pevnou syntaktickou pozíciou (t. j. nie so slovom alebo s tvarom slova), treba vidieť jej syntaktickosť, jej syntaktickú podstatu. Vo svojej syntaktickej podstate je reflexom osobného zámena a jeho štruktúry, t. j. členenia osobného zámena na tri osoby v singulári a v pluráli podľa prítomnosti alebo neprítomnosti príznaku aktuálneho hovorenia a účasti alebo neúčasti na hovorení (na rozhovore). Syntaktickosť osoby v podmete teda nie je reflexom mena, keďže meno v pozícii syntaktického podmetu vystupuje iba v jednej zo zámenných osôb, t. j. v 3. osobe. Súvzťažnosť podmetovej osoby s osobným zámenom a jeho štruktúrou je takto prirodzeným prejavom vysokej miery zovšeobecnenia a abstrakcie zahrnutej v zámenách ako „prierezom“ slovnom druhu, prechádzajúcim všetkými mennými slovnými druhmi, ale vlastne aj všetkými plnovýznamovými slovnými druhmi s výnimkou sloves ako pomenovaní dynamických príznakov, dominantne fungujúcich v predikáte vety s rozčleneným, ako aj s nerozčleneným gramatickým a sémantickým jadrom.

Podľa toho, čo sme tu povedali, môžeme tu hovoriť o syntaktickej osobe: kategória osoby takto stojí nie iba za podstatnými menami označujúcimi osoby vo vlastnom zmysle, lež aj za neosobnými a neživotnými podstatnými menami typu *Tatranské smreký rastú dovysoka. – Byť mu nevyhovuje.* (po substitúcii podstatného mena zámenom: *Tie/ony rastú dovysoka. – Ten mu nevyhovuje.*), ba aj za základnými číslovkami v prípadoch typu *Päť a päť je desať.* (t. j. po substitučnom teste s pomocou ukazovacích zámen: *To a to je to.* – prípadne pri odkazovaní pomocou kvantitatívnych zámen: *Tol'ko a tol'ko je tol'ko.*) alebo za neurčitkom slovesa v prípadoch typu *Behať po schodoch je zakázané.* (t. j. po zodpovedajúcej zámennej substitúcii: *To je zakázané.*)

O tejto tematike J. Ružička v článku O niektorých základných otázkach skladby (1961, s. 323) píše, že „osoba ako gramatická kategória je kategóriou mena (teda nie slovesa) a k slovesu sa dostáva iba zhodou prísudku s podmetom v rámci dvojčlennej vety“. Tu si treba všimnúť, že kategóriu osoby vo vymedzenom zmysle hodnotí ako gramatickú, a ďalej to, že túto kategóriu pripisuje menu a nie vetnočlen-

skej pozícii, t. j. v danom prípade pozícii podmetu. Toto hodnotenie podľa nášho presvedčenia nevystihuje podstatu syntaktickej kategórie osoby; kategória osoby stojaca v pozadí pomenovaní so syntaktickou funkciou podmetu, tak ako sme to ukázali vyššie, platí ako syntaktická kategória práve preto a len preto, že je zviazaná so syntaktickou pozíciou podmetu vety s rozčleneným gramatickým a sémantickým jadrom.

Od takto vymedzenej syntaktickej kategórie odlišujeme zhodu ako istý syntaktický prostriedok či postup, zjednocujúci viaceré signály regulárneho tvarového prispôsobovania sa syntakticky podradeného vetného člena svojmu nadradenému vetnému členu. V takomto prípade už máme pred sebou kategóriu slovesnej osoby, nie syntaktickej osoby, hoci aj tá (t. j. slovesná kategória) funguje v syntaxi vety, ale je to iba jeden článok, jeden prvok komplexného signalizovania syntagmatickej spolupatričnosti tvarov a spolu s ostatnými článkami, prípadne prvkami (alebo s ďalšími kongruenčnými kategóriami – číslom, prípadne aj pádom a gramatickým rodom, keď máme na mysli syntagmu podmet – prísudok) utvára zhodu ako komplexný syntaktický prostriedok (postup) využívaný na realizovanie syntagmatického vzťahu.

V syntaxi sa treba zaoberať ešte s jedným prípadom zhody, tak ako sa realizuje vo vete v sémantickej kategórii záporu. Máme na mysli prípady kongruenčného záporu typu *Nikto nič nikdy nepočul.* – *Nikde nemal ani najmenšieho zvyšku farby.* a pod., na ktoré bol upozornil V. Mathesius už v 30. rokoch 20. storočia (príslušná stať vyšla aj v súbore *Čeština a obecný jazykozpyt* r. 1947 na s. 319 – 326). Prísudkový zápor ako vetný zápor vo vete na pomenovaniach so všeobecným významom vystupujúcich vo funkcii ďalších vetných členov vyvoláva akúsi záporovú reťazovú reakciu, ako to vidíme na vete *Nikto o ničom nič nikdy nepočul.*, v ktorej pomenovania s funkciou piatich vetných členov v slovenčine záväzne vystupujú v zápornej podobe. V iných jazykoch tu vo vete vystačia s úspornejším zaobchádzaním so záporom.

Syntaktické kategórie sú komplementárne s morfológickými kategóriami a obidva typy kategórií spolu utvárajú gramatické kategórie ako výraznú, ba najvýraznejšiu súčasť jazykových kategórií. Obidva typy kategórií sa uplatňujú na rovnakom jazykovom objekte, ibaže videnom vždy z iného uhla pohľadu: z morfológického hľadiska ide o tvar vyznačujúci sa prítomnosťou morfológických kategórií a fungujúci potenciálne v rozmanitých syntaktických pozíciách, kým zo syntaktického hľadiska ide o syntaktickú pozíciu alebo o vetný člen, s ktorou či s ktorým je zviazané uplatňovanie istej syntaktickej kategórie, prípadne viacerých syntaktických kategórií. Niektoré gramatické kategórie sú dvojdomé a platia zároveň ako morfológické aj ako syntaktické. Týka sa to osobitne kongruenčných kategórií podstatného mena aj slovesa, ktoré vyznačujú dané nosné substantívne alebo verbálne tvary, no keď sa gramatické charakteristiky alebo vlastnosti týchto tvarov na syntaktickej úrovni prenášajú na syntakticky podradený tvar, stávajú sa signálom syntagmatickej spolupatričnosti podradeného tvaru a fungujú ako prvky kongruencie, ktorá je výrazovým prostriedkom syntagmatického vzťahu medzi nadradeným a podradeným členom syntagmy, napr. *jesenn-á prírod-a, jesenn-ej prírod-y, jesenn-ú prírod-u...* – *Dažd-e trvaj-ú dlho.* – *Dažd-e s-ú siln-é a dlhotrvajúc-e.*

Napokon predstavíme krátku systematiku syntaktických kategórii. Syntaktické kategórie členíme na predikačné a kongruenčné. Predikačné kategórie sa vyznačujú tým, že sa zúčastňujú na realizácii predikačného aktu ako najcharakteristickejšieho typu vetotvorného aktu. Predikačné syntaktické kategórie sa viažu na syntaktické jednotky utvárajúce gramatické a sémantické jadro vety. Patrí sem syntaktická kategória osoby, ktorá sa viaže na podmet vety s rozčleneným gramatickým a sémantickým jadrom. Syntaktickú kategóriu osoby označujeme ako kategóriu podmetu. Naproti tomu s predikátom vety s rozčleneným aj nerozčleneným jadrom sú spojené kategórie času a spôsobu. Tieto kategórie platia ako kategórie predikátu a na predikáte sa uplatňujú bez ohľadu na to, či je gramatické a sémantické jadro rozčlenené a či teda predikát predpokladá aj podmet ako absolútne určený vetný člen, alebo je nerozčlenené, pri ktorom predikát nepredpokladá na svojej prednej strane podmet ako syntaktické východisko vety. Na nižšej úrovni abstrakcie kategórie času a spôsobu platia teda ako kategórie prísudku vety s rozčleneným jadrom alebo vetného základu vety s nerozčleneným jadrom.

S prísudkom vety s rozčleneným gramatickým aj sémantickým jadrom je nerozlučne spätá aj kategória slovesného rodu, ktorá sa realizuje ako protiklad činného a trpného rodu, pričom trpný rod má dve formy – zvratnú a opisnú. Keďže najmä formy trpného rodu – zvratného aj opisného – ako prísudok pôsobia bez súvzťažného gramatického subjektu ako neplnohodnotné (porovnajme napr. tvary *je kupovaný*, resp. *kupuje sa* vo vzťahu k plnohodnotným vetám *Tovar je kupovaný /na trhu/*. – *Tovar sa kupuje /na trhu/*), usudzujeme, že kategória slovesného rodu je neoddeliteľne zviazaná nielen s výstavbou gramatického prísudku, ale aj so štruktúrou gramatického a sémantického jadra vety, a preto ju tiež možno pokladať za syntaktickú kategóriu. Kategória slovesného rodu platí ako kategória prísudku a zároveň podmetu vety s rozčleneným gramatickým a sémantickým jadrom.

Druhú skupinu tvoria kongruenčné syntaktické kategórie. Členíme ich podľa dvoch kritérií: 1. podľa ich jazykovej podstaty a 2. podľa miesta ich fungovania. Z hľadiska svojej jazykovej podstaty sa členia na dve skupiny: na vlastné gramatické a na referenčné; medzi gramatické patria kategórie osoby, gramatického rodu, pádu a čísla, referenčná je kategória záporu. Podľa miesta fungovania sa kongruenčné syntaktické kategórie členia na prísudkové a neprísudkové. Do prísudkových, ktoré sa zúčastňujú na výstavbe prísudku, patria kategórie osoby, gramatického rodu, čísla a pádu, ako aj kategória vetného záporu. Medzi neprísudkové, ktoré sa zúčastňujú na výstavbe nepredikátových syntagiem, patria substantívne gramatické kategórie gramatického rodu, čísla a pádu.

Na záver možno konštatovať, že syntaktické princípy a syntaktické kategórie, ktoré sme rozoberali, okrem toho, že jestvujú a fungujú v syntaktickom systéme jazyka, tvoria organickú súčasť širšieho spektra princípov jazyka, resp. kategoriálneho systému celého jazyka. Princípy a kategórie si ani na úrovni subsystému, ani na úrovni jazykového systému ako celku nekonkurujú: kým princípy regulujú isté hĺbkové zákonitosti jazyka, prípadne jeho subsystému, kategórie svojim prierezovým jestvovaním a fungovaním majú výraznú systémotvornú funkciu a zabezpečujú súdržnosť celého systému alebo jeho subsystému.

Literatúra

KAČALA, Ján: Syntaktický systém jazyka. Pezinok: Formát 1998. 144 s.

KAČALA, Ján: Podstata syntaktických kategórií. In: Slovenská reč, 2000, roč. 65, č. 3, s. 129 – 138.

KRUPA, Viktor: Jednota a variabilita jazyka. Systémový prístup a tzv. exotické jazyky. Bratislava: Veda 1980. 168 s.

MATHESIUS, Vilém: Několik zásadních slov o kongruenci a dvojí negaci. In: Čeština a obecný jazykozpyt. Praha: Melantrich 1947, s. 319 – 326.

RUŽIČKA, Jozef: O niektorých základných otázkach skladby. In: Slovenská reč, 1961, roč. 26, č. 6, s. 321 – 337.

Výpovedné akty ako východisko syntaxe

JÁN HORECKÝ

Klasickým príkladom úvah o zložitosti jazykového systému sú pokusy o stratifikáciu jazyka, o vymedzenie jednotlivých jazykových rovín či úrovní. Popri ich vymedzení ide vždy aj o vystihnutie ich vzájomných spätostí. Táto spätosť sa prejavuje vzťahmi zloženosti a reprezentácie. Pri vzťahu zloženosti sa spravidla konštatuje, že jednotky vyššej roviny sú zložené z jednotiek nižšej roviny, pri vzťahu reprezentácie sa konštatuje, že jednotky danej roviny sú reprezentované, jazykovo vyjadrené istými prvkami či útvarmi. Možno uviesť aspoň tri takéto opisy jazyka a jeho stratifikácie.

V pražskej škole sa vyčleňuje päť rovín: tektogramatická, tagmemická, morfológická, morfonologická a fonetická. Každá z nich je reprezentovaná dvojicou jednotiek: propozícia – sémantéma, veta – tagméma, forméma – morféma, morfa – morfonéma a hláska – dištingtívny príznak.

Podľa J. S. Stepanova patrí k vzťahu zloženosti a reprezentácie ešte vzťah funkcie. Potom napr. veta je zložená zo syntagiem, je časťou odseku a reprezentuje vetnú schému.

V syntaktickej teórii J. Kačalu (1998, s. 37) sú tu dva systémy, významový a výrazový, pričom významový systém sa člení na gramatický a nominačný: v prvom ide o syntaktický a morfológický význam, v druhom o slovotvorný a lexikálny. Na inom mieste citovanej práce J. Kačala zdôrazňuje, že najvyššia úroveň (tento termín používa namiesto termínu rovina) je úroveň syntaktická. Tým sa naznačuje, že zložitý jazykový systém sa dostáva do styku s objektívnou realitou práve cez túto úroveň, ale spôsoby a možnosti tohto styku sa nerozvádzajú.

Podľa mojich predstáv základom jazykovej komunikácie je diskurzívna činnosť človeka, chápaná ako konanie, súhrn úkonov človeka pri poznávaní okolitého sveta a jeho myšlienkovom spracovaní vrcholiacom verbalizáciou (Versprachlichung) tejto činnosti. Realizačnou formou tejto diskurzívnej činnosti a jej verbalizácie sú výpovedné akty.

Diskurzívnu činnosť človeka možno modelovať ako činnosť virtuálneho generátora, t. j. mysleného zariadenia, ktoré podľa istého algoritmu je schopné konštruovať želané či potrebné výpovedné akty (Horecký, 2002).

Predpokladaný virtuálny generátor možno znázorniť takto:

VA = – NOM + PRED + MOD + INT

NOM = – OB + OP

PRED = – NOM + CAS (pády)

MOD = – (vôľová, istotná, postojová, hodnotiacia)

INT = – (OPER, INFORM)

Pravidlo NOM vstupuje do činnosti, keď v jazykovom vedomí diskurzanta nejestvuje vhodné pomenovanie pozorovaného objektu. V pravidle PRED sa predpokladá viacnásobné, resp. viacstupňové prisudzovanie typu *syn píše úlohu perom pri stole*, pričom jednotlivé predikčné stupne sa realizujú primeranými pádmi, resp. pádovými významami. Z modálnosti primárna úloha pripadá vyjadrovaniu postojovej, hodnotiacej modálnosti. Intencia sa vyjadruje výberom vhodného typu výpovedného aktu. Operačnými VA sa vyjadruje kontakt s adresátom (rozkaz, želanie, oslovenie), informačnými VA odkaz na postoje, argumentačnými na fakty, naratívny na udalosti, deskriptívnymi na javy a explikatívnymi na znalosti (Horecký, 2002).

Jednotlivé typy výpovedných aktov sa formulujú do výpovedných vzorcov (porov. Danešove vetné vzorce), ktoré tvoria druhý stupeň virtuálneho generátora. Napr. pre naratívne výpovedné akty možno formulovať takýto vzorec:

$$\text{VANarat} = - (\text{Agens}) (\text{MOD}) \quad \text{V} \quad (\text{circumst}) \text{ Patiens} \\ \text{Vinf}$$

Jednotlivé výpovedné akty sa radia, zaraďujú lineárne podľa konkrétneho zámeru hovoriaceho a podľa jeho projektu, a tak výpoveď dostáva istú architektoniku, budovanú predovšetkým na tematických a rematických prvkoch.

V tomto zmysle výpovedné akty sú útvary ako celok (teda najmä NOM a PRED spoločne) reagujúcimi na objektívnu realitu a ich skladaním, konštruovaním vznikajú výpovede, jazykové prejavy. Takže syntax je vlastne náuka o konštruovaní výpovedných aktov a celých výpovedí.

Literatúra

HORECKÝ, Ján: Vývin a teória jazyka. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1983. 112 s.

HORECKÝ, Ján: Virtuálny generátor výpovedných aktov. In: Horecký, J. – Sokolová, J.: Modelovanie a lingvistika. Nitra: Garmond 2003. 120 s.

KAČALA, Ján: Syntaktický systém jazyka. Pezinok: Formát 1998. 144 s.

Abstract

The output of the discursive activity of a man can be named illocutional act. The basis in constructing these acts is formed by the identification (nomination – NOM) of the observed object and by the predication (PRED) of some quality to this object.

The described discursive activity of man can be modelled by the aid of a virtual generator. The output of such a generator are illocutional patterns.

In this sense the syntax can be conceived of as a theory of constructing and linear ordering of the illocutional patterns.

Závislostní syntax

SVATAVA MACHOVÁ

Cílem tohoto příspěvku je rámcově porovnat model syntaxe závislostní nevalenční a závislostní valenční a pokusit se zachytit jejich vztah. Již těmito dvěma deskriptivními termíny, které nikdo neužívá, dávám vlastně najevo výsledek, k němuž jsem došla.¹

Termín *závislostní syntax* se v českém lingvistickém prostředí příliš často neužívá, přestože základní princip, od něhož se novodobé syntaktické popisy češtiny odvíjejí, je princip závislosti mezi syntaktickými jednotkami, přičemž tato závislost se obvykle chápe jako odraz vztahů závislosti mezi entitami mimojazykové skutečnosti. Lze říci, že závislostní syntax se v bohemistice rozvíjela částečně pod vlivem mluvnické tradice ruské (Peškovskij, 1914; Šachmatov, 1925), byla zpracována ve svých základních aspektech už v Pražské lingvistické škole (viz pojem syntagmatu u Havránka a kol., 1945) a detailně rozpracována V. Šmilauerem (1947, 1966).

Je možné, že v pracích českých syntaktiků není termín *závislostní syntax* užíván příliš často proto, že se pokládá za samozřejmé, že budovat syntaktický popis na základě vztahu závislosti mezi syntaktickými jednotkami je pro jazyky s vysokou flexí jediný vhodný princip a že druhý základní princip, složkový (frázový), se pro popis české věty nehodí.

Zajímavá je práce s tímto termínem v poslední reprezentativní publikaci české lingvistiky, totiž v Encyklopedickém slovníku češtiny (2002; dále ESČ). V Předmluvě ESČ se uvádí, že autoři jsou vedeni snahou postihnout češtinu a její bohemistickou tradici v její jedinečnosti (ESČ, 2002, s. 8). Budování syntaktického popisu v souladu s principy závislostní syntaxe k bohemistické tradici patří. Přitom nejen že není uvedena heslová stať s heslovým slovem *závislostní syntax*, ale není uvedena ani heslová stať s heslovým slovem *syntax* (heslová stať s heslovým slovem *morfologie* uvedena je). Termín *závislostní syntax* (event. *dependenční syntax*) se však v ESČ vyskytuje v nejedné heslové stati. P. Karlík v heslové stati *dominace* (s. 114) – v závorce je jako synonymum uvedeno (*závislost syntaktická*) – říká, že je to *jeden z termínů (vedle determinace, subordinace, dependence), který postihuje základní princip dependenční/závislostní strukturální analýzy*. V této heslové stati dále užívá termíny: *dependenční analýza, dependenční model, dependenční popis, modely závislostní syntaxe, školní závislostní syntax, závislostní struktura*. J. Panevová v heslové stati *funkční generativní popis* (s. 146) mj. konstatuje, že *funkční generativní popis je pojmový rámec pro formální popis jazykového systému*

¹ Impulsem k těmto úvahám byly debaty, které jsme vedli s doc. PhDr. Pavlem Novákem, CSc., při přípravě konference o školské jazykovědné terminologii konané v Praze v listopadu 2001.

uplatňující závislostní syntax. T. Hoskovec v heslové stati *syntagma* (s. 473) uvádí, že se syntagmatem *se nejčastěji pracuje v závislostní syntaxi na úrovni větých členů* (tučné písmo je užito v ESČ). V heslové stati *strom závislostní* zpracované K. Olivou je termín *závislostní syntax* rovněž užít: *Závislostní strom reprezentuje takové pojmy závislostní syntaxe, jako je nominální skupina (NS), infinitivní skupina apod.* (s. 444). V heslové stati *valence* zpracované J. Panevovou se termín *závislostní syntax* vyskytuje také: „*V české syntaxi je valenční výklad ovlivněn dvěma proudy: Tesnièreovou (1959) ↑ závislostní syntaxí rozlišující ...*“. Podle znaku šipky před termínem „závislostní syntaxí“ lze předpokládat, že autorka heslové stati se domnívala, že heslové slovo *závislostní syntax* bude mít v ESČ svou vlastní stať. V heslové stati *gramatika formální* zpracované K. Olivou a V. Petkevičem (heslové slovo *gramatika* bez atributu v ESČ neexistuje) je oddíl nazvaný *závislostní gramatiky* (s. 156). Tento termín se obvykle užívá při gramatickém popisu jazyků izolačních, s velmi chudou flexí, v němž se gramatický popis nečení na morfologii a syntax. V takovém kontextu můžeme termín *závislostní gramatika* a *závislostní syntax* chápat jako označení synonymická – lze tedy říci, že i v této heslové stati byl termín *závislostní syntax* užít.

Dozajista jsem těmito pěti, šesti příklady nezachytila všechna užití termínu *závislostní syntax* v ESČ. Přesto je v Rejstříku ESČ u hesla *závislostní syntax* uveden pouze jediný odkaz na stránkový údaj, totiž na stranu 146 vztahující se k výše uvedené heslové stati *funkční generativní popis*.

Hledám odpověď na otázku, čím je způsobena nepřítomnost hesla *závislostní syntax* v ESČ a čím je způsobeno potlačení informací o jeho užívání v heslových statích ESČ (viz jediný odkaz v Rejstříku). Mohlo by to být způsobeno obtížným a nejednotným přiřazováním kategoriálních rysů vztažených k pojmu „syntaktická závislost“. Ovšem charakter lingvistické terminologie jako terminologie pseudo-preskriptivní je dostatečně znám (viz např. Machová, 1995), Giorgio Graffi ve své knize *200 Years of Syntax. A critical survey* dokládá, že ani základním termínům užívaným v syntaktických teoriích nelze přiřadit jediný význam, který by byl adekvátní pro syntaktické modely různých lingvistů. Kategoriální rysy jednotlivých pojmů se liší škola od školy, autor od autora (Graffi, 2001). Termín *závislostní syntax* není výjimkou. A navíc v ESČ má heslovou stať řada termínů českými syntaktiky užívaných nejednotně, např. *valence*, *intence*, *aktant*, *komplement*. Takže na otázku položenou na počátku tohoto odstavce ani po této úvaze odpověď neznám.

Nicméně ve svých dalších úvahách se potřebuji opřít o nějaké současné vymezení významu termínu *závislostní syntax*. Nacházím je ve slovenské lingvistické encyklopedii (Mistrík a kol., 1993): *závislostná syntax* – syntakt. teória vychádzajúca pri výklade stavby vety a súvetia z princípu závislosti. Vzťah závislosti sa chápe ako zovšeobecnený gram. vzťah, kt. sa opiera o vzťahy medzi predmetmi a javmi mimo-jazykovej skutočnosti a predstavuje obsahovú stránku vetných konštrukcií (syntagmatických, polovetných, vetných a súvetných). Vzťah závislosti sa rozumie tak, že jeden vetný člen syntakt. závisí od iného vetného člena. ... Syntakt. stavba vety sa takto javí ako ustáleným spôsobom organizovaný sled závislostí medzi dvojicami vetných členov čiže syntagiem a zároveň ako organizovaný sled týchto dvojíc vetných členov. ... Závislostný vzťah sa chápe ako zákl. výstavbový princíp vety... (Mistrík

a kol., 1993, s. 493). Syntaktický popis češtiny V. Šmilauera (1947, 1966) je s tímto vymezením závislostní syntaxe kompatibilní. On sám by patrně vztah mezi subjektem a predikátem jako syntaktickou závislost neoznačil, avšak jeho následník J. Hrbáček to již činí a nazývá tuto závislost závislostí predikační (Hrbáček, 2000, s. 272).

V Novočeské skladbě V. Šmilauer popsal členské i větné vyjádření podmětu v české větě, v níž je užito sloveso v rodu činném. Detailně popsal také vyjadřování předmětu. (V této části se snažím užívat lingvistickou terminologii V. Šmilauera.) Pouze u bezpředložkového akuzativu se omezil na obecné konstatování, že je to nejvlastnější pád předmětový a že vyjadřuje obecně zásah děje (s. 199). V ostatních případech spojoval jednotlivé pádové formy bezpředložkové a předložkové se sémanticky vymezenými skupinami sloves. Za dativ přímý označil užití dativu tehdy, byl-li předmět v dativu jediným předmětem slovesa. Za dativ nepřímý označil jeho užití tehdy, byl-li předmět v dativu užít vedle jiného předmětu, „někdy ovšem slovně nevyjádřeného“ (s. 217). (Např. *Řekl o tom ostatním listonošům. Mašinář ukazoval panu správci ventily. Aby jim dokázala, že se nebojí, směje se nahlas. Dávno celé srdce darovala jinému.* (s. 217).) Bral v úvahu slovesa, která mohou mít více předmětů a vyjadřoval se k jejich možné formě. U předmětů vyjádřených předložkovými konstrukcemi uváděl V. Šmilauer např. následující příklady: *Dcera lečického faráře je upozornila na nedělní školy. Vinila ho z tvrdosti. Prosil ho opětovně za odpuštění.*, v nichž je jiný předmět vyjádřen vždy akuzativem. „Změní-li se činné sloveso v pasivní, stává se akuzativní předmět podmětem věty: *zavolali kmotru – kmotra byla zavolána*“ (s. 199). V kraťoučském oddíle nazvaném *Větné schéma* Šmilauer říká: *Spojování slov (v rámci slovních druhů) se neděje libovolně, nýbrž podle určitých schémat v jazyce obvyklých. Schémata definuje Fr. Daneš jako „abstraktní jednotku gramatického systému, jejíž realizací je výpověď“.* Schémata (též modely, vzorce) jsou určitými kombinacemi syntaktických vztahů bez zřetele k vyjádřenému obsahu. Věty: *Babička vypráví pohádky. Povědně způsobují škodu. ... Mlynář potkal kominíka..., patří přes různost obsahu všechny k témuž schématu: $S^{nom} + Vf + O^{ak}$* (Šmilauer, 1966, s. 18). V. Šmilauer tedy některé vlastnosti slovesné valence v náznacích a intuitivně ve své závislostní syntaxi zachytil (přejdu do valenční terminologie): pojednává o predikátech s jednou pravou valencí, se dvěma pravými valencemi, o aktantech potenciálních, o deagentní transformaci; všímá si Danešových vzorců, které charakterizuje jako „kombinace syntaktických vztahů bez zřetele k vyjádřenému obsahu“. Tuto kombinovatelnost Šmilauer patrně nepokládal za zajímavou, protože podle něj spojuje do jednoho schématu (vzorce) predikáty rozmanité sémantiky, jejímž zachycení Šmilauer při popisu závislostních syntaktických vztahů přikládal prvořadou důležitost.

Valence má také řadu vymezení. Každé obráží některé kategoriální rysy tohoto složitého pojmu. Pro svůj cíl si vybírám vymezení dvě. První je z Mluvnice češtiny (1987, s. 18): „Valencí rozumíme schopnost dominujícího členu vyžadovat jistý počet dominovaných, valenčních členů, zpravidla v jistých tvarech, a je projevem intence na rovině gramatické formy“. Autoři Mluvnice češtiny zde explicitně vyjádřili, že spojují valenci se závislostním syntaktickým popisem. Druhé je vymezení valence Simeona Kacněřsona, které směřuje do lexikologie a které parafrázuji takto:

valenci se rozumí taková obsahová neúplnost lexikální jednotky, která má v sobě zakódovánu syntaktickou potenci způsobu odstranění této neúplnosti (Kacněl'son, 1988, s. 20). Valence je podle Kacněl'sona jistý typ vlastnosti lexikální jednotky.

Z předcházejících úvah vyvozují: Závislost je typ vztahu. Valence je vlastnost lexikální jednotky. Valenční syntax je v českém prostředí syntax závislostní, v níž se typy syntaktické závislosti zjemňují, doplňují v souvislosti s typem sémantické neúplnosti dominující syntaktické jednotky a v níž se pro každý predikát popisují způsoby a formy odstranění této neúplnosti najednou, ve vzájemné kombinaci.

Ruská psycholingvistka Alexandra Zalevskaia doložila, že řada psycholingvistů zastává hypotézu, že jazyk / langue je výlučně majetkem individua (Zalevskaia, 1999). Tím se rozumí to, že jazyk / langue je do značné míry pro každé individuum specifický. Odhalit mentální jazykovou strukturu individua v její celosti je prozatím úkol, který se nikomu nepodařilo vyřešit. Přesto se v psycholingvistice předpokládá, že popis jazyka / langue prezentovaný lingvistou (lingvistickou školou) se od jazyka / langue individua podstatně liší. Za nepřímá potvrzení platnosti této hypotézy se pokládají problémy, které děti dobře ovládající svou mateřštinu mají při zvládání popisu jazyka / langue své mateřštiny ve škole, protože tento popis jazykového systému není shodný s jazykem / langue, jehož reprezentaci si děti vytvořily ve své mentální bázi. V některých pracích českých syntaktiků se objevují tvrzení, že závislostní popis syntaxe nevalenční vystihuje činnost recipienta, zatímco popis valenční vystihuje činnost produktora (např. Hrbáček, 2000, s. 328 a násl.). Akceptuji výše zmíněnou hypotézu současných psycholingvistů, že langue je majetkem individua, od něhož je s velkou pravděpodobností lingvistický popis jazykového systému velmi vzdálen. Proto myslím, že stanovisko spojující nevalenční závislostní syntaktický popis (nazývaný někdy ve školních učebnicích „analytickým“) s percepcí a valenční popis s produkcí nemá žádnou prokazatelnou oporu v našich mentálních činnostech. Je to možno doložit problémy, které mají studenti bohemistiky při syntaktických cvičeních, kdy se po nich žádá, aby tvořili různé věty na základě jistých gramatických vzorců, tedy na základě informací, které by měli mít pro produkci uloženy ve své mentální gramatice. Pro mnohé vzorce se jim to daří těžko, pro následující dva se to doposud nepodařilo nikdy nikomu: $VF_{imp} - S_{dat} - S_{gen}$ (*Zželelo se mu matky. Zachtělo se mu bohatství*); $VF_{imp} - S_{dat} - poS_{lok}$ (*Zastesklo se mu po domově*).

Literatura

Encyklopedický slovník češtiny. Red. P. Karlík – M. Nekula – J. Pleskalová. Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2002. 604 s.

GRAFFI, Giorgio: 200 Years of Syntax. A critical survey. Amsterdam – Philadelphia: J. Benjamins Publishing Company 2001. 551 s.

HAUSENBLAS, Karel: Syntaktická závislost, způsoby a prostředky jejího vyjadřování. In: Bull. VŠRJL 2, 1985, s. 23 – 48.

HAVRÁNEK, Bohuslav – KOPECKÝ, Leontij – STARÝ, Eduard – ZÍSKAL, Alois: Cvičebnice jazyka českého pro 1. tř. středních škol. Praha 1945.

HRBÁČEK, Josef: Výpověď a věta. In: Čechová, M. a kol.: Čeština – řeč a jazyk. Praha: ISV nakladatelství 2000, s. 243 – 345.

- KACNĚLSON, Simeon D.: K ponjatiju tipov valentnosti. In: Voprosy jazykoznanija, 1987, č. 3, s. 20 – 32.
- MACHOVÁ, Svatava: K formě závislostních gramatik. In: Slovo a slovesnost, 1975, roč. 36, č. 2, s. 143 – 147.
- MACHOVÁ, Svatava: Terminografie. In: Manuál lexikografie. Red. F. Čermák – R. Blatná. Praha: H & H 1995, s. 137 – 157.
- MISTRÍK, Jozef a kol.: Encyklopédia jazykovedy. Bratislava: Obzor 1993. 513 s.
- Mluvnice češtiny [3]. Skladba. Praha: Academia 1987. 746 s.
- PEŠKOVSKIJ, Alexander M.: Russkij sintaksis v naučnom osveščennii. Moskva 1914.
- ŠACHMATOV, Alexij A.: Sintaksis russkogo jazyka. Leningrad 1925.
- ŠMILAUER, Vladimír: Novočeská skladba. Praha 1947. Citace uváděny z 2. vydání. Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1966. 574 s.
- ZALEVSKAJA, Alexandra A.: Vvedenije v psicholingvistiku. Moskva: Rossijskij gosudarstvennyj universitet 1999. 382 s.

Abstract

The term *dependency syntax* is not used very frequently in the Czech linguistic milieu although the basic principle on which the present-day descriptions of the Czech syntax are based is the dependency between syntactic units. The various alternatives of valency description of Czech are constructed upon the dependency syntax and they are its enrichment and extension. The psycholinguists deem it highly probable that mental grammar, mental vocabulary as well as the rules of their application constitute a part of the ownership of individuals without being identical in each individual and even without being conformant with the description of the “*langue*” presented by linguists when describing the “*langue*” of a particular natural language. Hence, there are no reasons for which one of the syntactic models mentioned above should be regarded as a model used predominantly in the course of the perception of text while the other should be regarded as a model used predominantly in the course of its production.

Význam a forma v syntaxi

EVA TIBENSKÁ

Zmyslom a cieľom prebiehajúcej konferencie je zjednotiť názory slovenských jazykovedcov – syntaktikov na základné východiská komplexnej analýzy a vedeckého opisu syntaktického systému slovenčiny. Hlavnú príčinu toho, že syntéza akademického typu z oblasti syntaxe dodnes chýba, vidíme nielen v subjektívnych faktoroch či v generačných problémoch, ale predovšetkým v tom, že sa nám doteraz nepodarilo preklenúť zdanlivý rozpor medzi tzv. tradičnou, teda predovšetkým formálnou syntaxou, a modernejšími prístupmi k analýze syntaktických javov, zameranými najmä na ich sémantickú stránku, ale aj na problematiku, ktorá sa súhrnne nazýva teóriou textu alebo textovou syntaxou.

Vo svojom príspevku chceme ukázať, že tento rozpor nie je neprekonateľný. Prekonať sa dá vtedy, ak sa pri analýze syntaktických jednotiek neustále prihliada na ustálenosť až štandardizáciu vzťahu medzi ich významovou a formálnou stránkou (Tibenská, 2002).

Štandardizácia na syntaktickej rovine sa okrem vzťahov k syntakticky relevantným prvkom z nižších rovin jazykového systému týka aj jednotlivých členov vety, vetných a súvetných typov a v oblasti parolovej aj výpovedných typov s ich ustáleným vzťahom medzi komunikatívnou funkciou a primárnou výpovednou formou, používanou na jej stvárnenie.

V priebehu vývinu jazyka sa totiž aj na syntaktickej rovine ustálil inventár prvkov (jednotiek) na úrovni formy aj významu a ustálili sa tiež vzťahy medzi významovými a formálnymi prvkami. T. B. Alisovová v súvislosti s uvedenou ustálenosťou hovorí o primárnosti významu vo vzťahu k istej forme a naopak, o primárnosti formy vo vzťahu k istému významu (Alisova, 1971). Na základe kritéria častoty výskytu (frekvencie) sa totiž ako primárne, normatívne formy na vyjadrovanie istých významov ustálili tie formy, ktoré sa na vyjadrovanie daného významu používajú najčastejšie. Tento vzťah sa ustálil natoľko, že jednotlivé formy nadobudli akoby vlastné významy – významy „v zrkadlení formy“ (Dokulil – Daneš, 1958). Ak sa na túto skutočnosť dostatočne prihliada, potom sa napr. ako participanty sémantickej štruktúry vety a ich jednotlivé špecifikácie vyčlenia iba také prvky, ktoré majú svojich ustálených reprezentantov na úrovni formy.

Formu na úrovni vetných členov však treba chápať komplexne, teda nie iba ako morfológické stvárnenie vetného člena istou pádovou formou, ale potrebné je brať do úvahy aj jeho formálnu prepojenosť s inými členmi vetnej štruktúry, predovšetkým so slovesom v úlohe predikátu. Okrem vnútrovetných vzťahov je však rovnako dôležité zohľadňovať mimovetné vzťahy. Máme na mysli predovšetkým možnú

formálnu odlišnosť analyzovaného vetného člena vo vetných štruktúrach, ktoré sú so základovou (primárnou) vetnou štruktúrou vo vzťahu derivácie, modifikácie či obsahovej súvzťažnosti (Tibenská, v tlači).

Pod derivovanými vetnými štruktúrami rozumieme výrazné formálne obmeny základových štruktúr, ktoré však so sebou prinášajú iba významové obmeny, nie zmeny základného významu jednotlivých participantov sémantickej štruktúry vety a tiež sémantickej štruktúry ako celku. Sémanticky aktívna substancia so špecifikáciou realizátor bude mať rovnakú sémantickú špecifikáciu v základovej vetnej štruktúre *Voda zatopila pivnice.* ako v derivovanej, pasívnej vetnej štruktúre *Pivnice boli zatopené vodou.*, bez ohľadu nato, že sa v derivovanej vetnej štruktúre z hľadiska formy nachádza na hierarchicky nižšej, nepodmetovej pozícii a netvorí východisko výpovede. (K pojmu hierarchizácia sémantickej štruktúry vety pozri Grepl – Karlík, 1983.)

Modifikované vetné štruktúry v porovnaní so základovými sú v našom chápaní štruktúry sémanticky totožného typu, rozšírené v závislosti od sémantiky slovesa v úlohe predikátu o ďalší obligatórny či potenciálny participant. Vo vetných štruktúrach so subjektom špecifikovaným ako procesor *Vták letí / trlkuje / vyspevuje.* k modifikovaným vetným štruktúram patria štruktúry s obligatórne prítomným komplementom špecifikovaným ako a) miesto (locus): *Vták vyletel z hniezda.*, b) spôsob (modus): *Dieťa sa správa slušne.*, c) prostriedok (mediatív): *Otec cestuje vlakom.*, d) účel (motivant): *Mama beží na nákup / nakúpiť.*

Vetné štruktúry obsahovo súvzťažnené so základovou vetnou štruktúrou stvárajú totožný fragment skutočnosti (z tohto hľadiska sú obsahovo synonymné). Myšlienково-языkové spracovanie stvárnovanej skutočnosti je však odlišné. Ide o samostatné štruktúry s vlastnou sémantikou, ktoré tvoria opäť základové štruktúry vo vzťahu k svojim derivovaným či modifikovaným vetným štruktúram. Napríklad vety so subjektom špecifikovaným ako procesor sú obsahovo súvzťažnené s vetnými štruktúrami s neaktívnym subjektom špecifikovaným ako a) nositeľ stavu: *Vták už lieta* (= už dokáže lietať), *Letí sa mu dobre.* *Mama spieva v opere.* (= je operná speváčka), b) nositeľ existencie: *Z lesa sa ozýva spev vtákov.* a s bezsubjektovými vetnými štruktúrami typu *Z vlaku sa dymí.*

Ak sa prihliada na takto široko a komplexne chápanú spätosť významu a formy, nedochádza pri vyčleňovaní špecifikácií participantov sémantickej štruktúry vety k neželanému prechodu od syntaktického významu k významu lexikálnemu či morfológickému, alebo dokonca k významu, ktorý sa odvodzuje od poznania stvárnovanej skutočnosti, nie od jej myšlienkového spracovania a jazykového stvárnienia vetou.

Ukážkou nedostatočného rozlišovania medzi lexikálnym a syntaktickým významom je fascinácia lexikálnym významom, ktorej sa dopúšťajú mnohí syntaktickí sémantici pri sémantickej analýze viet, ktoré majú v úlohe predikátu sloveso s lexikálnym významom kauzácie. Pri interpretácii na základe lexikálneho významu je predikát špecifikovaný ako kauzácia aj vo vetnej štruktúre *Ján presvedčil Juraja argumentmi.*, aj vo vetnej štruktúre *Argumenty presvedčili Juraja.* Keďže sami autori takýchto analýz si uvedomujú, že odlišné vetné štruktúry interpretujú rovnako, snažia sa túto prekážku prekonať tvrdením, že ide o jeden argument rozdelený

na dve časti – celok a jeho zložku. Ako by sa však pri tomto prístupe dali interpretovať vetné štruktúry *Šofér zabočil autom za roh.* – *Auto zabočilo za roh.*, kde už nejde o vzťah celku a jeho časti? Existujú však autori, ktorí chápu kauzáciu ešte širšie, s oporou o mimojazykové poznanie „logiky“ stvárnovanej situácie. Títo autori (patrí medzi nich aj Ch. J. Fillmore) sémanticky interpretujú aj vetné štruktúry typu *Dvere sa otvorili.* ako kauzáciu: „niekto bližšie nešpecifikovanou činnosťou spôsobil, že dvere sa otvorili“. Z logiky poznania mimojazykovej skutočnosti im vyplýva, že *dvere* ako neživá substancia sa nemohli otvoriť samy (Fillmore, 1968). V jazyku však poznaná logika reality nie vždy platí.

Ak chceme zostať pri interpretácii syntaktického, nie lexikálneho významu, musíme za sémantické štruktúry s predikátom špecifikovaným ako kauzácia považovať iba také štruktúry, z ktorých sa dá vyčleniť tzv. zahrnutá vetná štruktúra (termín G. A. Zolotovovej, 1973) s iným subjektovým participantom, spravidla špecifikovaným ako *realizátor*, menej často aj ako *procesor*: *Dcéra potešila mamu kvetmi.* = dcéra (*kauzátor*) spôsobila (nie je presne vyjadrené, čo dcéra s kvetmi urobila) → kvety (*realizátor*) potešili mamu. (Priame pomenovanie dcérinej činnosti by obsahovala napr. veta so subjektom špecifikovaným ako *aktor*: *Dcéra darovala mame kvety.*) Vetná štruktúra so subjektovým participantom špecifikovaným ako realizátor *Kvety potešili mamu.* už neobsahuje syntaktickú kauzáciu (hoci lexikálnu áno). Substancia *kvety* má totiž také vlastnosti, že priamo sebou, svojou podstatou realizuje činnosť „potešiť“.

S vetnou štruktúrou *Kvety potešili mamu.* so subjektom – realizátorom je obsahovo usúvzťažnená vetná štruktúra s neaktívnym subjektovým participantom špecifikovaným ako *nositeľ (zmeny) stavu*: *Mama sa potešila kvetom.* Na tomto príklade zároveň vidíme, že hoci substantívum *kvetom* má vo vete rovnakú inštrumentálnu pádovú formu, ako mal subjekt so špecifikáciou realizátor v derivovanej vetnej štruktúre *Pivnice boli zatopené vodou.*, s ohľadom na predikátovú sémantiku zvratného slovesa *potešiť sa* a s ohľadom na vetnosémantickú subjektovú špecifikáciu substantíva *mama* je významová interpretácia tohto participanta, ako aj významová interpretácia celej vetnej štruktúry odlišná.

Na druhej strane, ak pri analýze sémantickej štruktúry vety podľahneme fascinácii morfológickými významami, môže sa nám stať, že pri analýze budeme ako objekt so špecifikáciou *adresát* interpretovať akýkoľvek datívne stvárnenny participant sémantickej štruktúry vety. Pádová forma datívu je skutočne primárnou formou na stvárnenie objektového participanta so špecifikáciou *adresát*. Spravidla je to však vo vetných štruktúrach, kde *adresát* je už druhým objektom popri objekte špecifikovanom ako obsah, *inherent*: *Otec rozpráva deťom rozprávku.*, alebo ako zasahovaná substancia, *patiens*: *Otec daroval synovi hodinky.* (Tibenská, 1998). Rovnako tak môže byť však datívnou formou stvárnenny neaktívny subjektový participant sémantickej štruktúry vety so špecifikáciou *nositeľ stavu*: *Šibe ti?*, *Čká sa mi.* či *nositeľ hodnotenia*: *Mama sa mi zdá unavená.* Primárne je datívnou formou stvárnenny aj „druhoplánový“ participant sémantickej štruktúry vety, špecifikovaný ako *beneficiars* alebo *benefaktor*. Ide o participant, ktorý sa pridáva k samostatnej vetnej štruktúre preto, aby sa mu privlastnila celá vetou stvárnovaná situácia. Vetou stvárnovaná situácia sa koná akoby v prospech alebo v neprospech substancie,

ktorej pomenovanie plní vo vete úlohu benefaktora (*Huby sa sušia na balkóne. – Mame sa sušia huby na balkóne.* = nejde o *mamine huby*, iba o huby, na ktorých má mama záujem, aby sa usušili).

Ak prejdeme od členov vety k jednoduchej vete ako typovej syntaktickej konštrukcii v zmysle minimálneho a zároveň štruktúrne úplného celku, ktorý obsahuje všetky obligatórne a potenciálne členy a iba tieto členy, potom môžeme konštatovať, že vzťah medzi významom a formou je ustálený aj na tejto úrovni. Ako sme videli, pri jednotlivých typoch základových vetných štruktúr sa ustálil nielen vzťah medzi významom a formou (štruktúrnou schémou), ale ustálili sa aj možnosti ich významových a formálnych obmien v podobe derivovaných, modifikovaných a obsahovo usúvzťažnených, synonymných vetných štruktúr.

Komplexnosť, s akou treba pristupovať k vyčleňovaniu jednotlivých participantov sémantickej štruktúry vety a sémantickej štruktúry ako celku, si ukážeme na príklade viet so štruktúrnou schémou $N_N - VF$.

Podľa kritéria častoty výskytu má takáto štruktúrna schéma primárne aktívny význam, pretože najčastejšie sa v úlohe takto stvárneného subjektového participanta vyskytuje subjekt s aktívnou špecifikáciou *procesor*. Špecifikáciu *procesor* nadobúdajú vo vete pomenovania samostatne existujúcich substancií, ktoré aktívne, v prípade živých bytostí vedome uskutočňujú činnosť, pričom táto činnosť neprechádza na inú substanciu (Tibenská, 1991). V pozícii predikátu so špecifikáciou *proces* sa vyskytujú bezobjektové slovesá a menej často aj objektové slovesá v bezobjektovom použití, ktorých lexikálny význam sa pri tomto použití nemení, iba modifikuje: *Chlapec píše úlohu. – Žiak píše, nevyrušuje.* V úlohe predikátu špecifikovaného ako *proces* sú zväčša slovesá pomenúvajúce aktívny pohyb a slovesá pomenúvajúce vydávanie zvukov, vôní a iných zmyslovo vnímateľných javov.

Ak by sme brali do úvahy iba primárny význam štruktúrnej schémy, potom by sme medzi subjekty so špecifikáciou *procesor* zaradili aj podmetovú formu stvárnený subjekt vo vetách *Otec čká.*, *Otec čká.* alebo *Drevo pláva.* (K definícii termínov *subjekt* a *podmet* pozri Tibenská, 1995.) Takejto interpretácii uvedených viet bráni v prvých dvoch vetách lexikálny význam slovies v úlohe predikátu, ktorý je výrazne neaktívny. *Otec* ako substancia schopná samostatne myslieť a konať nemôže pri vykonávaní činnosti *driemať* a *čkať* uplatniť svoju vôľu a svoje vedomie. Uvedené fyzické procesy koná človek totiž mimovoľne, v sémantickej interpretácii neaktívne. Vo vete *Drevo pláva.* aktívnej interpretácii vety bráni zasa lexikálny význam slova v úlohe subjektu, pretože *drevo* ako pomenovanie neživej substance bez zdroja energie nemôže aktívne vykonávať činnosť *plávania*. Sloveso *plávať* je v tejto vete použité v neaktívnom vetnom význame „byť unášaný prúdom, voľne sa niesť na vode“.

Druhý argument, prečo nemôžeme subjektu *otec* a *drevo* v uvedených vetách pripísať špecifikáciu *procesor*, je odlišná podoba modifikovaných a obsahovo usúvzťažnených vetných štruktúr (derivované vetné štruktúry sa netvorí ani od viet s aktívnym subjektom špecifikovaným ako *procesor*, ani od uvádzaných viet s neaktívnym subjektom špecifikovaným ako *nositeľ procesu*). K modifikovaným vetným štruktúram so subjektom špecifikovaným ako *procesor* patria, ako sme už uviedli, vety rozšírené o obligatórny participant *locus*, *modus*, *mediatív* a *motivant*. Takéto

obligatórne rozšírenie sa pri vetách s neaktívnou špecifikáciou subjektu ako nositeľa procesu nevyskytuje.

Mnohé vety s procesorom sú obsahovo usúvzťažnené s vetami tzv. dispozičného typu *Pláva sa mi dobre. Letí sa mi pohodlne*. V nich je obligatórne prítomný participant *modus (dobre, pohodlne)*, neaktívny subjekt so špecifikáciou nositeľa stavu je stvárnený nepodmetovou formou (pozostáva z pádovej formy datívu a nevýchodiskovej pozície vo vete) a sloveso v predikáte je v neosobnom zvrätom tvare. Vety s neaktívnym subjektom – nositeľom procesu takúto usúvzťažnenosť nemajú (**Čká sa mi dobre*). Aj ony sú však obsahovo usúvzťažnené s vetami, ktorých subjekt má neaktívnu sémantickú špecifikáciu nositeľa stavu. Štruktúrna schéma týchto viet má podobu

$S_D - VF_{\text{neos.refl}}$, napr. *Otcovi sa drieme. Otcovi sa čká*.

Vetné štruktúry s procesorom môžu byť obsahovo usúvzťažnené aj s vetami s nositeľom stavu, ak subjektovo stvárnena substancia vlastní schopnosť uskutočňovať danú činnosť alebo túto schopnosť nadobudla učením a pod.: *Dieťa už chodí. Vtáci lietajú (, kým ryby plávajú)*. Vetná schéma je totožná, vo vetných schémach s nositeľom stavu však musí z kontextu alebo zo situácie jednoznačne vyplývať, že dej nemá momentálnu platnosť.

Niektorí autori zaoberajúci sa sémantickou štruktúrou vety (napr. V. V. Bogdanov, 1977) rozlišujú aj pri špecifikácii, ktorú v našej terminológii nazývame procesorom, medzi participantmi lexikálne obsadenými pomenovaniami živých bytostí, ktoré sú schopné samostatne myslieť a konať, a medzi participantmi, ktoré sú z lexikálneho hľadiska pomenovaniami neživých substancií. Na základe poznania reality V. V. Bogdanov a iní usudzujú, že neživé substancie potrebujú na uskutočnenie procesu vlastniť zdroj energie a niekto, spravidla živá bytosť, musí tento zdroj uviesť do pohybu. Pri takomto chápaní nadobúda subjektový participant sémantickej štruktúry vety v dvojiciach viet *Vták letí. – Lietadlo letí*, odlišné špecifikácie (*agentív – objektív*). Takejto interpretácii odporujú komplexné významovo-formálne vzťahy, o ktorých sme sa zmienili vyššie: ani od jednej z uvedených viet sa nemôžu tvoriť derivované vetné štruktúry, zato obidve majú vzťah k typovo rovnakej modifikovanej štruktúre s obligatórnym participantom *locus*: *Vták vyletel nahor. – Lietadlo vyletelo nahor*. Obsahovo sú usúvzťažnené s vetnými štruktúrami s neaktívnym subjektom špecifikovaným ako *nositeľ stavu*: *Vtákovi sa letí dobre. – Lietadlu sa letí dobre* (= bezproblémovo). Rovnakú špecifikáciu subjektového participanta majú aj obsahovo usúvzťažnené vetné štruktúry s predikátom pomenúvajúcim opakovanú činnosť ako charakteristiku subjektu: *Vták lieta (, naproti tomu človek nelieta)*., *Dieťa sa vždy správa slušne*. Z uvedenej analýzy vyplýva, že špecifikáciu *procesor* môžu vo vete nadobudnúť substantíva pomenúvajúce tak živé bytosti, ako aj neživé javy.

Pri predstavenom komplexnom prístupe k analýze sémantickej štruktúry vety sa ukáže ako neopodstatnené rozlišovanie sémantickej špecifikácie *procesor* a *produktor*. Produktorom sa zvykne nazývať aktívny subjekt, ktorý produkuje zvuky, vône a iné zmyslami vnímateľné javy. Aj v tomto prípade ide podľa našej analýzy o špecifikáciu *procesor*, pretože aktívny subjekt produkovaním zmyslovo vníma-

teľných javov nezasahuje inú substanciu (*Žaba kváka.*, *Cesnak zapácha.*, *Vlak dymí.*). Štruktúrna schéma je rovnaká ako v doteraz analyzovaných vetách s procesorom a jej význam je v súlade s jej primárnym významom, teda aktívny. O tzv. vnútornom či zahrnutom objekte môžeme len ťažko hovoriť. Ak vo vete *Stolička vrzga.* nahradíme predikát pomenovaním *vydáva vrzgot* / *vydáva vrzg-vrzg*, použijeme iba analytickú formu na pomenovanie rovnakej činnosti (abstraktum *vrzgot* je odvodené od slovesa *vrzgať* a to je odvodené od onomatopoeje *vrzg*). Ani od takto lexikálne obsadených viet s procesorom sa netvoria derivované vetné štruktúry. Aj tieto vety môžu byť rozšírené o ďalší participant so špecifikáciou *mediatív*: *Chlapec hrá na husliach.*, *modus*: *Chlapec hrá dobre.*, alebo *locus*: *V komore zapácha cesnak.* Obsahovo sú usúvzťažnené s vetami s nositeľom stavu: *Komora zapácha cesnakom* / *po cesnaku*. Lexikálne obsadenie týchto vetných štruktúr im umožňuje obsahovú usúvzťažnenosť aj s vetami s neaktívnym subjektom špecifikovaným ako *nositeľ existencie* (*Z močiara sa ozýva kvákanie žiab.*) a s bezsubjektovými vetnými štruktúrami typu *Z vlaku sa dymí*. Vetné štruktúry, ktoré majú v úlohe predikátu sloveso s významom pohybovej aktivity, môžu byť navyše obsahovo usúvzťažnené s vetnými štruktúrami so subjektom špecifikovaným ako *kauzátor*: *Auto zabočilo za roh.* – *Šofér zabočil autom za roh.*; *Lietadlo vzlietlo nahor.* – *Pilot vzlietol lietadlom nahor.* Táto odlišnosť je však podmienená lexikálnym, nie syntaktickým významom slovesa v úlohe predikátu. Pri uvedenom komplexnom prístupe k vyčleňovaniu jednotlivých špecifikácií participantov sémantickej štruktúry vety prevládajú teda argumenty proti rozčleneniu subjektovej špecifikácie *procesor* na dve špecifikácie.

Okrem štandardizácie vzťahu medzi významom syntaktických jednotiek a primárnou formou na ich stvárnenie či naopak medzi formou syntaktických jednotiek a ich primárnym významom ustálili sa aj vzťahy medzi významom a jeho sekundárnou formou a naopak, medzi formou a jej sekundárnym významom. Každé použitie menej frekventovanej, sekundárnej formy má totiž za následok čiastočnú zmenu, teda modifikáciu významu syntaktickej jednotky. To platí nielen o derivovaných vetných štruktúrach so subjektom špecifikovaným ako *aktor*: *Dom bol zrekonštruovaný pracovníkmi Pamiatkостavu.* alebo *realizátor*: *Úroda bola zničená búrkou.*, ale aj o vetných štruktúrach s genitívne stvárným subjektom špecifikovaným ako *procesor*: *Do autobusu sa nahrnulo detí!* alebo *nositeľ stavu* či *existencie*: *V studni pribudlo / ubudlo vody.* *V studni niet vody.*

Ako sme videli pri analýze viet typu *Dieťa už chodí.*, *Vtáci lietajú* (, *kým ryby plávajú*)., *Žiak číta, nevyrušuje.*, niekedy pri analýze sémantickej štruktúry viet musíme brať do úvahy aj širší kontext. Až ten nám totiž pomôže jednoznačne určiť špecifikáciu jednotlivých členov sémantickej štruktúry vety. Tak je to aj pri dvojici viet, z ktorých prvé vety predstavujú derivované vetné štruktúry so subjektom špecifikovaným ako *aktor* (*Hus bola zabitá odborne ± kým.* *Okno bolo rozbité včera ± kým.*) a druhé z dvojice viet predstavujú základové vetné štruktúry s neaktívnou, nositeľskou špecifikáciou subjektového participanta (*Hus bola zabitá.* = mŕtva, *Okno bolo rozbité vyše mesiaca.* = porušené).

Ak prejdeme do oblasti parolovej, aj tam sa v priebehu vývinu jazyka ustálili isté primárne výrazové schémy, nazývané *výpovednými formami* (Grepľ – Karlík, 1986),

na vyjadrenie typovo zhodných komunikatívnych funkcií v typovo zhodných komunikatívnych situáciách. Napríklad k priamym spôsobom vyjadrenia opytovacej komunikatívnej funkcie patria výpovedné formy zisťovacej alebo doplňovacej otázky a tiež tzv. explicitné performatívne formuly, teda priame lexikálne vyjadrenia danej funkcie prostredníctvom slovies *pýtať sa*, *zisťovať*, *potrebovať sa dozvedieť*, *vyzvedať sa* atď. Výpovedná forma zisťovacej otázky má podobu [indikatív alebo kondicionál v ľubovoľnom čase + stúpavá melódia, antikadencia], napr. *Máš sa dobre?* / *Máš sa dobre, však? Prídeš dnes večer ku mne? Vieš na tom hrať?* Komunikatívna funkcia výpovedí s výpovednou formou zisťovacej otázky je „chcem zistiť, či mnou predpokladaná informácia platí alebo neplatí“. Sekundárne môžu na dosiahnutie uvedenej komunikatívnej funkcie slúžiť aj výpovedné formy oznamu. Veľkú úlohu pri správnej interpretácii komunikatívnej funkcie takýchto výpovedí plnia nejazykové prostriedky komunikácie – gesto a mimika. Po výpovedi *Počul som, že sa máš dobre*, namiesto doplnkových výpovedí *Je to tak?* / *Ano?* / *Je to pravda?* stačí upretý pohľad smerom k adresátovi a príslušná mimika znamenajúce výzvu na odpoveď, obsahujúcu potvrdenie či vyvrátenie danej informácie.

Uvedený vzťah výpovednej formy a komunikatívnej funkcie platí aj obrátene. Výpovedná forma zisťovacej otázky môže slúžiť ako sekundárna forma na vyjadrenie žiadacej komunikatívnej funkcie špecifikovanej ako *prosba* vo výpovedi *Môžeš mi povedať, či dnes večer prídeš ku mne?* Primárne by sme túto komunikatívnu funkciu stvárnili výpovedou typu *Povedz mi, / prezrad' mi, či dnes večer prídeš ku mne*. Keďže ide o prosbu, možno ju doplniť slovom *prosim*. Prvá časť primárnej výpovednej formy má schému [imperatív + polokadencia], keďže ide o súvetie, jeho druhá časť zahŕňa propozičný obsah výpovede. Podrobnejšiu analýzu ostatných komunikatívnych funkcií a ich vyjadrovania v slovenčine prinášame v štúdiu uverejnenej v zborníku *Studia Academica Slovaca* (Tibenská, 1999).

Dúfame, že sa nám v našom príspevku napriek obmedzenému priestoru podarilo priblížiť potrebnú mnohoaspektovosť a komplexnosť, s ktorou je nevyhnutné pristupovať k syntaktickej analýze slovenčiny, pretože iba na základe takéhoto prístupu je možné vyčleniť v jazyku existujúce syntaktické prvky, predstavujúce jednotu významu a formy.

Literatúra

ALISOVA, Tatiana B.: Očerki sintaksisa sovremennogo italianskogo jazyka. (Semantičeskaja i gramatičeskaja struktura prostogo predloženiya.) Moskva: Izdatel'stvo Moskovskogo universiteta 1971. 293 s.

BOGDANOV, V. V.: Semantiko-sintaksičeskaja organizacija predloženiya. Leningrad: Nauka 1977. 204 s.

DOKULIL, Miloš – DANEŠ, František: K tzv. významové a mluvnické stavbě věty. In: O vědeckém poznání soudobých jazyků. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd 1958, s. 231 – 245.

FILLMORE, Charles. J.: The case for case (1968) – ruský preklad: Delo o padeže. In: Novoje v zarubežnoj lingvistike. 10. Moskva: Progress 1981, s. 369 – 495.

GREPL, Miroslav – KARLÍK, Petr: Gramatické prostředky hierarchizace sémantické struktury věty. Brno: Univerzita J. E. Purkyně 1983. 103 s.

GREPL, Miroslav – KARLÍK, Petr: Skladba spisovné češtiny. Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1986. 474 s.

TIBENSKÁ, Eva: Subjekt a jeho aktívne (činiteľské) špecifikácie. In: Jazykovedný časopis, 1991, roč. 42, č. 1, s. 39 – 52, rus. res. s. 52.

TIBENSKÁ, Eva: Podmet a subjekt. In: Studia Academica Slovaca, 24. Prednášky XXXI. ročníka letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mlacek. Bratislava: Stimul – Centrum informatiky a vzdelávania Filozofickej fakulty Univerzity Komenského 1995, s. 177 – 186.

TIBENSKÁ, Eva: Komunikatívne funkcie a ich vyjadrovanie v slovenčine. In: Studia Academica Slovaca, 28. Prednášky XXXV. ročníka letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mlacek. Bratislava: Stimul – Centrum informatiky a vzdelávania Filozofickej fakulty Univerzity Komenského 1999, s. 209 – 223.

TIBENSKÁ, Eva: Objektový participant sémantickej štruktúry vety. In: Slovenská reč, 1998, roč. 63, č. 4, s. 198 – 209.

TIBENSKÁ, Eva: Význam formy a forma významu v syntaxi. Príspevok prednesený na konferencii Výraz a význam v jazyku. Prešov 16. – 17. 9. 1999. (v tlači)

TIBENSKÁ, Eva: Možnosti a hranice štandardizácie syntaktickej roviny jazykového systému slovenčiny. In: Möglichkeiten und Grenzen der Standardisierung slavischer Schriftsprachen in der Gegenwart. Red. K. Gutschmidt. Drážďany: Thelem 2002, s. 189 – 205, nem. res. s. 205 – 206.

ZOLOTOVA, G. A.: Očerķ funkcional'nogo sintaksisa russkogo jazyka. Moskva: Nauka 1973. 217 s.

Ke vztahu teoretické a empirické syntaxe v epoše korpusů

FRANTIŠEK ŠTÍCHA

1. Teoretická prolegomena

1.1. *Od mladogramatismu ke korpusům*

Má-li po epoše jazykovědy historicko-srovnávací, epoše mladogramatismu a epoše synchronního strukturalismu nyní nadejít nová epocha „korpusová“, musí se práce s korpusem stát běžnou metodou práce celé lingvistické obce. Samozřejmým důsledkem takové metodologické revoluce ve výzkumu přirozeného jazyka musí pak být ztráta smyslu přívlastku „korpusový“.

1.2. *Aspekty teoretické syntaxe*

Nemyslím si nicméně, že práce s korpusem se v dřívějším či pozdějším budoucnu musí stát nutnou podmínkou práce každého syntaktika. Domnívám se, že i v epoše korpusů lze jako smysluplnou a inspirativní akceptovat ryze teoretickou syntax. **Syntax, která buduje nové soustavy teoretických konstruktů a axiomů deduktivně na bázi introspekce, dosavadních poznatků a systémových vztahů.** Víme např., jak inspirativní a podnětné i pro empirický výzkum syntaxe se staly Fillmoreovy teorie sémantických pádů, Danešova teorie větných vzorců nebo Firbasovy teorie funkční perspektivy větné. Víme ovšem také, že ani klasické Fillmoreovy, Danešovy a Firbasovy teorie nejsou teoretické zcela v tom smyslu, v němž se za teoretické považují některé jiné teoretické proudy současné syntaxe.

Na druhé straně, k teoretickým reflexím syntaxe přirozeného jazyka nemůže patřit jen deduktivní budování teoretických konstruktů. Víme, že teoretická reflexe syntaxe přirozeného jazyka přirozeně zahrnuje také **soudy o gramatičnosti či akceptabilitě** jejích struktur. Jinak řečeno: teoretická reflexe syntaxe přirozeného jazyka zahrnuje úvahy a soudy o existenci syntaktických struktur v tomto jazyce. Syntaktikovy soudy o tom, které struktury v daném jazyce existují a které neexistují, mají smysl vzhledem ke třem známým okolnostem: (1) vzhledem k vývoji jazyka v čase, a tedy časové proměnlivosti jeho struktur; (2) vzhledem k paralelní existenci různých jazykových systémů v téže době; (3) vzhledem k potenciální existenci neuzavřeného počtu „languových“ struktur v dané době nerealizovaných v úzu, které jsou derivovatelné na základě analogických relací ze struktur uzuálních.

1.3. Syntax teoretická, deskriptivní a empirická

Dělíme-li syntax na teoretickou a deskriptivní, pak se domnívám, že **úvahy a soudy o neexistenci syntaktických struktur v daném jazykovém systému** bychom měli pokládat spíše za teorii než deskripci. Je totiž nasnadě, že mluvíme-li o popisování, je tím implikován existující objekt, nikoli objekt neexistující. S touto úvahou souvisí, že pojem 'deskriptivní syntax' nemusí znamenat principiálně totéž co 'empirická syntax'. Lze totiž předpokládat, že mnohé dosavadní soudy syntaktiků o tom, že jisté potenciální syntaktické struktury jsou negramatické, a tudíž v daném jazykovém systému neexistují, vycházejí spíše z řečové zkušenosti syntaktikovy čili z introspekce, než z teoretických souvislostí. Jde tedy o **teoretické úvahy založené na empirii**, avšak nejde o syntaktickou deskripci, neboť se nepopisuje něco, co existuje.

1.4. Poměr teorie a empirie v syntaktickém bádání dříve a dnes: radikální příklon k empirii; nespolehlivost introspekce

Tejme se nyní, jaký byl poměr empirie a teorie v syntaktickém bádání v době předkorporusové a jaký pravděpodobně bude tento poměr v nadcházející epoše korpusové. Tato otázka ovšem již implikuje soud autorův, že tento poměr nebude stejný. Dodávám, že poměr empirie a teorie ve výzkumu syntaxe se pravděpodobně bude měnit radikálně, a to tím radikálněji, čím více budou korpusy sloužit jako zdroj poznání jazyka a čím větší a reprezentativnější tyto korpusy budou. Je samozřejmé, že **radikální změna nastane v příklonu k empirii**, neboť tato empirie bude na zcela jiné, nesouměřitelné kvalitativní úrovni.

V době předkorporusové existovala pro syntaktika **dvojitá empirie: subjektivní empirie „introspektivní“ a objektivní empirie „excerpční“** („materiálová“). Introspektivní empirie byla pohledem do vlastní řečové zkušenosti uložené v našem vědomí, empirie excerpční byla reflexí souboru konkrétních textových jednotek, který byl badatelem k výzkumným účelům zaznamenán. Tato dvojitá empirická báze byla však poměrně **vysoce nespolehlivá**. Výsokou nespolehlivost našich soudů o tom, co je a co není v úzu, co je obvyklé a co neobvyklé či co je více obvyklé a co méně obvyklé, objektivně odhalují až právě nyní korpusové nálezy. Značně nespolehlivá byla však i empirie materiálová, a to jednak vzhledem k individuální selektivnosti materiálu, jednak vzhledem k jeho značné neúplnosti, mezerovitosti, pokud jde o v něm obsažené doklady studovaného jevu.

2. Teorie, empirie a korpus

2.1. Variantnost a invariantnost syntaktických struktur; síla a (ne)zpochybnitelnost jazykové normy v morfologii a syntaxi

Předkorporusová empirie nemohla poskytnout důkaz o tom, že určitá syntaktická struktura je invariantní, resp. že invariantnost určité struktury je absolutní normou. Žádný syntaktik např. nepovažoval nikdy za potřebné dokazovat, že určité pořadí určitých příklonek v české větě je za normálních komunikativních okolností (tj. vyjma mluvy cizinců, malých dětí, jazykové komiky apod.) absolutní neporušitelnou normou. Např. v českých větách *On se mi směje. Já se ti divím. Petr se ho neptal.* je invariantním slovosledem pořadí reflexivní morfém – osobní nepřízvučné zájme-

no, a tento slovosled nelze v takových větách zaměnit slovosledem opačným, tedy **On mi se směje. *Já ti se dívím. *Petr ho se neptal*. K objektivnímu důkazu této normy by bylo třeba dokázat, že v jistém objemu textů mnoha různých autorů a mnoha různých žánrů a stylů připadá např. na několik tisíc výskytů pořadí *'se + nepřízvučné zájmeno'* nulový výskyt pořadí *'nepřízvučné zájmeno + se'*. Kdo by se však odhodlal trávit obrovské množství času dokazováním jednoho z tisíců jazykových detailů, který pokládá za samozřejmý fakt? Máme-li však k dispozici korpus, stačí nám na podobný důkaz několik minut.

Je však otázka, **zda podobné důkazy potřebujeme** či zda mají nějaký smysl. Na první pohled se může zdát, že podobné důkazy nepotřebujeme, že tyto důkazy smysl nemají. Můžeme např. říci, že slovosledná norma typu *'se mu'* je stejně silná a nezpochybnitelná jako norma morfologická či morfosyntaktická. Zdá se např. nesmyslné dokazovat, že tvar instrumentálu maskulin musí mít vždy koncovku *-em* a že tato koncovka je tu absolutní normou, a nelze tedy např. užít tvaru *mužou* namísto *mužem*. Nebo že po předložce *pod* musí bezpodmínečně následovat tvar *stolem* a nikdy ne tvar *stolu*. **Nepotřebnost důkazů uvedeného druhu je však podmíněna pouze obrovským rozměrem naší řečové zkušenosti**, z níž vyvozujeme vysokou pravděpodobnost bezprostředně hraničící s jistotou, že tvary typu *mužou* nebo *pod stolu* žádný normální dospělý Čech za normálních komunikativních okolností a vědomě za posledních dejme tomu dvě stě let nikdy nepoužil. Avšak je zřejmé, že existence tvaru slova je fenoménem principiálně odlišným od existence tvaru syntaktické struktury, neboť struktura už pro svou nemateriální povahu nemůže být v našem vědomí zakotvena tím jednoznačným a definitivním způsobem, jakým je v něm zakotven slovní tvar.

2.2. Normy uzuální a funkčně strukturní a jejich pevnost; korpusová evidence

Teprve nynější „korpusová empirie“ umožňuje dokázat, že existují absolutní normy nejen v oblasti morfologie, což se jeví jako naprosto přirozené a zcela samozřejmé, ale i v oblasti syntaxe. Teprve tato korpusová empirie umožňuje nyní také dokázat, že vzhledem k potenciální variabilitě reflektovaných syntaktických struktur existují **různé pevné normy jejich parolové invariantnosti**. Je ovšem třeba zásadně lišit noremní parolovou invariantnost struktur ryze formálních a relativní noremní parolovou invariantnost struktur určité sémantické funkce. V prvním případě, u struktur ryze formálních, jde o normy dané územím a lze je nazývat **normy uzuální**; jejich sílu lze prokázat jednoduše, avšak velmi významně doložeností v korpusu: nulová či velmi malá doloženost hypotetických struktur potenciálně konkurenčních svědčí o velké síle uzuální normy. U struktur, v nichž je danou formu třeba vázat na její sémantickou funkci, jde o normy podmíněné touto funkcí; lze je nazývat **normy funkčně strukturní**. Jejich sílu nelze dokazovat pomocí korpusových nálezů tak přímočaře a jednoduše. Už proto, že významovou konkurenci syntaktických struktur lze reflektovat jen nepřímo prostřednictvím soustavy formálních a sémantických závislostí.

K funkčně strukturním normám predikačních struktur české věty patří např. volba nominativu nebo instrumentálu přísudkového substantiva. Provedl jsem podrobné statistické šetření k výskytu obou těchto predikativních pádových tvarů v Českém národním korpusu. Vzhledem ke značné složitosti a velké frekvenci jevu jsem se

omezil na struktury s nominativním podmětem, tvarem singuláru přítomného slovesa *být* a nominativním nebo instrumentálním substantivem predikativním (např. *Lev je šelma. Náměstí je parkovištěm.*). Jde o přibližně 17 000 dokladů. Statistiky ukazují, že velká většina predikativních substantiv se užívá s výraznou převahou buď v nominativu, nebo v instrumentálu. Myslím, že už samy velmi rozdílné poměry predikativního nominativu a instrumentálu u různých substantiv (např. velmi nevyrovnané 40:0, 0:47, 14:1, 41:5, 1:16, 6:68, nebo naopak velmi vyrovnané 8:8 nebo 35:40) jsou přesvědčivým důkazem o dosud netušené síle jazykových norem, které se týkají i značně speciálních vztahů syntaktické formy a jejího významu.

2.3. Deduktivní teorie funkčně strukturních norem a jejich vztah ke korpusové empirii

K funkčně strukturním normám českého slovosledu patří např. – zejména ve srovnání s němčinou – silně omezené možnosti v rámci věty tematizovat aktuálně komunikativně nezapojený předmět komunikace. Např. slovosled věty z románu H. Bölla *Trotz stieg in ihr hoch* je poměrně běžný, neboť v němčině je poměrně běžné činit i nezapojené předměty komunikace tématem věty. To v češtině ve většině případů není možné. Česká věta analogické slovosledné struktury *Vzdor ji opanoval.* se jeví vzhledem k základním pravidlům členění věty na téma a réma jako prakticky nepřijatelná. Teoreticky bychom mohli tuto nepřijatelnost hodnotit jako negramatickosti a argumentovat takto: Ve větných strukturách tohoto typu, se substantivním podmětem na prvním místě, musí být podmět buď tématem, anebo kontrastním či emotivním rématem, které v mluvené podobě nese kontrastní, zesílený větný přízvuk. Nelze-li však větu *Vzdor ji opanoval.* takto interpretovat, čili nelze-li tuto větu v mluvené řeči vyslovit se zesíleným větným přízvukem na slově *vzdor*: *Vzdor ji opanoval.*, pak je tato slovosledná struktura negramatická. Negramatická v tom smyslu, že není součástí gramatického systému funkčně-slovosledných struktur češtiny. Tento výklad lze chápat jako zárodek jedné možné **slovosledné teorie zcela nezávislé na úplné dostupné empirii**, tedy na realitě textů obsažených v ČNK. Nicméně lze předpokládat, že důkladná práce s tímto korpusem přinese mnohé poznatky, které takovou **v zásadě deduktivní teorii** mohou **induktivními postupy obohatit, posunout na jinou úroveň či jinak modifikovat**.

2.4. *Langue a parole, gramatika a styl*

Korpus nyní také umožní poznat, které relativně málo formálně vyhraněné či méně frekventované textové jevy jsou – více či méně obvyklou – společnou vlastností výstavby textů různých žánrů a stylů, a tedy vlastností jazyka, jeho syntaxe, a které jsou naopak podmíněny např. literární uměleckou stylizací dané doby, literárního směru či jednoho autora, a patří do oblasti stylistiky.

Např. v německé beletrii lze pozorovat některé způsoby asyndetické koordinace, které se zdají být z hlediska češtiny zvláštní. Můžeme tu pak např. uvažovat, zda jde o specifický jev německé literární stylizace, nebo o vlastnost německé gramatiky, jíž se liší od gramatiky české, nebo o jev specifické literární stylizace obou jazyků zhruba ve stejné míře, nebo o formální důsledek jistého způsobu stylizace věty v jednom jazyce či v obou, apod. Na všechny tyto a podobné jiné otázky můžeme

hledat odpověď v počítačových korpusech. Budeme-li přitom vycházet z jisté (deduktivní) teorie, bude naše empirické zázemí nepochybně efektivnější.

Nahlédl jsem – bez opory v teorii – do korpusu a prohlédl pro první orientaci zběžně několik stovek dokladů vět s asyndeticky koordinovanými přísudky na konci věty před tečkou. Zjistil jsem, že dokladů vět s pouze dvěma asyndeticky koordinovanými přísudky na konci věty před tečkou je poměrně velmi málo; dále jsem zjistil, že v téměř všech těchto větách jsou koordinované přísudky ve vztahu stupňování či jiného doplňování významu, např.: *Tyhle hory mě okouzly, pohltily. Experti jsou zděšení, šokováni. Cítil byste se asi dotčen, asi by Vás to zranilo, zabolelo.* V desetimiliónovém korpusu SYNEK, který je subkorpusem Českého národního korpusu, jsem našel pouze tři doklady, kde o takové zřejmé stupňování či doplňování významu nejde a daný způsob koordinace se zdá být méně obvyklý. Jeden z těchto tří dokladů je ze Škvoreckého, dva z Hrabala: *Poručík se zarazil, polkl. A fandové se ještě jednou votočili, zamávali. ... ten mrtvej se posadil, zasalutoval.* Naproti tomu v tomtéž korpusu jsem našel přes tisíc dokladů na syndetickou koordinaci typu *Muž v brýlích se usmál a utekl. Karel se ušklíbl a zavřel.* Podobné korpusové nálezy by mohly být empirickou bází možné teorie koordinace, podle které by asyndeticky koordinované přísudky ve větách typu *Karel pozdravil, zavřel dveře.* byly negramatické.

3. Závěry

Korpus jako bezprecedentní empirická báze syntaktického výzkumu nutně musí zcela zásadně změnit podíl empirie na teoretickém uvažování o syntaktických jevech přirozených jazyků.

Domnívám se, že deskriptce založené na empirii zcela jiného řádu a jiné kvality než v minulosti, budou v zásadě jiném vztahu k nedeskriptivním teoriím dílčích syntaktických subsystémů a jevů, než tomu bylo v době předkorpusové. Vystanou ovšem i zcela nové, velmi zásadní a velmi podstatné otázky, které se budou patrně řešit dlouho, ne-li trvale: Lze nedoloženost nějaké syntaktické struktury ve velkém reprezentativním korpusu pokládat za její neexistenci v daném jazyce (langue), dané doby, popř. v odpovídajícím „parole“? Pokud ano, za jakých podmínek? A otázka z jiného úhlu pohledu, s předchozí otázkou těsně související: Lze tvrdit, že nějaká struktura v daném jazyce existuje či je v něm přijatelná a gramatická nebo že existuje v úzu, jestliže není ve velkém reprezentativním korpusu doložena? Pokud ano, jak takové tvrzení zdůvodníme? Zdůvodníme-li toto tvrzení např. názorem rodičích mluvčích, anebo naopak poukazem na teoretickou prediktabilitu dané struktury, pak bychom se měli opět ptát: Proč přijatelná či dokonce uzuální, anebo i jen prediktabilní struktura není doložena ve velkém reprezentativním korpusu?

Pokud uznáme existenci jazyka, „langue“, jazykového systému, pak nemůžeme počítat s jazykem „bez břehů“ či bez hranic a nebude se nám na podobné otázky odpovídat snadno. Avšak stanou-li se korpusy stejně přirozenou součástí naší kulturní existence, jako se jí staly výzkumné a pedagogické ústavy národních jazyků, pak nová „korpusová empirie“ bude nastolovat i nové otázky teoretické. A teoretická syntax, která nebude zcela vyvázána z reality jazyka, bude muset více respektovat onu „korpusovou empirii“.

O dialektické jednotě protikladů morfologického značkování korpusů a závislostní syntaktické analýzy vět

KAREL OLIVA

Dvěma základními kritérii praktické použitelnosti (morfologického) značkování jazykového korpusu pro lingvistickou práci jsou správnost a jemnost tohoto značkování.

Šířit se o potřebě správnosti značkování je evidentně zbytečné: je-li korpus masivně a systematicky zatížen chybami (např. toho typu, že v každém výskytu spojení v *hloubi duše* je slovo *hloubi* označeno za rozkazovací způsob slovesa), je zcela zřejmé, že výsledky korpusového vyhledávání čehokoliv (na základě takového značkování) nemohou být pokládány za spolehlivé.

Za podrobnější rozbor však stojí otázka jemnosti značkování.

První, samozřejmou komponentou výsledné jemnosti značkování korpusu je jemnost použité množiny značek (tagsetu). Důležitost této komponenty lze doložit příklady (myšlených) korpusů označovaných triviálními tagsety:

– pokud použijeme jedinou značku (tj. značku, jejíž význam bude „toto je slovo“, bez rozlišení slov do více tříd, tj. je realizována nejvyšší možná generalizace) nebo

– pokud použijeme pro každý slovní tvar obsažený v korpusu vlastní značku (tj. značku, která se vyskytuje jen u tohoto tvaru, tzn. v podstatě můžeme jako značku použít právě tento tvar; při takovém značkování má každá třída rozlišení podle značek jediný prvek, tj. nastává nejmenší možná generalizace), nebudou se takto označované korpusy nijak lišit od korpusů neoznačovaných, zejména ne co do možnosti vyhledávání lingvistických jevů v takových korpusech.

Je tedy zřejmé, že pro praktické značkování je potřeba užít množinu značek o adekvátní morfologické jemnosti – množinu, která při vyhledávání lingvistických jevů v korpusu dovolí najít dostatečně přesně právě hledaný jev (tj. najít a vydat pokud možno všechny výskyty tohoto jevu – žádný výskyt nevynechat – a současně najít právě tento jev a pokud možno nevydat žádné jevy další). Jen taková mno-

žina značek je vhodná pro dostatečně podrobné a lingvisticky motivované vyhledávání jevů v korpusu. Pro jazyky s bohatou flexí (jistě mj. pro slovenštinu a češtinu) je tedy zřejmé, že informace obsažená ve značce musí na jedné straně zahrnovat nejen slovní druh (taková informace by pro vyhledávání byla příliš „hrubá“, nedostatečná), ale i informaci o všech dalších „tradičních“ morfologických kategoriích slova – rod, pád, číslo, stupeň, čas, slovesný způsob, slovesný rod ... a na druhé straně zase jemnost nesmí přesáhnout určitou rozumnou míru danou repertoárem lingvistických distinkcí, které ještě chceme rozlišovat (tj. jemnější distinkce již nemají smysl nebo jsou přímo na překážku).

Jemnost značkování však není dána jen informací obsaženou v jednotlivé značce. Její stejně podstatnou komponentou je i stupeň disambiguace (zjednoznačnění) korpusu, což je aspekt, na který se všeobecně zapomíná, resp. se všeobecně předpokládá, že zjednoznačnění má být vždy provedeno tak, že u každého slova (pozice) korpusu zůstane právě jedna značka.

V následujících motivačních příkladech si ukážeme, že takový předpoklad nejenže není vůbec samozřejmý, ale že proti němu dokonce existují netriviální námitky z hlediska praxe korpusové lingvistiky a využití korpusu pro lingvistickou práci vůbec.

Příklad 1. České sloveso *užívat* má dva možné tvary přímého objektu – genitivní a akuzativní. Genitivní tvar se přitom pokládá za knižní (pomalu ustupující), zatímco tvar akuzativní je pokládán za tzv. progresivní. Jako příklad takové dvojice si můžeme uvést konstrukce

užíváme návod-Gen z *příručky* (knižní)

a

užíváme návod-Acc z *příručky* (progresivní)

Tato konkurence dvou možných valenčních požadavků na pád přímého objektu není ovšem omezena na sloveso *užívat*, k přechodu (a tedy synchronicky ke konkurenci) vazby přímého objektu z genitivní k akuzativní dochází v současné češtině u řady sloves (např. *dolít vína/víno*, *dosáhnout výšky/výšku*, *užít si dovolené/dovolenou*).

Pro studium současného stavu diachronické změny jazyka je proto nejen zajímavé, ale i velmi důležité, aby bylo možné v korpusu současné češtiny (příp. ještě s nějakým přesnějším omezením časového úseku – např. na texty vzniklé v období 1995 – 2000 apod.) vyhledat a doložit procentuální podíl genitivního a akuzativního předmětu u slovesa *užívat* (a u dalších sloves).

Takový úkol se tedy zdá lingvisticky smysluplný a za určitých omezení i proveditelný – mám na mysli např. omezení, že přímý předmět se musí vyskytovat těsně za slovesem. Skutečně, např. v korpusu SYN2000 Českého národního korpusu lze v dotazovacím jazyce zadat příkazy

[lemma = „užívat“] [tag=“N...2.*“]

[lemma = „užívat“] [tag=“N...4.*“]

sloužící k vyhledání konfigurací, ve kterých je tvar slovesa *užívat* bezprostředně následován podstatným jménem v genitivu (v prvním případě) a v akuzativu (v druhém případě). Vyhledávací software vydá určité výsledky¹, a zdá se tedy, že vše je v pořádku. Ve skutečnosti jsou však nalezené výsledky zkreslené, a to nikoliv snad tím, že konkrétní podoba značkování korpusu obsahuje chyby, ale proto, že metodologický předpoklad takového počítání je nesprávný – jinými slovy, výsledek musí být nesprávný i za předpokladu, že pro značkování korpusu bylo použito stoprocentně spolehlivé značkovací metody. Problém tkví v tom, že ani naprosto spolehlivá metoda nemůže vydat správný výsledek tam, kde takový výsledek vůbec neexistuje (jinými slovy, metoda nemůže vydat správný výsledek tam, kde každý výsledek je špatný).

Ukažme si celý problém na příkladu: představme si, že (dokonalá) značkovací metoda má za úkol vyznačit pád přímého předmětu ve vazbě

užíváme zařízení z laboratoře

Jádro věci je v tom, že slovní tvar *zařízení* je homonymní – je to tvar, který přísluší jak genitivu, tak akuzativu². Je tedy zřejmé, že ve spojení se slovesem *užívat* jde o homonymii v principu nerozhodnutelnou (a to nejen pro nějakou – byť sebe-dokonalejší – značkovací metodu, ale ani pro člověka-anotátora korpusu, a lze dokonce důvodně předpokládat, že v naprosté většině případů ani pro původního autora textu) a jakékoliv její rozhodování je tedy neadekvátní (poněkud volněji řečeno by v tomto případě násilné morfématické rozlišování genitivu a akuzativu nebylo ničím jiným než příslovečně nesmyslným „štěpením vlasu“).

Z toho pak vyplývá, že požadavek, aby každé slovo (pozice v korpusu) mělo právě jednu značku, je teoreticky nesprávný, což – celkem podle očekávání – vede v praxi k nesprávným výsledkům získaným z korpusu označovaného za vynucené platnosti takové podmínky.

V konkrétním případě kvantitativní analýzy výskytu genitivního a akuzativního přímého předmětu u slovesa *užívat* by zřejmě správnější postup byl spočítat všechny konkordance slovesa *užívat* s předmětem v jednoznačném genitivu (tj. s předmětem tvořeným substantivem ve tvaru, který není homonymní s akuzativem substantiva³ – s jinými pády v tomto případě tento tvar případně homonymní být může⁴) a porovnat je s počtem konstrukcí, kde předmět je v jednoznačném akuzativu (tj. ve tvaru, pro který je genitivní čtení vyloučeno).

V předchozím příkladu jsme viděli, že mohou existovat situace, kdy nelze žádnými prostředky určit „jedinou správnou“ značku a kdy je tedy potřeba ponechat

¹ jejichž konkrétní kvalita není pro naše účely zajímavá a nebudeme se jí tedy zabývat, také vzhledem k současnému stavu značkování korpusu

² a to dokonce dvakrát, v singuláru a v plurálu, tvar slova *zařízení* je tedy – i poté, co vezmeme v úvahu syntaktický kontext této konstrukce – čtyřnásobně homonymní

³ a to ani substantiva jiného – tedy vyloučit i příklady typu *užívat spár (spár/spára)*, *pásek (pásek/páska)*, *řádek (řádek/řádka)*, *kabely (kabel/kabela)*, *vrátek (vrátek/vrátka)*.

⁴ Příkladem by mohly být konstrukce *užíval známých (k obhacování se)*, *užíval dovolených (k předávání okopírovaných dokumentů nepřátelům)* – tato (deadjektivní) substantiva jsou v plurálu systematicky homonymní mezi genitivem a lokálem.

na jediné korpusové pozici více značek (které jsou všechny stejně „správné“ – nebo stejně „nesprávné“). Taková situace ovšem nenastává jen kvůli homonymii v pádech podstatného jména, ale může se týkat samozřejmě i čísla (podstatných jmen, přídavných jmen, zájmen, sloves), srov. větu

Naše-Sg/Pl vlastní-Sg/Pl stavení-Sg/Pl leží-Sg/Pl v horách.

a dokonce je myslitelná i homonymie slovnědruhová, srov.⁵

Bál se hrabat-N/V ve starých hadrech.

Na rozdíl od příkladu s konkurencí genitivu/akuzativu přímého předmětu slovesa *užívat* lze takovou homonymii velmi často rozhodnout mimojazykovými prostředky (znalostí kontextu – ve výše uvedených příkladech znalostí toho, zda máme jedno nebo více vlastních stavení či zda se v okolí vyskytují nepatřičně oděni příslušníci šlechty)⁶.

Důležité je uvědomit si na tomto místě dva podstatné rysy minulého příkladu.

Zprvým fakt, že k disambiguaci jsme použili různé druhy znalosti: znalost lingvistickou a znalost mimolingvistickou.

Zadruhé to, že disambiguace vždy probíhá eliminativně – že postup byl vždy takový, že se postupně vylučovala ta čtení, která byla v daném kontextu nepřipustná (ať už vzhledem ke znalosti jazykové nebo mimojazykové). Například u konstrukce

užíváme návod-Acc z učebnice

jsme (byť vlastně jen podvědomě) dospěli k akuzativnímu čtení jen proto, že jsme vyloučili čtení nominativní (které je lingvisticky vyloučené, neboť v případě, že by slovo *návod* stálo v nominativu, muselo by být podmětem slovesného tvaru *užíváme*, což by porušovalo pravidlo o shodě podmětu s přísudkem).

Příklad 2. Představme si, že chceme na základě korpusu zkoumat jazyk s následujícími vlastnostmi:

- s gramaticky volným pořadím hlavních členů větných, tedy s vlastností, že jakékoliv pořadí podmětu, předmětu a finitního slovesa je gramaticky přípustné a odráží pouze stupeň jejich výpovědní dynamičnosti (nejméně dynamický člen stojí na začátku věty, nejdynamičtější člen na jejím konci),

- pořadí podmět – finitní sloveso – předmět je (slovosledně) nepříznakové, jakékoliv jiné pořadí je příznakové,

⁵ Za tento pěkný příklad jsem vděčen H. Skoumalové.

⁶ Problém synchronizovaného výběru čtení, tj. toho, že v uvedeném příkladě nemůžeme mezi jednotlivými čteními (singulárovými či plurálovými) vybírat u každého slova nahodile, ale jen tak, aby celek neporušil shodu v čísle mezi členy nominální skupiny (tj. aby všechny její členy byly buďto v singuláru, nebo všechny v plurálu), ponecháme v tomto příspěvku stranou. Jedno jeho možné řešení je navrženo v práci (Oliva, 2001).

- podmět je vždy tvořen podstatným jménem v nominativu, předmět je vždy tvořen podstatným jménem v akuzativu, ostatní větné členy stojí vždy v jiném pádě,
- nominativ a akuzativ mají v některých (ne však všech) paradigmatech stejnou formu (nominativ a akuzativ jsou v některých případech homonymní).

(Příklad je vytvořen uměle, blíží se však jazykům, jako jsou např. slovenština nebo čeština.)

Konkrétně chceme vyhledáním a kvantitativní analýzou v morfologicky značkováném korpusu takového jazyka řešit výzkumnou otázku,

- zda je pořadí podmětu, předmětu a finitního slovesa vždy určeno skutečně pouze stupněm výpovědní dynamičnosti
nebo

- zda mluvčí neberou ohled na obtížnost porozumění v případech, kdy by výpovědní dynamičnost spolu s pádovým synkretismem nominativu/akuzativu vytvářela takovou konfiguraci, která by byla homonymní mezi variantou příznakovou a nepříznačkovou (typ *Stroj vyrábí zařízení.*) a v níž by zamýšleným čtením byla varianta nepříznačková (*stroj* – předmět, *zařízení* – podmět), tedy zda mluvčí v takových případech nedávají přednost slovosledu nepříznačkovému (podmět-předmět) před slovosledem výpovědně příznakovým (s dynamičtější členem postaveným před členem méně dynamickým).

Jinými slovy, zkoumaným problémem je, zda frekvence konfigurací, kdy podstatné jméno v akuzativu stojí ve větě před podstatným jménem v nominativu, je statisticky významně nižší tehdy, kdy jsou tato podstatná jména ve tvaru homonymním mezi nominativem a akuzativem, než tehdy, kdy jsou obě tato podstatná jména ve tvaru pádově jednoznačném.

Taková otázka, která se opět zdá být „rozumná“ a dobře lingvisticky motivovaná, nemůže být zodpovězena, pokud je korpus disambiguován tak, že na jedné korpusové pozici se vyskytuje pouze jedna (ta „správná“) značka, tj. pokud je informace o původní homonymii, která byla v korpusu přítomna (!) před jeho značkováním, v jeho výsledné verzi potlačena a jakékoliv její použití je tedy znemožněno.

Na závěr této části článku je tedy možno shrnout, že disambiguace by měla probíhat tak, že se při ní žádná informace neztrácí (Příklad 2) a že zejména nedochází k potlačení značek, které jsou potenciálně správné (Příklad 1).

Otázka, která vyvstává v souvislosti s předchozími úvahami, zní, jakými metodami takovou disambiguaci provádět. Standardně používané statistické značkovací metody (např. bigramy, trigramy, maximální entropie, Brillův tagger) jsou totiž založeny na přístupu právě opačném, než by bylo potřeba – na výběru té „jediné správné“ značky (a modifikovat tyto metody tak, aby vybíraly značek více v těch případech, kdy je to potřeba, je v podstatě nemožné). Na větách uvedených v Příkladu 1 výše se však jasně ukazuje, že taková správná značka nemusí existovat jediná, tj. že je dobře možné, aby „správné“ značky (nebo alespoň značky, které nejsou

ve sporu s pravidly gramatiky či se znalostí světa) existovaly dvě (či obecně ještě více).

Takový alternativní přístup bude navržen ve zbývající části článku – je jím (morfologická) disambiguace založená na (neúplné) závislostní analýze. Takový přístup je namísto statistiky založen na lingvistice – na znalosti gramatických zákonitostí, které (globálně, syntakticky, na základě větného okolí) vylučují určitá (lokálně, morfologicky) možná čtení slova. Přesně vzato nejde tedy o disambiguaci v původním slova smyslu, ale pouze o snížení homonymie vstupního textu.

Jako triviální příklad si uveďme redukci homonymie slova *podle* ve větě

Zachoval se k nám podle.

Slovní tvar *podle* má v češtině dva významy: může být jednak předložkou a jednak příslovcem (srov. větu *Zachoval se k nám naprosto podle* (příslovce) – *naprosto podle* (předložka) očekávání.).

Při disambiguaci slova *podle* ve výše uvedené větě můžeme aplikovat lingvistickou znalost, že v češtině nemůže předložka stát na konci věty (na rozdíl od angličtiny neexistuje v češtině – a jistě ani ve slovenštině – tzv. preposition stranding), neboť vpravo od každé předložky (a tedy i vpravo od předložky *podle*) musí stát materiál, se kterým předložka tvoří předložkovou konstrukci⁷, takže v naší příkladové větě je možné u slova *podle* bezpečně vyloučit předložkové čtení. Vzhledem k tomu, že slovo *podle* má jen dvě čtení, podařilo se tím provést jeho úplnou disambiguaci. Tak to samozřejmě nemusí vypadat vždy. Například slovo *při* má v češtině tři čtení (tvar podstatného jména⁸, imperativ slovesa, předložka), takže když ve větě *Manželé mezi sebou vedou dlouhou rozvodovou při*, vyloučíme u slova *při* předložkové čtení, stále ještě dvě zbývají a je tedy provedena jen částečná disambiguace. Úplná disambiguace se zdaří, až když vyloučíme v této větě u slova *při* i slovesné čtení – to ale můžeme učinit na základě lingvistické znalosti toho, že v jednoduché větě nemohou být dva finitní slovesné tvary (tj. dva takové tvary musí být v písmu odděleny mezi nimi stojící čárkou nebo souřadnou spojkou), tzn. že *při* nemůže být imperativ slovesa, protože pozice finitního slovesného tvaru je již obsazena slovem *vedou*.

„Ukázková“ disambiguační pravidla, která jsme na příkladech disambiguace slov *podle* a *při* neformálně zformulovali výše, jsou velmi jednoduchá, ale přesto se s nimi zřejmě dá spolehlivě provádět snižování ambiguity. Celkově je však takový přístup k disambiguaci jen nahodilý – není nijak zřejmé, jak taková pravidla vytvářet, kde k nim hledat inspiraci, není zcela jasné, jaký je metodologický základ takových pravidel (byť je jejich platnost nesporná), a konečně je bez dalšího velmi nejisté, jaké výsledky se s nimi dají v praxi dosáhnout. Jinými slovy, abychom mohli mluvit o skutečně lingvistické disambiguaci pomocí takových pravidel, je potřeba tento přístup postavit na systematický základ.

⁷ Není pravidlo bez výjimky, kterou v tomto případě tvoří pevná spojení – *být pro*, *hlasovat proti*, *chodit nahoře bez*. Vzhledem ke kolokačnímu charakteru takových spojení je však statut slov *pro*, *proti*, *bez* jako vskutku čistých předložek v těchto případech přinejmenším sporný.

⁸ Jde o tvar homonymní mezi dativem, akuzativem a lokálem singuláru – čtení je tedy dohromady vlastně pět (tři substantivní, slovesné, předložkové).

Takovým základem je eliminativní závislostní syntaktická analýza. To je závislostní analýza, která je – řečeno poněkud populárně, ale přesto dostatečně výstižně – založena na myšlence, že v analyzované větě jsou možné všechny závislostní vztahy kromě těch, které explicitně porušují nějakou gramatickou zákonitost. Eliminativnost takové analýzy věty spočívá tedy vlastně v její dvojstupňovosti, v tom, že:

– jejím základem a prvním krokem postupu je vytvoření množiny všech vůbec možných⁹ závislostí mezi všemi slovy věty (tj. mezi každými dvěma slovy věty jsou vytvořeny všechny závislosti, které vůbec v daném jazykovém modelu existují, a to „oběma směry“ – tj. pro každá dvě slova W1, W2 je vytvořena každá závislost dvakrát, jednou s W1 jako členem řídícím a s W2 jako členem podřízeným, jednou s obráceným směrem syntaktické závislosti),

– jejím druhým a rozhodujícím krokem je postupné odstranění (eliminace) těch závislostí, jejichž existence je ve sporu s gramatickou znalostí obsaženou v jazykovém modelu.

Za předpokladu, že věta je (syntakticky) jednoznačná a že gramatická znalost použitá k eliminaci nesprávných závislostních vztahů je správná a úplná, je množina závislostních vztahů, které zbudou po aplikaci takového postupu, právě množinou skutečně správných závislostních vztahů.

Podstatná (z hlediska tohoto článku) je otázka souvislosti takto prováděné syntaktické analýzy s morfologickou disambiguací – ta je však velmi přímočará. Pokud má určité slovo různá morfologická čtení, jsou všechny možné závislosti v prvním kroku vygenerovány samozřejmě ne pro toto slovo obecně, ale pro každé z jeho možných čtení zvlášť. Pokud potom v následující fázi dojde u některého (morfologického) čtení k eliminaci všech závislostí, v nichž toto čtení vystupuje, jde zřejmě o čtení, které je gramaticky (syntakticky) v dané větě vyloučeno. V tomto smyslu jsou eliminativní závislostní analýza a lingvisticky založené morfologické značkování identické.

Protože předchozí diskuse byla značně abstraktní, bude užitečné si výše popsany postup názorně předvést na několika (záměrně velmi zjednodušených) příkladech.

Příklad 3. Předpokládejme, že všechny závislostní vztahy, které mohou nastat mezi dvěma slovy (tj. mezi morfologickými čteními slov) X a Y, jsou pouze vztahy X podmět Y a X předmět Y, kde element vlevo od vyznačení vztahu (zde X) je členem řídícím a element vpravo (zde Y) je členem podřízeným. Dále předpokládejme, že naše gramatická znalost se (pro účely tohoto článku) omezuje na následující body – gramatická pravidla:

- (1) řídícím členem vztahu podmět musí být sloveso
- (2) řídícím členem vztahu předmět musí být sloveso
- (3) řídící člen ve vztahu podmět musí mít stejnou gramatickou osobu a stejné gramatické číslo jako člen podřízený
- (4) podřízený člen ve vztahu předmět musí být v genitivu nebo v akuzativu
- (5) lokál (šestý pád) substantiva musí být vždy závislý na předložce (lokál musí vždy stát v předložkové konstrukci).

■ ⁹ a samozřejmě i nemožných – jinak by neměla následná eliminace na čem pracovat

Ukažme si nyní, jak lze v tomto případě pomocí výše uvedeného postupu morfologicky označkovat slova ve větě

Užíváme návodu.

Před vlastní disambiguací provedeme morfologickou analýzu jednotlivých tvarů s ohledem na morfologické kategorie užitě v naší gramatické znalosti – jsou to kategorie slovního druhu, osoby, čísla a pádu:

– slovo *užíváme* je morfologicky jednoznačné, je to sloveso (V) v první osobě (1) množného čísla (Pl),

– slovo *návodu* má tři možná čtení – ve všech jde o podstatné jméno (N), tj. pro účely shody automaticky o třetí osobu (3), v jednotném čísle (Sg), jednotlivá čtení se ale liší v pádu, pro který nastávají tři možnosti: genitiv (Gen), dativ (Dat) a lokál (Loc).

V prvním kroku analýzy dále vygenerujeme množinu všech vůbec myslitelných závislostí mezi slovem *užíváme* a jednotlivými čteními slova *návodu* – takových závislostí bude celkem dvanáct (šest závislostí získáme užitím slova *užíváme* jako řídicího členu, ke kterému pak můžeme jako člen podřízený připojit jedno ze tří čtení slova *návod*, a to dvěma způsoby – jako podmět nebo jako předmět, tj. $3 \times 2 = 6$, a dalších šest závislostí získáme použitím jednoho ze tří čtení slova *návodu* jako řídicího členu, přičemž ke každému z nich můžeme dvěma způsoby připojit jako závislý člen slovo *užíváme*, $3 \times 2 = 6$). Konkrétně jde o následující závislosti (u čtení slov uvádíme i relevantní morfologické kategorie, tj. vlastně jejich potenciální morfologické značky):

- (i) užíváme – V+1+Pl podmět návodu – N+3+Sg+Gen
- (ii) užíváme – V+1+Pl podmět návodu – N+3+Sg+Dat
- (iii) užíváme – V+1+Pl podmět návodu – N+3+Sg+Loc
- (iv) užíváme – V+1+Pl předmět návodu – N+3+Sg+Gen
- (v) užíváme – V+1+Pl předmět návodu – N+3+Sg+Dat
- (vi) užíváme – V+1+Pl předmět návodu – N+3+Sg+Loc
- (vii) návodu – N+3+Sg+Gen podmět užíváme – V+1+Pl
- (viii) návodu – N+3+Sg+Gen předmět užíváme – V+1+Pl
- (ix) návodu – N+3+Sg+Dat podmět užíváme – V+1+Pl
- (x) návodu – N+3+Sg+Dat předmět užíváme – V+1+Pl
- (xi) návodu – N+3+Sg+Loc podmět užíváme – V+1+Pl
- (xii) návodu – N+3+Sg+Loc předmět užíváme – V+1+Pl

Ve druhém kroku přistoupíme k eliminaci těch závislostí, které jsou ve sporu s výše uvedenou gramatickou znalostí. V principu nezáleží na pořadí, v jakém eliminaci provedeme, jde pouze o to, abychom ji prováděli „dostatečně dlouho“ – tak dlouho, dokud máme možnost v ní pokračovat¹⁰ (tj. dokud stále existují závislosti, které jsou ve sporu s gramatickou znalostí).

¹⁰ Tvrzení, že nezáleží na pořadí aplikace jednotlivých gramatických pravidel (zde pod čísly (1) – (5)), lze rigorózně matematicky dokázat, takový důkaz by však značně překračoval intence tohoto příspěvku, proto čtenáře odkazujeme na práci (Květoň – Oliva – Plátek, in prep.).

Můžeme tedy postupovat např. takto:

I. nejprve eliminujeme, pomocí gramatického pravidla (1), závislosti (vii), (ix) a (xi), v nichž má podstatné jméno podmět (což je zřejmě nesprávné),

II. dále pomocí pravidla (2) eliminujeme zcela analogicky závislosti (viii), (x) a (xii) (v nichž má podstatné jméno předmět, což je nesprávné minimálně vzhledem k lingvistické znalosti, na kterou jsme se omezili v tomto příkladě),

III. nyní použijeme pravidlo (5) na eliminaci závislostí (iii) a (vi), ve kterých šestý pád závisí přímo na slovese, bez zprostředkování předložky,

IV. dále pomocí znalosti (3) eliminujeme závislosti (i), (ii) a (iii), které porušují pravidlo shody podmětu s přísudkem¹¹,

V. konečně odstraníme z množiny závislostí i závislost (v), a to na základě lingvistického požadavku ve (4), který postuluje, že předmět slovesa musí stát buď v genitivu nebo akuzativu (a tedy ne v dativu).

V tomto bodě jsme dospěli do stadia, kdy již žádnou závislost odstranit nemůžeme – zbyla nám jediná závislost, která není ve sporu s lingvistickou znalostí použitou v příkladu, a tou je závislost (iv). Zbývá tedy provést poslední, triviální operaci – odstranit u všech slov věty všechna morfologická čtení, která se nevyskytují v žádné platné závislosti; v našem příkladě tedy odstraníme dativní a lokálové čtení podstatného jména *návodu*. Tím je disambiguace (značkování) dokončena.

Může se zdát, že výše popsáný postup zdánlivě nevnesl do procesu morfologického značkování žádnou novou kvalitu – že by bylo možno stejně dobře použít postupy standardní (např. značkování nějakou statistickou metodou). To je však pouze proto, že předchozí příklad byl záměrně triviální. Uveďme si proto nyní dva příklady nepatrně složitější, na kterých bude možno ilustrovat výhody prezentovaného přístupu.

Příklad 4. Předpokládejme, že pomocí lingvistické znalosti stejné jako v Příkladu 3 chceme morfologicky označkovat slova ve větě

Užíváme zařízení.

Podobně jako v Příkladu 3 provedeme nejprve morfologickou analýzu:

– slovo *užíváme* je (i nadále) morfologicky jednoznačné, je to sloveso (V) v první osobě (1) množného čísla (Pl),

– pokud vynecháme vokativ¹², má slovo *zařízení* osm možných čtení – ve všech jde o podstatné jméno (N), tj. pro účely shody o třetí osobu (3), přičemž možné kombinace čísla a pádu jsou:

jednotné číslo (Sg) + nominativ (Nom)	množné číslo (Pl) + nominativ (Nom)
jednotné číslo (Sg) + genitiv (Gen)	množné číslo (Pl) + genitiv (Gen)

¹¹ Tyto závislosti by bylo samozřejmě možno vyloučit i požadavkem, aby podmět slovesa stál v nominativu; tuto znalost jsme však do našeho seznamu gramatických pravidel nezařadili.

¹² Samozřejmě bychom ho vynechávat neměli, avšak příklad by se tím pouze protáhl (nikoliv zkomplikoval !) bez toho, že by to přineslo jakoukoliv novou kvalitu vysvětlení. Kvůli stručnosti tedy vokativ vynecháme.

jednotné číslo (Sg) + dativ (Dat)
 jednotné číslo (Sg) + akuzativ (Acc)
 jednotné číslo (Sg) + lokál (Loc)

množné číslo (Pl) + akuzativ (Acc)

Protože by množina všech možných závislostí mezi slovem *užíváme* a jednotlivými čteními slova *zařízení* byla v tomto případě příliš velká – takových závislostí by bylo celkem 32 (v šestnácti závislostech by slovo *užíváme* stálo jako řídicí člen, v dalších šestnácti jako člen podřízený) – nebudeme ve výčtu uvádět ty závislosti, které nesplňují triviální podmínky (1) a (2), tj. nebudeme uvádět ty závislosti, ve kterých podstatné jméno vystupuje jako člen řídicí a sloveso jako člen podřízený. Po takové předběžné redukci vypadá množina závislostí takto:

- (i) užíváme – V+1+Pl podmět zařízení – N+3+Sg+Nom
- (ii) užíváme – V+1+Pl podmět zařízení – N+3+Sg+Gen
- (iii) užíváme – V+1+Pl podmět zařízení – N+3+Sg+Dat
- (iv) užíváme – V+1+Pl podmět zařízení – N+3+Sg+Acc
- (v) užíváme – V+1+Pl podmět zařízení – N+3+Sg+Loc
- (vi) užíváme – V+1+Pl předmět zařízení – N+3+Sg+Nom
- (vii) užíváme – V+1+Pl předmět zařízení – N+3+Sg+Gen
- (viii) užíváme – V+1+Pl předmět zařízení – N+3+Sg+Dat
- (ix) užíváme – V+1+Pl předmět zařízení – N+3+Sg+Acc
- (x) užíváme – V+1+Pl předmět zařízení – N+3+Sg+Loc
- (xi) užíváme – V+1+Pl podmět zařízení – N+3+Pl+Nom
- (xii) užíváme – V+1+Pl podmět zařízení – N+3+Pl+Gen
- (xiii) užíváme – V+1+Pl podmět zařízení – N+3+Pl+Acc
- (xiv) užíváme – V+1+Pl předmět zařízení – N+3+Pl+Nom
- (xv) užíváme – V+1+Pl předmět zařízení – N+3+Pl+Gen
- (xvi) užíváme – V+1+Pl předmět zařízení – N+3+Pl+Acc

Tuto množinu můžeme ještě dále zúžit, například následujícím postupem:

– použitím gramatického pravidla (3) vyloučíme závislosti (i), (ii), (iii), (iv), (v), (xi), (xii), (xiii), jež porušují podmínku, že podmět se se slovesem musí shodovat v osobě,

– použitím pravidla (5) vyloučíme závislost (x), která porušuje podmínku o nutné existenci předložky u lokálu,

– a konečně pomocí pravidla (4) vyloučíme závislosti (vi), (viii), (xiv), kde předmět stojí v jiném pádě než genitivu nebo akuzativu (konkrétně stojí v nominativu nebo v dativu, což pravidlo (4) neumožňuje).

(Mohli bychom postupovat i jinak, např. bychom závislost (x) mohli vyloučit pravidlem (4), avšak výsledek by byl bez ohledu na konkrétní volbu postupu vždy identický – pokud určitá závislost odporuje více gramatickým pravidlům, může být vyloučena kterýmkoliv z nich, přičemž se na konečném výsledku samozřejmě nic nezmění.)

Po takové eliminaci zůstanou v množině jen následující závislosti:

- (vii) užíváme – V+1+Pl předmět zařízení – N+3+Sg+Gen
- (ix) užíváme – V+1+Pl předmět zařízení – N+3+Sg+Acc
- (xv) užíváme – V+1+Pl předmět zařízení – N+3+Pl+Gen
- (xvi) užíváme – V+1+Pl předmět zařízení – N+3+Pl+Acc

To znamená, že všechna další morfologická čtení slova zařízení (tj. čtení, která se nevyskytují v právě uvedené množině závislosti) jsou syntakticky vyloučena a při morfologickém značkování je tedy potřeba jejich značky (nabídnuté morfologickou analýzou) zrušit. Zároveň tento výsledek ale také znamená, že všechna čtení, která v této množině závislosti obsažena jsou, tj. konkrétně čtení genitiv singuláru, akuzativ singuláru, genitiv plurálu, akuzativ plurálu, jsou gramaticky správná (nejdou ve sporu s gramatickými pravidly) a je potřeba (všechny) jim odpovídající morfologické značky pokládat za platné – alespoň pokud neplatnost některých nebude rozhodnuta jinými, mimojazykovými prostředky (v našem konkrétním příkladě by bylo možné znalostí toho, zda je užíváno jedno nebo více zařízení, vyloučit plurálová nebo singulárová čtení; rozhodnout pádový synkretismus genitivu/akuzativu však zde zřejmě opravdu není žádnými prostředky možné !).

V předchozím příkladu jsme si ukázali důležitou vlastnost disambiguace pojaté jako eliminativní závislostní analýza, totiž schopnost zachovat u jednoho slova více než jedno morfologické čtení. Je však možný i zcela opačný výsledek takového postupu: zrušení všech morfologických čtení slova. To nastává v případech, kdy věta je ve sporu s gramatickou znalostí (věta je např. gramaticky chybná) – v tom případě totiž nastane situace, kdy alespoň u jednoho slova je každé jeho čtení ve sporu s nějakým gramatickým pravidlem, což znamená, že všechna čtení jsou postupem analýzy odstraněna. Situaci si ukážeme na následujícím příkladu.

Příklad 5. Předpokládejme opět zcela identickou gramatickou znalost jako v předchozích příkladech. Věta, jejíž morfologické označkování se má provést, je

Užíváme převaze.

tedy věta, která není dobře česky (měla by znít – nejpravděpodobněji – *Užíváme převazy.* nebo

Užíváme převazu., příp. *Užíváme převaz.).*

Morfologická analýza nabídne:

– pro slovo *užíváme* jediné čtení jako sloveso (V) v první osobě (1) množného čísla (Pl),

– slovu *převaze* připiše dvě možná čtení – v obou se jedná o podstatné jméno (N), tj. pro účely shody o třetí osobu (3), v singuláru (Sg), s možnými pády dativ (Dat) nebo lokál (Loc)¹³.

¹³ Dativní tvar přísluší lemmatu *převaha*, lokálový tvar je společný lemmatům *převaz* i *převaha*. Stejně jako výše zanedbáváme vokativ (od substantiva *převaz*). Vzhledem k tomu, že nás zajímají pouze číslo a pád, nikoliv však lemma a rod, je tak morfologická analýza skutečně nucena vydat pouze (!) dvě alternativy.

Počáteční množina všech možných závislostí tedy vypadá následujícím způsobem:

- (i) užíváme – V+1+Pl podmět převaze – N+3+Sg+Dat
- (ii) užíváme – V+1+Pl podmět převaze – N+3+Sg+Loc
- (iii) užíváme – V+1+Pl předmět převaze – N+3+Sg+Dat
- (iv) užíváme – V+1+Pl předmět převaze – N+3+Sg+Loc
- (v) převaze – N+3+Sg+Dat podmět užíváme – V+1+Pl
- (vi) převaze – N+3+Sg+Loc podmět užíváme – V+1+Pl
- (vii) převaze – N+3+Sg+Dat předmět užíváme – V+1+Pl
- (viii) převaze – N+3+Sg+Loc předmět užíváme – V+1+Pl

Z této množiny nejprve triviálním způsobem vyloučíme závislosti (v), (vi), (vii), (viii), které odporují elementárním pravidlům (1) a (2) (pravidlům o možných závislostech mezi slovními druhy). Dále pomocí pravidla (5) vyloučíme závislosti (ii) a (iv), ve kterých stojí lokál samostatně (bez předložky), pravidlem (3) o shodě podmětu s přísudkem vyloučíme závislost (i), a nakonec pravidlem (4) o pádu předmětu vyloučíme i poslední zbývající závislost (iii), ve které podstatné jméno stojí v „nepovoleném“ dativu.

Jak je vidět, takovým postupem jsme nakonec vyloučili úplně všechny závislosti, jejich výsledná množina je prázdná. To ovšem triviálně znamená, že v našem příkladě žádné morfologické čtení žádného slova není členem žádné závislosti, tj. že pro účely morfologického značkování je potřeba zrušit u všech slov všechna čtení. Tím ovšem nastává alespoň pro jedno slovo (zde dokonce pro všechna – tj. obě dvě – slova) případ, který byl popsán nahoře: totiž, že všechna čtení slova jsou ve sporu s gramatikou (s lingvistickou znalostí), neboli že věta je syntakticky (podle dané gramatiky) špatně tvořená – což, pokud se na původní „větu“ podíváme, odpovídá skutečnosti. Tento příklad tedy ukazuje, že navržený postup disambiguace má tu důležitou vlastnost, že umí detekovat negramatičnost vstupu.

Ve všech uvedených příkladech se eliminace syntaktické závislosti prováděla tehdy, když tato závislost byla ve sporu s jedním z gramatických pravidel. To je ovšem jen ta nejjednodušší možná situace. V mnohých případech bychom pouze takovým postupem vyloučili jen příliš málo závislostí a v důsledku toho by tedy i disambiguace byla značně neúplná – nepovedlo by se vyloučit všechna morfologická čtení, která uvedeným postupem vyloučit lze. Zásadním problémem, který by vedl k takové neúplnosti, by bylo to, že jsme při postupu nebrali v úvahu gramatiku jako celek, ale aplikovali jsme její jednotlivá pravidla izolovaně – mohlo se tedy stát (a v praxi by k tomu docházelo dokonce velmi často), že se nepovedlo vyloučit určitou závislost, která je v rozporu s celkovou gramatickou znalostí obsaženou v systému, ale není ve sporu s žádným jejím jednotlivým pravidlem (je ve sporu teprve s kombinací pravidel, tj. s jakýmsi „nadpravidlem“, které by případně bylo možno odvodit z gramatické znalosti logickou inferencí). Ukažme si věc opět na příkladu.

Příklad 6. Mějme k dispozici jen závislostní vztahy *podmět* a *předmět*.

Nechť se lingvistická znalost, která je k dispozici pro eliminaci závislostí, skládá z následujících vztahů:

(1) vztah typu *podmět* nastává mezi slovesem, které je řídícím členem vztahu, a podstatným jménem, které je podřízeným členem vztahu

(2) ve vztahu typu *podmět* musí podřízený člen stát v nominativu

(3) jedno konkrétní sloveso může být řídícím členem nanejvýš v jednom vztahu typu *podmět*

(4) vztah typu *předmět* nastává mezi slovesem, které je řídícím členem vztahu, a podstatným jménem, které je podřízeným členem vztahu

(5) ve vztahu typu *předmět* (rozumí se přímý předmět) musí podřízený člen stát v akuzativu

(6) jedno konkrétní sloveso může být řídícím členem nanejvýš v jednom vztahu typu *předmět*

Větou, jejíž morfologické označkování se má provést, nechť je věta

Studentka píše úkol.

Morfologická analýza¹⁴ vydá následující výsledek:

– slovu *studentka* přiřadí informaci, že je to podstatné jméno (N) v nominativu (Nom) (tj. že je to slovo jednoznačné),

– slovu *píše*, které je opět jednoznačné¹⁵, přiřadí informaci, že je to sloveso (V),

– slovu *úkol* přiřadí dvě možná čtení – v obou se bude jednat o podstatné jméno (N), čtení se však budou lišit v pádu – jedno čtení bude nominativní (Nom), jedno bude akuzativní (Akk).

Pokud opět provedeme již při generování všech možných závislostí triviální redukci pomocí slovních druhů (tj. vezmeme v úvahu, že podstatné jméno nemůže podle obsažené lingvistické znalosti být podmětem ani předmětem jiného podstatného jména a že sloveso nemůže být podmětem ani předmětem podstatného jména), dostaneme jako výchozí množinu závislostí následující seznam:

- (i) píše – V podmět studentka – N+Nom
- (ii) píše – V předmět studentka – N+Nom
- (iii) píše – V podmět úkol – N+Nom
- (iv) píše – V předmět úkol – N+Nom
- (v) píše – V podmět úkol – N+Acc
- (vi) píše – V předmět úkol – N+Acc

¹⁴ Opět uvažujeme morfologickou analýzu, která vydává jako svůj výsledek jen ty (morfologické) kategorie, které jsou užívány v lingvistické znalosti ("pravidlech gramatiky"); v tomto příkladě tedy vystačíme s velmi prostou morfologií skládající se pouze ze slovního druhu a pádu (osoba, číslo atd. nejsou v tomto velmi zjednodušeném případě relevantní – na rozdíl od morfologické analýzy pro účely značkování skutečného korpusu).

¹⁵ Ze stejných důvodů, ze kterých jsme pro jednoduchost v předchozích příkladech z úvah vyřadili vokativ, nebudeme zde brát v úvahu čtení přechodníkové.

Z této množiny můžeme postupem, který již jsme viděli několikrát, vyloučit závislosti (ii) a (iv), které jsou v konfliktu s gramatickým pravidlem (5), které vyžaduje, aby byl předmět v akuzativu, a dále vyloučit závislost (v) pomocí pravidla (2), které stanoví, že podmět musí být v nominativu. Tím vznikne následující redukováná množina, ve které už žádná závislost není ve sporu s jakýmkoliv jednotlivě vzatým gramatickým pravidlem:

- (i) píše – V podmět studentka – N+Nom
- (iii) píše – V podmět úkol – N+Nom
- (vi) píše – V předmět úkol – N+Acc

Zdánlivě tedy není možné daným postupem rozhodnout, zda je slovo *úkol* podmětem nebo předmětem slova *píše*, tedy zda je slovo *úkol* v nominativu nebo v akuzativu, neboť ani jednu možnost nemůžeme žádným jednotlivým gramatickým pravidlem z těch, které máme jako lingvistickou znalost k dispozici, vyloučit – situace je tedy zdánlivě analogická nemožnosti rozhodnutí homonymie genitivu/akuzativu u věty *Užíváme zařízení*. z Příkladu 4. Můžeme však (na rozdíl od situace v Příkladu 4) provést následující úvahu, která se opře o inferenci znalosti z více gramatických pravidel:

a. předpokládáme nejprve, že závislost (iii) je správná a závislost (vi) je nesprávná, tj. že slovo *úkol* má jediné, a to nominativní čtení a je tedy (jednoznačným) podmětem slovesa *píše* (to odpovídá kombinaci znalostí (1) a (2)),

b. to by však podle znalosti (3), která stanoví, že sloveso může mít nejvýše jeden podmět, znamenalo, že slovo *studentka* nemůže být podmětem slova *píše*, tj. že je nutné eliminovat závislost (i),

c. to by dále znamenalo, že by byly zrušeny všechny závislosti, ve kterých se vyskytuje slovo *studentka*, tj. že větu na vstupu by bylo nutno označit za negramatickou,

d. je však možné provést i alternativní závislostní analýzu vstupu, totiž takovou, ve které vyjdeme od předpokladu, že závislost (iii) je nesprávná a závislost (vi) je správná, tj. že slovo *úkol* má jediné, a to akuzativní čtení a je tedy (jednoznačným) předmětem slovesa *píše* (to odpovídá kombinaci znalostí (4) a (5)), což už dále nevyústí v žádný konflikt nějaké závislosti s nějakým gramatickým pravidlem, jinými slovy, podle této alternativní analýzy věta na vstupu negramatická není.

Takovéto dvě analýzy jsou zřejmě ve sporu, a vzhledem k tomu, že obecně předpokládáme, že věty na vstupu gramatické jsou (a opouštíme tento předpoklad jen tehdy, když se explicitně ukáže jako nesprávný, např. tedy v Příkladu 5, tj. když k němu není alternativa), je důsledkem tohoto sporu přijetí druhé, alternativní analýzy z bodu d., která ale výslovně stanoví předpoklad nesprávnosti závislosti (iii) – tento předpoklad je tedy nutno pokládat za platný a na jeho základě tedy eliminovat z množiny závislostí závislost (iii).

Výsledné závislosti jsou tedy pouze následující dvě:

- (i) píše – V podmět studentka – N+Nom
- (vi) píše – V předmět úkol – N+Acc

což znamená, že byly syntaktickou analýzou odstraněny všechny závislosti, ve kterých se vyskytovalo nominativní čtení slova *úkol*, a je tedy pro účely morfologického značkování korpusu potřeba odstranit u tohoto slova značku pro nominativ.

Jako výsledek tohoto (zdánlivě komplikovaného, ve skutečnosti však velmi přímočarého) postupu tedy dostáváme přesně to, co jsme jako lingvisté od počátku očekávali: slovo *studentka* obdrží značku odpovídající podstatnému jménu v nominativu, slovo *píše* značku slovesnou a slovo *úkol* značku podstatného jména v akuzativu. Opět se tak – na příkladě již poněkud složitějším – potvrzuje identita (lingvisticky založeného) morfologického značkování a eliminativní závislostní syntaktické analýzy.

Závěrem tedy shrňme, že navržená metoda morfologického značkování se od dnes standardně používaných statistických metod liší v následujících bodech:

- je **systematická** a tím **transparentní** – zejména se vyznačuje tím, že v analogických kontextech přiřazuje stejnou značku (stejně značky) a že výsledky touto metodou dosažené jsou předvídatelné (a v případě, že jsou to výsledky nesprávné, jsou nesprávné systematicky, což dává možnost opravy – změny/korekce používané lingvistické znalosti) – jinými slovy, je to metoda, jejíž výsledky nejsou „náhodné“¹⁶,

- má přesně definovanou **lingvistickou motivaci**, již je závislostní syntax; jména proto jsou výsledky dosažené jejím použitím **lingvisticky adekvátní** a to zprv v tom, že jsou (alespoň syntakticky) správné, a zadruhé v tom, že je v případě homonymie, která není dostupnými prostředky rozhodnutelná, schopna zachovat všechny relevantní morfologické značky slova (a přitom odstranit či označit za nevhovující značky ostatní),

- je schopna sama detekovat negramatický vstup, tj. **sama odhalit, že na předloženém řetězci není schopna provést spolehlivé morfologické značkování**, protože tento řetězec je ve sporu s použitou lingvistickou znalostí.

Je ovšem potřeba dodat, že i tato metoda má přinejmenším jednu nevýhodu – sumarizace lingvistické znalosti dostatečně podrobné pro to, aby metoda na jejím základě byla schopná provádět spolehlivé značkování v praxi, je obtížná úloha, jejíž řešení je odborné i časově velmi náročné. Pro praxi je tedy – alespoň v krátkodobém až střednědobém horizontu – zřejmě vhodné uvažovat o efektivním a v rámci možnosti spolehlivém spojení metody představené v tomto článku s metodami standardními (tj. statistickými) – viz např. Hajič et al., 2001.

¹⁶ Samozřejmě i výsledky značkování pomocí statistických metod jsou přísně vzato deterministické – problém je ale v tom, že proces přiřazování značek statistickými metodami má charakter „černé skříňky“, je uživateli metody zcela skrytý a nelze do něj zasahovat, tj. především nelze opravovat lingvistické nedostatky značkovacího procesu (které způsobují chyby ve značkování), což je pro praxi nedostatek naprosto zásadní.

Literatura

HAIJČ, Jan – KRBEC, Pavel – KVĚTOŇ, Pavel – OLIVA, Karel – PETKEVIČ, Vladimír: Serial Combination of Rules and Statistics: A Case Study in Czech Tagging. In: Proceedings of the ACL-2001. France, Toulouse.

KVĚTOŇ, Pavel – OLIVA, Karel – PLÁTEK, Martin: On the Power of Negative Bigrams. in prep.

OLIVA, Karel: On Retaining Ambiguity in Disambiguated Corpora. In: Traitement Automatique des Langues (TAL) vol. 42 No. 2. Paris: Hermes Science Publications 2001 (redakční chybou v nakladatelství Hermes autorství uvedeno jako KAREL Olivia: On Retaining...).

Abstract

In its first part, this paper points out the necessity of using more than one tag in PoS-tagged corpora in certain linguistically well-motivated cases of unsolvable (by any means, incl. human knowledge) morphological ambiguity. Since this seems to be impossible to achieve using the currently prevailing statistical PoS-tagging approaches, the second part of the paper proposes, exemplifies and discusses an alternative tagging method, which 1. is able to assign more than one tag to a word (wordform), and 2. also is able to detect sentences where it cannot assign tags reliably. Both these properties are shown to be the result of the fact that the proposed method is based on systematic exploitation of linguistic knowledge, which results in high reliability of the results of the tagging process where applicable and in no tagging in cases where the method is not applicable (which both stays in sharp contrast to the „guessing“ approach of the statistical taggers, yielding unreliable results everywhere).

K syntaktické anotaci textů z Českého národního korpusu: od analytické k tektogramatické rovině¹

**VERONIKA ŘEZNÍČKOVÁ
– ZDEŇKA UREŠOVÁ**

1. Pražský závislostní korpus (vznik, cíle, současný stav)

Vybudování Českého národního korpusu (ČNK) v devadesátých letech v Ústavu českého národního korpusu na FF UK pod vedením Fr. Čermáka ve spolupráci s několika dalšími vědeckými pracovišti umožnilo v roce 1996 poskytnutím datové základny pro výběr textů zahájení projektu Pražský závislostní korpus – PZK (angl. The Prague Dependency Treebank, PDT).

Cílem tohoto projektu, probíhajícího v Ústavu formální a aplikované lingvistiky (ÚFAL) a Centru počítačnické lingvistiky (CKL) na MFF UK, je označování (anotace) českých vět na různých mluvnických úrovních. PZK je korpus českých textů anotovaných na rovině morfologické, (syntakticko-)analytické a tektogramatické. Svým objemem se řadí hned vedle anotovaného korpusu anglických textů – tzv. Penn Treebank, dosud nejrozsáhlejšího anotovaného korpusu na světě. Data používaná pro anotaci na všech třech rovinách byla zvolena náhodně (v blocích) z textů ČNK. Jde o psané texty; 60% tvoří publicistické články (politika, sport, kultura atd.), 20% populárně vědecké texty a 20% ekonomické zprávy a analýzy. Na všech rovinách se anotuje stejný text, ale v různém rozsahu. V roce 1998 byla dokončena první (předběžná) verze projektu zvaná PDT 0.5 (o rozsahu asi 300 tisíc anotovaných slov na morfologické a analytické rovině), na podzim roku 2001 byla publikována první úplná verze anotace na těchto dvou rovinách, PDT 1.0 (Hajič a kol., 2001). V současné době probíhá třetí fáze projektu, která vyústí v publikaci PDT 2.0. Na rovině morfologické bylo dosud anotováno 112 tis. vět (1 730 tis. slov), na rovině analytické 98 tis. vět (1 510 tis. slov) a na rovině tektogramatické přibližně 15 tis. vět (340 tis. slov).²

¹ Tento projekt byl podporován MŠMT ČR v rámci několika programů, nyní jako Výzkumné Centrum pod číslem LN00A0063, a částečně několika zahraničními granty.

² Podrobnější informace a veškerou dokumentaci a články o budování anotovaných korpusů je možno nalézt na webových stránkách Ústavu formální a aplikované lingvistiky a Centra počítačnické lingvistiky na MFF UK (<http://ufal.mff.cuni.cz/pdt>). Anotované texty, manuály a všechny další publikace, které vznikly v průběhu anotování jednotlivých rovin PZK, jsou k dispozici na zmíněném

2. Tři úrovně anotací (morfologická, analytická, tektogramatická)

2.1. Morfologická rovina

Úkolem anotace na první (nejnižší) morfologické rovině je přiřadit každému slovu morfologické kategorie (tzv. **tag**, značku) a základní slovníkový tvar (**lemma**). Na morfologické úrovni je anotování (tagging) lineární. Pro daný jazyk (v našem případě češtinu) se zavádí tzv. množina morfologických značek (**tagset**).

Počítačová, automatická morfologická analýza v našem systému pracuje bez ohledu na kontext, tj. zpracovává izolovaně vždy jen jedno slovo (resp. slovní tvar, např. *housky*), tzv. **token**. Tím se rozumí posloupnost písmen (někdy doplněná číslicemi, např. K2), oddělená od ostatních tokenů mezerou nebo interpunkcí. Pro každý takový token morfologická analýza určí všechny možnosti kombinací hodnot morfologických kategorií, které danému tvaru vůbec mohou příslušet.

Prakticky morfologická analýza na výstupu obohatí (tokenizovaný) text v dohodnutém formátu o lemmata a morfologické značky (př. (1) a (2)). Z praktických důvodů se speciální značka přiřazuje i tokenům interpunkčním.

```
<f cap>Pekař
<f>peče
<f>housky
<D>
<d>.
```

Př. (1) Vstup do morfologické analýzy – tokenizovaný text

```
<f cap>Pekař<MMi>pekař<MMt>NNMS1----A----
<f>peče<MMi>pěci<MMt>VeYS-----A-----<MMt>VB-S---3P-AA---
<f>housky<MMi>houska<MMt>NNFP1-----A-----<MMt>NNFP4-----A-----
<MMt>NNFS2-----A-----
<D>
<d>.<MMi>.<MMt>Z:-----
```

Př. (2) Výstup z morfologické analýzy (zjednodušeno, blíže viz Hajič, 2001 a Koček – Kopřivová – Kučera, 2000)

Pro ruční morfologickou anotaci (neboli pro zjednoznačnění výstupu automatické morfologické analýzy na základě kontextu) byl vyvinut speciální software nazývaný DA (pro MS Windows). Výsledkem takové ruční anotace je tedy text, ve kterém je u každého tokenu uvedena již jen jedna morfologická značka, která interpretuje daný token v jeho konkrétním místě výskytu. Podrobněji o morfologické analýze srov. J. Hajič (2001).

■ CD-ROM Pražský závislostní korpus (J. Hajič a kol. 2001), stejně jako kompletní další české korpusy a nástroje na jejich zpracování; rovněž je na něm možno najít i poměrně rozsáhlý česko-anglický paralelní korpus (asi 1 milión slov). Publikace, které zachycují teoretické podklady pro anotování, jsou rovněž vyjmenovány.

Jakkoli je morfologická analýza a (morfologické) značkování zajímavé a užitečné, pracuje s jednotlivými slovy z textu izolovaně, nezabývá se vztahy mezi nimi a nedotýká se tedy přímo struktury věty, která je v popředí zájmu této konference. Proto se zde soustředíme na anotování syntaktické, tj. na prostřední, (syntakticko-) analytickou rovinu a na rovinu nejvyšší, tzv. tektogramatickou rovinu.

2.2. Syntaktické anotace

2.2.1. Teoretická východiska

Při syntaktickém anotování korpusu vycházíme ze závislostní syntaxe, která charakterizuje větnou stavbu na základě valence, především valence slovesa, protože sloveso je chápáno jako centrum věty. Vztah mezi slovesem a podmětem, popř. konatelem, vidíme jako jeden z druhů vztahu závislosti, podobně jako zejména L. Tesnière (1959). Další aspekty lingvistického pojetí syntaxe promítaného v anotacích PZK byly popsány zejména u P. Sgalla – E. Hajičové – J. Panevové (1986), u J. Panevové (1980) a u P. Sgalla – E. Hajičové – E. Buráňové (1980). Tektogramatické anotování je založeno na teoretickém pojmovém rámci funkčního generativního popisu (FGP).

2.2.2. Účel syntaktických anotací

O významu údajů uspořádaných v podobě anotovaného počítačového korpusu pro bohemistiku dnes už není třeba pochybovat. Existence PZK je východiskem pro zcela novou úroveň studia a poznání češtiny. Může zásadně ovlivnit způsob bohemistického výzkumu. Každá lingvistická práce zabývající se mluvnickou stavbou a slohovým rozvrstvením současné češtiny může vycházet jak z námi ručně anotovaných souborů, tak z mnohem větších, automaticky získaných anotovaných souborů vět nebo textových úseků, což je daleko výhodnější východisko výzkumu než dosavadní práce s excerpty a kartotékami. Bohemistice se otevírá možnost v širokém měřítku soustavně studovat nejruznější jevy slohového bohatství češtiny a jejího funkčního rozvrstvení.

Syntaktické anotace dovolí zadat k počítačovému zpracování různé dotazy na jazykové syntaktické jevy. Lze takto zjišťovat nejen funkce a výskyty jednotlivých slovních tvarů v různých kombinacích, ale velmi rychle identifikovat a klasifikovat soubory údajů o kombinacích syntagmat, o slovosledu a zjišťovat, co je na těchto úrovních typické pro celý jazyk nebo pro jednotlivé slohové oblasti, a to nejen v rámci spisovné normy, ale i ve vrstvách dalších. Všestranné poznání a popis velkého souboru textů a postavení jednotlivých jevů v nich poskytne zároveň daleko lepší východisko pro další počítačové zpracování češtiny. Podrobněji o nových perspektivách bohemistické práce s využitím PZK srov. E. Hajičová – J. Panevová – P. Sgall (2002).

2.3. Dvě roviny syntaktické anotace PZK

2.3.1. Analytická rovina

2.3.1.1. Cíle anotace

Analytická rovina je první úroveň pro strukturní anotaci. Opouští se zde linearity věty, kdy je každé slovo analyzováno samostatně, a do anotace textu se zavádí

struktura věty (nikoli však ještě struktura textu). Všechna původní slova textu zůstávají zachována a dostávají ve výsledné struktuře svou funkci.

Účelem analytické anotace jako předstupně k rovině tektogramatické je

1. vytvoření správné závislostní struktury věty;
2. označení typu závislosti; typ závislosti je jedním z atributů (analytická funkce) každého uzlu.

Strukturou se rozumí **strom** (v matematickém smyslu, přesněji acyklický orientovaný graf s jedním kořenem), jehož uzly jsou ohodnoceny atributy (slovo atribut zde používáme v matematickém, nikoli lingvistickém smyslu). Každý uzel má 5 atributů důležitých z hlediska obsahu anotace:

Tabulka č. 1: Atributy použité na analytické rovině

Název atributu	Popis
lemma	lemma
tag	morfologické kategorie, tag
form	
afun	analytická funkce, neboli typ vztahu k řídicímu uzlu
ord	pořadové číslo slovního tvaru (tokenu) ve větě

Pro ruční anotaci na analytické rovině je relevantní pouze atribut **afun**. Atribut **form** je tvar slova, který byl vstupem do morfologické analýzy a téměř vždy odpovídá původnímu tvaru slova z textu. Atributy **tag** a **lemma** mohou obsahovat dosud nerozlišené hodnoty; je tomu tak v případě, že dosud neproběhlo ruční anotování na morfologické úrovni. Atribut **ord** obsahuje pořadové číslo původního tokenu ve větě, je tedy důležitý pro zachování informace o povrchovém slovosledu (a rovněž tak je použit pro „správné“ vykreslení stromu na obrazovce při prohlížení a anotaci). Používají se i další, převážně technické atributy (poznámky anotátorů, bibliografický údaj původních souborů, formátovací instrukce z originálního textu apod.).

Atribut **afun**, který je z hlediska analytické úrovně anotací nejdůležitější, se spíše než k uzlu, u kterého je uveden, vztahuje ke hraně vedoucí od daného uzlu směrem k jeho uzlu řídicímu, protože hrany stromu reprezentují vztahy závislosti mezi lexikálními jednotkami. U podřízeného uzlu se tento atribut objevuje z technických důvodů (odpadá nutnost zavádět atributy u hran). Při anotacích je však velmi užitečné si tento fakt uvědomovat, neboť vede k lepšímu pochopení souvislostí některých anotačních pravidel.

V následující tabulce jsou uvedeny všechny přípustné hodnoty atributu **afun**. Všechny hodnoty tohoto atributu mohou být doprovázeny příponou **_Co** (tj. mohou být součástí koordinace), **_Ap** (tj. mohou být součástí apozice), nebo **_Pa** (tj. mohou být řídicím uzlem vsuvky).

Tabulka č. 2: Analytické funkce

afun	Popis
Pred	Predikát, resp. uzel, který nezávisí na jiném uzlu; větší se na #
Sb	Subjekt (podmět)
Obj	Objekt (předmět)
Atr	Atribut (přívlastek)
Adv	Adverbiale (příslovečné určení, bez dalšího rozlišení)
Atv	Doplněk (jen tzv. určující), technicky zavěšen na neslovesném členu
AtvV	Doplněk (jen tzv. určující), visící na slovese (chybí druhý řídicí člen)
Pnom	Predikát nominální, resp. jmenná část přísudku se sponou <i>být</i>
AuxV	Pomocné sloveso <i>být</i> (Auxiliary Verb)
Coord	Koordinační uzel (souřadné spojení)
Apos	Apozice (hlavní uzel)
AuxT	Zvratné <i>se</i> , neoddělitelné <i>se</i> – reflexivní tantum
AuxR	Zvratné <i>se</i> , které není Obj ani AuxT (tvoří pasivum reflexivní)
AuxP	Předložka primární, části předložky sekundární
AuxC	Spojka (podřadící)
AuxO	Nadbytečný (odkazovací, emotivní) element
AuxZ	Zdůrazňovací slovo
AuxX	Čárka (ne však nositel koordinace)
AuxG	Jiné grafické symboly, které neukončují větu
AuxY	Příslovce a částice, které nelze zařadit jinam
AuxS	Kořen stromu (#)
AuxK	Koncová interpunkce věty
ExD	Náhradní funkce pro technické hrany vedoucí místo od elidovaného členu k „pseudořídícímu“ slovu nebo pro hlavní člen věty bez predikátu (Ex-Dependent)
AtrAtr	Řídicím slovem atributu může být díky strukturní víceznačnosti kterékoli z bezprostředně předcházejících (syntaktických) substantiv
AtrAdv	Strukturní víceznačnost mezi závislostí adverbální (příslovečnou) a adnominální (zavěšení na jméno) bez sémantických důsledků
AdvAtr	Dtto, s opačnou preferencí
AtrObj	Strukturní víceznačnost mezi závislostí objektovou a adnominální (zavěšení na substantivum) bez sémantických důsledků
ObjAtr	Dtto, s opačnou preferencí

2.3.1.2. Pravidla anotace

Pravidla pro anotaci na analytické úrovni (neboli popis reprezentace věty na analytické úrovni a jeho vztah k úrovni morfologické) jsou popsána v manuálu pro analytické značkování, srov. J. Hajič a kol. (1997). Vycházejí především ze základních anotačních zásad, z požadavků na konzistenci, z potřeby explicitně zachytit vztahy mezi všemi výskyty slovních tvarů ve větě a berou ohled i na předpokládanou reprezentaci věty na tektogramatické úrovni. Kde je to možné, přidržují se tradičních pojmů české mluvnice, jak je popsána zejména v Novočeské skladbě V. Šmilauera (1966). Je nutno poznamenat, že k odchýlkám od ní dochází poměrně často vzhledem k nepočítačové orientaci zmíněné příručky. Řada i častých jevů není v tradičních gramatikách zaměřených na lidského uživatele explicitně, systematicky a někdy ani konzistentně popsána. Pravidla byla stanovována a formulována tak, aby pokryla co největší jazykový prostor. V korpusu se ovšem vyskytují i věty, které nejsou v našich pravidlech popsány. V těchto výjimečných případech byla rozhodnutí ponechána na jazykovém citu anotátorů, kteří pak rozhodovali jednotlivě.

Než přistoupíme k jednotlivým anotačním pravidlům, uvedeme shrnutí základních anotačních zásad:

1. každý token je reprezentován právě jedním uzlem (tj. žádná slova ani interpunkční znaménka se neodebírají ani nepřidávají);
2. výsledná struktura tvoří souvislý graf – strom (tj. anotaci věty nemůže být několik menších stromů vzájemně nepropojených);
3. ke každé větě se při ruční anotaci vytvoří právě jedna struktura (anotátor tedy v jistém smyslu musí větu interpretovat, často i na základě větného kontextu nebo dokonce i své znalosti všeobecných reálií; neomezuje se tedy uměle na danou větu jako izolovanou jednotku.

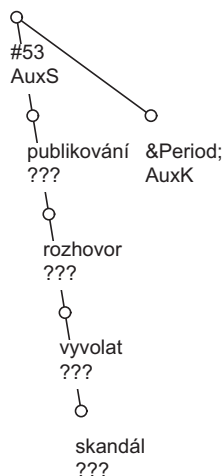
Při anotaci postupujeme následovně:

1. Vrcholem stromu je vždy přidán uzel se znakem #.
2. Na tomto uzlu je při nepříznačové stavbě věty zavěšen predikát hlavní věty (analytická funkce Pred) a koncová interpunkce (AuxK). Nemá-li věta přísudek, bývají zde vedle sebe zavěšeny „zbylé“ větné členy. Případně zde může viset hlavní uzel pro koordinaci, jde-li např. o souvětí souřadné.
3. Řídíme se zásadami pro závislostní rozbor: – vyhledáme přísudek věty, – najdeme podmět věty (v našem pojetí je závislý na přísudku), označíme jej jako Sb, – najdeme všechna ostatní slovesná doplnění (Obj, Adv, příp. Atv, AtvV), – stanovíme rozvíjející členy slovesných doplnění (Atr, Adv, Atv, AtvV). Svoji závislost (někdy jen čistě technickou) však musí mít i všechny ostatní (zbývající) uzly: spojky (AuxC), předložky (AuxP), zdůrazňovací slova (AuxZ), odkazovací elementy (AuxO), reflexivní částice (AuxT, AuxR), ostatní částice (AuxY), grafické symboly a interpunkce (AuxK, AuxX, AuxG).
4. Dojde-li k elipse a chybí-li k nějakému členu řídicí uzel, používáme speciální označení ExD a uzel zavěšeme na nejbližší „vyšší“ uzel. Jako elipsu v podstatě chápeme i jednočlennou neslovesnou větu.
5. Problém koordinace a apozice řešíme technicky tak, že zvolíme tzv. hlavní uzel (spojka, čárka apod.), který je zavěšen závislostně (tj. „reprezentuje“ celou koordi-

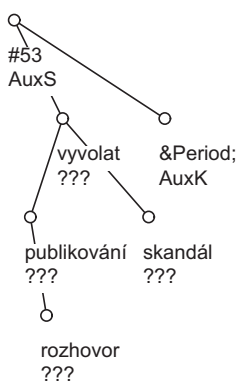
naci vůči jejímu řídicímu uzlu), a jednotlivé členy koordinace či apozice visí na tomto uzlu (tzv. technická závislost). Členy koordinace (apozice) mají u své analytické funkce „příponu“ _Co (_Ap), aby je bylo možno odlišit od případné společné modifikace takové koordinace nebo apozice (která je rovněž zavěšena na hlavním uzlu koordinace (apozice) jako jejím reprezentantu).

6. Parentetické části vět označujeme zvláštní příponou _Pa u analytické funkce.

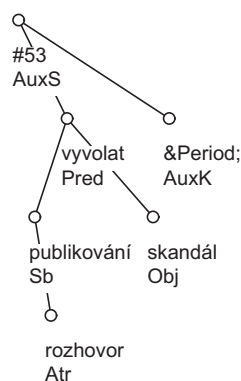
Obrázek 1 (a), (b), (c): Příklad syntaktické anotace na analytické rovině (zdroj PDT 1.0)

Obr. 1(a)

Obr. 1(b)

Obr. 1(c)

Publikování rozhovoru vyvolalo skandál.

Obrázky 1 (a), (b), (c) zachycují postupné kroky při manuálním vytváření stromu; zleva doprava vidíme nejprve tvar věty na vstupu (obr. 1(a)), uprostřed je zachycena stromová struktura věty (obr. 1(b)), vpravo pak její konečná reprezentace s přiřazenými analytickými funkcemi (obr. 1(c)). Z konečné reprezentace věty lze vyčíst následující informace:

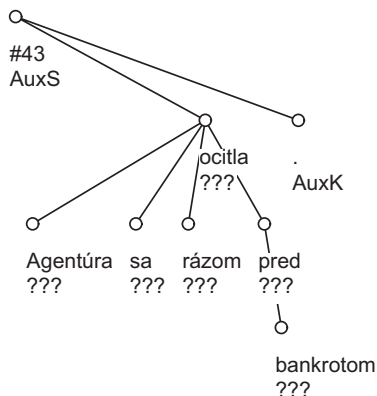
1. Vrcholem věty je umělý uzel (AuxS) s pořadovým číslem věty (53) uvnitř souboru.
2. Řídící sloveso věty (predikát Pred – *vyvolat*) je zavěšeno na umělém uzlu AuxS a je v souladu s anotačními pravidly (srovnej výše) řídicím uzlem celé věty (na rozdíl od tradičního pojetí predikační dvojice, srov. Šmilauer, 1966).
3. Subjekt (Sb – *publikování*) visí coby závislý člen na predikátu zleva (pořadí uzlů reflektuje povrchový slovosled).
4. Rozvíjející člen subjektu (přívlastek Atr – *rozhovoru*) je zavěšen zprava na svém řídicím členu, tj. na Sb – *publikování*.

5. Rozvíjející člen predikátu (objekt Obj – *skandál*) je zavěšen zprava na slovese.
 6. Koncová interpunkce věty (AuxK – tečka) má rovněž svoji (technickou) závislost, visí na umělém uzlu AuxS.

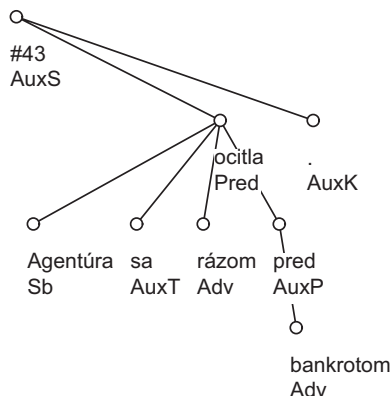
Obdobný příklad pro slovenskou větu znázorňuje obrázek 2 (a), (b). Zachycuje však pouze strukturu bez analytických funkcí a konečnou anotaci.

Obrázek 2 (a), (b): Analytická reprezentace slovenské věty

Obr. 2 (a)

Agentúra sa rázom ocitla pred bankrotom

Obr. 2 (b)

Díky existenci strojového překladu textů z češtiny do slovenštiny (srov. Hajič – Hric – Kuboň, 2000) umíme vytvořit překlad textů PDT 1.0 do slovenštiny. Zachovává se přitom jak stromová struktura, tak analytické funkce (věta na obrázku 2 byla získána právě tímto způsobem). Z takto vytvořeného „slovenského“ PDT bychom dále byli schopni vytvořit automatický syntaktický analyzátor slovenštiny, který by mohl být použit k předběžné analýze (a tedy snazší ruční anotaci) textů z libovolného (původního) slovenského korpusu.

2.3.1.3. Editor

Pro pohodlné anotování na analytické rovině byl vyvinut editor stromových závislostních struktur Graph (Křen, 1995). Tento program pracoval pod Microsoft Windows (3.1. a novějšími) a umožňoval anotátorům vidět strukturu věty (tj. její strom) v grafickém režimu tak, jak jsou na to tradičně zvyklí, a editaci přímo pomocí myši („drag-and-drop“). Dále umožňoval používat i klávesové zkratky (makra) pro přiřazení analytických funkcí za účelem rychlejší anotace. V neposlední řadě byl ve svých pozdějších verzích interně programovatelný, čímž umožňoval poměrně sofistikované předzpracování a úpravy v průběhu anotace, např. automatické (před)přiřazení analytických funkcí. Do doby dokončení anotace na analytické rovině prošel i dalšími poměrně značnými změnami směrem k ulehčení a zrychlení práce anotátorů. Nyní se však pro další anotace (viz dále o tektogramatické rovině) pou-

žívá novější program TrEd (s Graphem datově kompatibilní), nicméně program Graph je stále k dispozici pro méně výkonné počítače.

2.3.2. Tektogramatická rovina

2.3.2.1. Cíle anotace

Zatímco značkování PZK na analytické rovině, popsané v předchozím oddíle, už bylo ukončeno (výsledek je k dispozici na již zmíněném CD-ROM PDT 1.0), značkování na tektogramatické rovině teprve nyní probíhá. Výchozí strukturou pro značkování je tu věta anotovaná na analytické rovině. Výsledkem anotace má být tedy opět závislostní strom, avšak nemá již větu zachycovat z hlediska povrchové syntaxe, nýbrž z hlediska syntaxe hloubkové. Vzhledem k tomu, že jde o rovinu významu vět, je tato rovina také někdy nazývána rovina syntakticko-sémantická.

Oproti analytické rovině se značkování na tektogramatické rovině řídí následujícími zásadami:

1. Uzly tektogramatického stromu tvoří pouze autosémantická slova. Veškerá synsémantická (funkční, pomocná) slova se „připojí“ ke „svým“ autosémantickým slovům (tedy např. pomocná slovesa a podřadící spojky k plnovýznamovým slovesům, předložky k substantivům apod.). „Připojení“ spočívá v tom, že se dané pomocné slovo vepíše do příslušného atributu (nejčastěji **fw** – function word) svého autosémantického slova a ve struktuře věty se skryje. Skrývá se také většina uzlů pro interpunkci. Výjimku při skrývání synsémantických slov tvoří souřadící spojky – podobně jako v analytických stromech zůstávají i zde spojky pro koordinaci a apozici uzlem, který reprezentuje celou koordinaci vůči jejímu řídícímu uzlu.

2. V tektogramatických stromech se doplňují elidované uzly (tj. uzly, které jsou na povrchové rovině věty vypuštěny, na rovině významu jsou však přítomny; k typům elidovaných uzlů srov. Hajičová – Ceplová, 2000).

3. U uzlů, u nichž je to relevantní, se vyplňují také koreferenční vztahy (k rozdílům mezi textovou a gramatickou koreferencí srov. Hajičová – Panevová – Sgall, 2000).

4. Pořadí uzlů v tektogramatickém stromě odpovídá stupňům výpovědní dynamičnosti (k aktuálnímu členění srov. více Sgall – Hajičová – Buráňová, 1980). Na tektogramatické rovině se nepřipouštějí neprojektivní struktury – uzel zavěšený neprojektivně (často jde o první (nejlevější) člen v analytickém stromě) je v tektogramatickém stromě označen jako kontrastivní část základu a umístěn jako projektivně závislý zleva na svém řídícím uzlu, který může být částí ohniska.

Zatímco na analytické rovině byl z hlediska ruční anotace relevantní pouze jediný atribut (analytická funkce, **afun**), na tektogramatické rovině je počet atributů vyplňovaných při anotaci výrazně vyšší. Tyto atributy je možné rozřadit do následujících skupin (některé ryze technické atributy tu neuvádíme; blíže srov. Hajičová – Panevová – Sgall, 2001):

Tabulka č. 3: Atributy vyplňované na tektogramatické rovině

Typ atributu	Příklady daného typu atributů, případně i jejich hodnoty
Tektogramatické lemma (trlemma)	Trlemma ve většině případů odpovídá základnímu slovníkovému tvaru daného slova. Trlemmata elidovaných uzlů: zájmenná lemmata, &Gen; (všeobecný aktant), &Cor; (Controllee v konstrukcích s kontrolou), &Emp; (prázdné sloveso), &Idph; (identifikační fráze), &Forn; (cizojazyčná fráze) aj.
Morfologické gramatémy	Významy morfologických kategorií (gender, number, degree of comparison, tense, aspekt, iterativeness, větná a slovesná modalita (sentmod, verbmod, deontmod))
Funktory (func)	Tam, kde nejde o technické řešení, odpovídají funktory sémantickému vztahu závislého slova k jeho řídícímu uzlu: – u kořene stromu: <i>SENT</i> – u řídícího uzlu věty: <i>PRED, DENOM, VOC, PARTL</i> – u sloves (popř. i substantiv) – aktanty: <i>ACT, ADDR, PAT, EFF, ORIG</i> – volná doplnění: místní určení (<i>DIR1, DIR2, DIR3, LOC</i>), časová určení (např. <i>TWHEN, TSIN, TTILL, THL, THO, TPAR</i>), další: <i>ACMP, AIM, ATT, BEN, CAUS, CPR, COMPL, CNCS, COND, CTERF, CRIT, DIFF, DPHR, ETHD, EXT, FPHR, HER, INTF, INTT, MANN, MEANS, MOD, NORM, OPER, PREC, REG, RHEM, RESTR, RESL, SUBS</i> – jen u substantiv: <i>APP, DES, ID, MAT, RSTR, VOCAT</i> – pro koordinaci, apozici a vsuvku: <i>CONJ, CONFR, DISJ, GRAD, ADVS, CSQ, REAS, APPS, PAR</i>
Syntaktické gramatémy, tj. jemnější třídění funktorů (gram)	– u aktantů (<i>ACT, PAT</i>): např. <i>NIL, GNEG, DISTR, APPX, GPART, GMULT, VCT</i> – u volných doplnění: u časových určení (např. <i>NIL, AFT, BEF, APPX, INTV</i>), u místních určení se na gramatémy převádějí předložky, u některých dalších volných doplnění počítáme s binární opozicí hodnot syntaktického gramatému, např. <i>ACMP</i> (bezpříznakové <i>NIL</i> (<i>s+Instr</i>), příznakové <i>WOUT</i> (<i>bez+Gen</i>))

Atribut pro aktuální členění věty (tfa)	hodnoty: T (topic), F (focus), C (contrastive topic)
Atribut pro elidované uzly (del)	hodnoty: ELID, ELEX, EXPN, NIL
Atributy pro uzly s koreferencí	coref (trlemma antecedentu), cornum (číslo antecedentu), corsnt (údaj o větě, v níž se nachází antecedent), antec (funktor antecedentu)
Atributy pro odlišení členů koordinace, apozice a vsuvky	memberof (CO pro koordinaci, AP pro apozici), parenthesis (PA pro členy vsuvky)
Atributy pro některé další jevy	přímá řeč (dsp), citování (quoted), frazémy (phraseme) aj.

2.3.2.2. Pravidla anotace

Vzhledem k opravdu velkému množství vyplňovaných atributů je anotování na tektogramatické rovině rozděleno do dvou „podúrovní“, označovaných jako „velký“ a „vzorový“ soubor. Plně reprezentativním výsledkem tektogramatické anotace by měl být vzorový soubor. Tento soubor by měl poskytovat veškeré možné jazykové informace o dané větě (měly by tu být vyplněny úplně všechny výše uvedené atributy), ovšem takto podrobná manuální anotace je nesmírně pracná a časově náročná. Jako vhodné kompromisní řešení se ukázalo vybrat z výše uvedených atributů ty, které jsou nejpodstatnější pro zachycení syntakticko-sémantických vztahů v dané větě, a to i ve vztahu k případným elidovaným uzlům, a popsat aktuální členění věty.

Hlavním úkolem anotátorů velkého souboru je tedy:

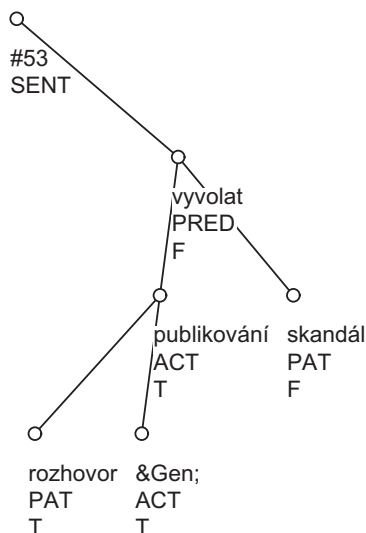
1. zkontrolovat, případně upravit strukturu věty, která prošla automatickou procedurou úpravy analytických stromů (srov. níže);
2. doplnit elidované uzly;
3. ke všem uzlům ve stromu přiřadit odpovídající **funktor**;
4. odlišit členy koordinace (CO), apozice (AP) a vsuvky (PA) od uzlů, které tam nepatří (např. společné rozvíjení koordinace).

S ohledem na specifickou povahu úkolu popsat aktuální členění věty bylo vybráno několik anotátorů, kteří se věnují pouze jemu. Podobně se jeden anotátor velkého souboru věnuje pouze zachycování koreferenčních vztahů ve větě, případně i mezi uzly v různých, po sobě následujících větách. Jde zejména o doplňování trlemmatu antecedentu, a u gramatické koreference navíc ještě funktoru antecedentu. Tito „specializovaní“ anotátoři dostávají na vstupu výsledek anotování „velkého“ souboru. Ve vzorovém souboru je pak zmíněná informace o koreferenčních vztazích doplněna ještě o přesné vymezení věty, v níž se antecedent nachází, a o přesné číselné určení tohoto uzlu, aby se zamezilo nejednoznačnostem v případě více uzlů se stejným trlemmatem a funktorem.

Na obrázku 3 (a), (b) vidíme konečnou podobu vět zachycených v oddíle 2.3.1.2. (na obrázcích č. 1 a č. 2). Jde tu o tektogramatickou reprezentaci vět po všech fázích anotace velkého souboru, tj. včetně aktuálního členění.

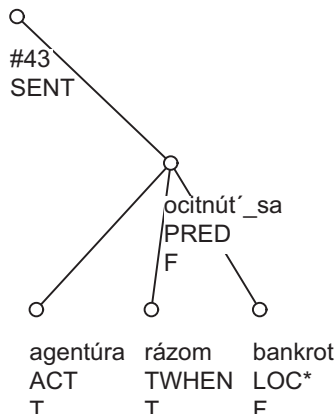

Obrázek 3 (a), (b): Příklad syntaktické anotace na tektogramatické rovině

Obr. 3 (a)

Publikování rozhovoru vyvolalo skandál

Obr. 3 (b)

Agentúra sa rázom ocitla pred bankrotom

Práci anotátorů velkého souboru předchází automatická procedura úpravy výchozích, tedy analytických stromů (srov. Böhmová, 2001). Jejím úkolem je automaticky předzpracovat strukturu vět takovým způsobem, aby anotátorům tektogramatické roviny co nejvíce usnadnila práci. Počet jevů, pro které je možné najít přesná pravidla automatického zpracování, je pochopitelně omezený, přesto tato procedura provádí místo anotátorů nejen řadu ryze technických úkonů (jako např. již zmíněné skrývání pomocných uzlů do příslušného atributu u plnovýznamového slova), ale i jiné, mnohem sofistikovanější úlohy (např. přetransformovat pasivní konstrukci na aktivní). V poslední době mají anotátoři k dispozici i program, interně spolupracující s editorem TrEd (srov. níže), který jim na základě pravděpodobnostních metod navrhne nejpravděpodobnější funktor u všech uzlů ve stromě – anotátor pak již pouze rozhodne, zda je automaticky přiřazený funktor správný či nikoli (srov. Žabokrtský, 2001).

Anotátoři se řídí pravidly pro anotaci popsány v manuálu pro tektogramatické značkování (srov. Hajičová – Panevová – Sgall, 2001). Manuál přináší přehled všech značek užívaných při anotování, jeho stěžejním úkolem je ale poskytnout anotátorům jednoznačné instrukce, jak při anotování postupovat a jak jednotlivě, často poměrně složité jazykové jevy zachycovat. Mnohé jazykové jevy však nelze ani při sebevětší snaze popsat beze zbytku tak, aby nedošlo k různé interpretaci instrukcí při rozboru některých konkrétních syntaktických konstrukcí, které lze navíc často chápat různě. K zajištění co největší konzistence v přiřazování funktorů by měly sloužit tzv. „sezna-

my“ (průběžně doplňované a aktualizované abecední seznamy příslovcí, předložek, spojovacích výrazů a částic s přehledem všech možností jejich užití a s doporučeným funktorem) a vznikající valenční slovníky (zejména tzv. **vallex**, valenční slovník sloves, srov. Straňáková-Lopatková – Žabokrtský, 2002, ale také valenční slovník substantiv, srov. Lopatková – Řezníčková – Žabokrtský, 2002). Pomocí všech výše uvedených pomůcek i pomocí zmíněného omezení počtu vyplňovaných atributů jen na ty nejpodstatnější se podařilo urychlit práci anotátorů natolik, že týdně přibývá zhruba 1000 vět označovaných podle pravidel velkého souboru.

Na druhou stranu, vzhledem k charakteru anotovaných textů řada problémů teprve v průběhu anotace vzniká, objevují se nové, někdy dokonce dosud v mluvnicích nepopsané konstrukce a je třeba pro ně hledat adekvátní způsob zachycení na tektogramatické rovině. Vzniká tak řada nových, někdy čistě technických (tektogramatických) lemmat a funktorů (např. *trlemma &Idph*; (Identifikační fráze) pro nadřazený rodový pojem některých artefaktů; *trlemma &Forn*; (Cizojazyčná fráze) pro nadřazený rodový pojem cizojazyčných elementů v textu, přičemž jednotlivé části této cizojazyčné fráze dostávají funktor FPHR; funktor OPER pro zachycení matematických operací (*poměr 2:1, rozměr 5x3m*) apod.). Z tohoto hlediska není tedy ani v současné době možné považovat výše uvedený výčet atributů a jejich hodnot za konečný.

2.3.2.3. Editor

K anotaci souborů na tektogramatické rovině používají anotátoři grafový editor stromových závislostních struktur TrEd (srov. Hajič – Pajas – Vidová-Hladká, 2001), pracující mj. se stejným formátem souborů (formát fs) jako dříve používaný Graph. TrEd je nezávislý na operačním systému (je napsán v programovacím jazyce *perl* a používá *perlTk*), takže pracuje pod Windows 95/98/ME nebo Windows NT/2000, pod Linuxem a řadou dalších systémů typu UNIX. Kromě editace myši mohou anotátoři využívat klávesové zkratky (makra, psaná v *perlu*) určené pro nejrůznější operace, od doplňování a skrývání uzlů, přes přiřazování hodnot jednotlivých atributů (nejčastěji funktorů), až po posouvání uzlů v horizontálním i vertikálním směru. Stromové struktury je možné též tisknout, případně je exportovat do jiných formátů souborů.

2.3.2.4. Elektronické vyhledávání jazykových jevů

Elektronické databáze českých textů s jednotnými pravidly značkování vybízejí k využití možnosti elektronického vyhledávání konkrétních jazykových jevů. K vyhledávání v ČNK je určen korpusový manažer GCQP (srov. Koček – Kopřivová – Kučera, 2000), vzhledem k lineárnímu zápisu textů ČNK je však možné v tomto programu vyhledávat pouze posloupnosti slov. K vyhledávání struktury vět v PZK slouží nově vyvíjený program Netgraph (srov. Mírovský – Ondruška, 2002). Netgraph je program typu klient-server (jeho část „klient“ je naprogramovaná v jazyku Java a běží jako samostatná aplikace na většině platform nebo jako applet ve všech běžných webovských prohlížečích). Při vyhledávání je možné dotaz blíže specifikovat výběrem souborů, které mají být prohledány, snadným zakreslením požadované struktury a vyplněním atributů relevantních pro jednotlivé uzly ve vyhledávané struktuře. Netgraph umožňuje již nejen vyhledávání větných struktur, ale také jejich tisk a (pro zaregistrované uživatele) i jejich ukládání na lokální disk.

2.3.2.5. Na kraj pojetí valence aplikované v anotacích PZK

Značkování PZK vychází z pojetí závislostní syntaxe chápající sloveso jako řídicí uzel věty, je tedy pochopitelné, že asi nejvíce teoretických otázek při anotování souvisí s problematikou valence. Pojetím valence v rámci funkčního generativního popisu i některými jejími aktuálními otázkami se zabývá příspěvek J. Panevové v tomto sborníku (Panevová, 2002). Při značkování na tektogramatické rovině se ukazuje, že právě problematika valence je přítomna i v řadě konstrukcí, u nichž to není na první pohled zřejmé. Mezi slovní druhy disponující valenčními vlastnostmi patří bezesporu deverbativní substantiva a adjektiva (o valenci substantiv srov. Panevová, 2000; Lopatková – Řezníčková – Žabokrtský, 2002 a Panevová – Řezníčková – Urešová, 2002). Mnoho nových dokladů z anotovaných vět ale svědčí o tom, že i pojetí valence substantiv a adjektiv je neustále třeba rozšiřovat a je třeba počítat s širokým dějovým užitím těchto slovních druhů. Týká se to zejména substantiv a adjektiv odvozených z analytických predikátů (např. *šance na+4, ochotný + inf.*), ale i dějových užití názvů artefaktů (např. *Jágrův.ACT gól, Blachutův.ACT Jeník*). U substantiv se zabudovaným PAT a EFF je přitom neobyčejně obtížné stanovit, v kterém stadiu přechodu od dějového k substantivnímu užití se dané substantivum nachází (např. *Celý tento týden probíhá naše.ACT výplata dividend. PAT klientům.ADDR; Nemá na výplaty zaměstnancům.ADDR; To je moje.APP první výplata!.*).

Jedním z častých syntaktických jevů, u něhož je také možné uvažovat o uplatnění principů valence, je vztah přímé řeči k jejímu uvozovacímu slovu. Podle některých českých syntaxí se přímá řeč do věty uvozovací syntakticky nezačleňuje (Grepl – Karlík, 1989, s. 421; Mluvnice češtiny (3), 1987, s. 503), jiní autoři však považují přímou řeč za větný člen (nejčastěji předmět) uvozovacího slovesa (Šmilauer, 1966, s. 249; Kopečný, 1962, s. 308). Ani tito autoři ale nezmiňují variantu, že by uvozovacím slovem přímé řeči mohlo být deverbativní substantivum a že by tedy přímá řeč mohla tvořit valenční člen tohoto substantiva (např. *Při jednání vlády padla jediná zmínka o dostavbě.PAT dálnice: „Stavbu je.EFF třeba podpořit.“; Jeho.ACT odpověď „Přijdu.PAT“ nás překvapila*). Ještě složitější jsou případy, kdy uvozovacím slovem není ani sloveso pravení, ani substantivum ze sloves pravení odvozené, a mezi přímou řečí a řídicím slovesem uvozovací věty není tedy žádný přímý syntaktický vztah (např. *Zasmál se: „To nebude tak zlé!“*). Je zřejmé, že v těchto konstrukcích jde o elipsu nějakého slovesa pravení a na tektogramatické rovině je tato elipsa také doplněna (uzel se zástupným trlemmatem &Emp; (empty verb)). Mimo rámec valence ovšem patří případy prostého přívlastkového rozvíti substantivních metajazykových označení uvozovacího slovesa pravení, např.: *Jeho slova „Přijďte zase!“ nás potěšila*. V tomto případě je přímá řeč pouhým restriktivním přívlastkem daného substantiva.

3. Závěr

Syntaktická anotace Pražského závislostního korpusu je úkolem velice komplexním a ještě ani současná (třetí) fáze projektu, která vyústí v publikaci PDT 2.0, není pravděpodobně fází poslední. V současné době poskytuje PZK poměrně

rozsáhlou databanku elektronicky uchovaných, ručně anotovaných stromových struktur prezentovaných ze dvou pohledů, (1) z pohledu povrchové syntaxe, s tradičním větněčlenským pojetím závislostních vztahů ve větě (analytická rovina) a (2) z pohledu syntaxe hloubkové, se zachycením sémantických vztahů závislého slova k jeho řídicímu uzlu (tektogramatická rovina). Zejména současná fáze anotací, vytváření tektogramatické reprezentace reálných českých vět z ČNK, odhalí jistě ještě mnoho syntaktických jevů, pro něž bude třeba hledat teoretický popis a adekvátní zachycení v sémanticky orientované syntaxi. Právě v příležitosti hledat odpovědi na dosud nedořešené lingvistické otázky, s možností využití elektronického vyhledávání v databance větních struktur, a v možnosti využít anotovaný korpus jako materiál pro strojové učení (a tedy následnou automatickou syntaktickou analýzu třeba celého ČNK) vidíme významný přínos celého projektu.

Literatura

BÖHMOVÁ, Alena: Automatic Procedures in Tectogrammatical Tagging. In: The Prague Bulletin of Mathematical Linguistics, 2001, č. 76, s. 23 – 34.

GREPL, Miroslav – KARLÍK, Petr: Skladba spisovné češtiny. Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1989. 477 s.

HAIJČ, Jan: Building a Syntactically Annotated Corpus: The Prague Dependency Treebank. In: Issues of Valency and Meaning. Studies in Honor of Jarmila Panevová. Ed. E. Hajičová. Praha: Karolinum, Charles University Press 1998, s. 12 – 19.

HAIJČ, Jan: Statistické modelování a automatická analýza přirozeného jazyka (morfologie, syntax, překlad). In: Slovenčina a čeština v počítačovom spracovaní. Bratislava: Veda 2001, s. 11 – 33.

HAIJČ, Jan a kol.: Anotace na analytické rovině. Návod pro anotátory. UFAL Technical Report TR-1997-03, Charles University, Czech Republic, 1997.

HAIJČ, Jan a kol.: PDT 1.0. CD-ROM. Linguistic Data Consortium. Philadelphia: PA 2001.

HAIJČ, Jan – HRIC, Jan – KUBOŇ, Vladislav: Česílko – an MT system for closely related languages. In: ACL 2000, Tutorial Abstracts and Demonstration Notes 2000, s. 7 – 8.

HAIJČ, Jan – PAJAS, Petr – VIDOVÁ-HLADKÁ, Barbora: The Prague Dependency Treebank: Annotation Structure and Support. In: Proceeding of the IRCS Workshop on Linguistic Databases. Philadelphia: University of Pennsylvania 2001, s. 105 – 114.

HAIJČOVÁ, Eva – CEPLOVÁ, Markéta: Deletions and Their Reconstruction in Tectogrammatical Syntactic Tagging of Very Large Corpora. In: Proceedings of COLING'2000. Saarbruecken 2000, s. 278 – 284.

HAIJČOVÁ, Eva – PANEVOVÁ, Jarmila – SGALL, Petr: Coreference in Annotating a Large Corpus. In: Proceedings of LREC 2000, vol. 1. Athens 2000, s. 497 – 500.

HAIJČOVÁ, Eva – PANEVOVÁ, Jarmila – SGALL, Petr: Manuál pro tektogramatické značkování (III. verze). UFAL Technical Report TR-2001-12, Charles University, Czech Republic, 2001. (Nověji: IV. verze, Pracovní materiály UFAL a CKL MFF UK, 2002).

HAIJČOVÁ, Eva – PANEVOVÁ, Jarmila – SGALL, Petr: K nové úrovni bohemistické práce: Využití anotovaného korpusu. In: Slovo a slovesnost, 2002, roč. 63, č. 3, s. 161 – 177.

KOCEK, Jan – KOPŘIVOVÁ, Marie – KUČERA, Karel (ed.): Český národní korpus. Úvod a příručka uživatele. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Ústav Českého národního korpusu 2000. 156 s.

KOPEČNÝ, František: Základy české skladby. Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1962. 359 s.

KŘEN, Michal: Editor stromových struktur GRAPH. Diplomová práce MFF UK Praha 1995.

LOPATKOVÁ, Markéta – ŘEZNÍČKOVÁ, Veronika – ŽABOKRTSKÝ, Zdeněk: Valency Lexicon for Czech: From Verbs to Nouns. In: Proceedings of TSD 2002, Brno, Czech Republic. Springer 2002, s. 147 – 150.

MÍROVSKÝ, Jiří – ONDRUŠKA, Roman: NetGraph System. Searching through the Prague Dependency Treebank. In: The Prague Bulletin of Mathematical Linguistics, 2002, č. 77, s. 101 – 104.

Mluvnice češtiny (3). Skladba. Red. Fr. Daneš – M. Grepl – Z. Hlavsa. Praha: Academia 1987. 748 s.

PANEVOVÁ, Jarmila: Formy a funkce ve stavbě české věty. Praha: Academia 1980. 224 s.

PANEVOVÁ, Jarmila: Poznámky k valenci podstatných jmen. In: Čeština – univerzália a specifika. Ed. Z. Hladká – P. Karlík. Brno: Masarykova univerzita 2000, s. 173 – 180.

PANEVOVÁ, Jarmila: Sloveso: centrum věty; valence: centrální pojem syntaxe. In: tento sborník, s. 73 – 77.

PANEVOVÁ, Jarmila – ŘEZNÍČKOVÁ, Veronika – UREŠOVÁ, Zdeňka: The Theory of Control Applied to the Prague Dependency Treebank (PDT). In: Proceedings of the 6th International Workshop on Tree Adjoining Grammars and Related Frameworks. Università di Venezia, 2002, s. 175 – 180.

SGALL, Petr – HAJIČOVÁ, Eva – BURÁŇOVÁ, Eva: Aktuální členění věty v češtině. Praha: Academia 1980. 172 s.

SGALL, Petr – HAJIČOVÁ, Eva – PANEVOVÁ, Jarmila: The Meaning of the Sentence in Its Semantic and Pragmatic Aspects. Dordrecht: Reidel – Praha: Academia 1986. 368 s.

STRAŇÁKOVÁ-LOPATKOVÁ, Markéta – ŽABOKRTSKÝ, Zdeněk: Valency Dictionary of Czech Verbs: Complex Tectogrammatical Annotation. V tisku (vyjde ve sborníku z konference Language Resources, Las Palmas 2002).

ŠMILAUER, Vladimír: Novočeská skladba. Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1966. 574 s.

TESNIÈRE, Lucien: Élément de syntaxe structurale. Paris: Klincksieck 1959.

ŽABOKRTSKÝ, Zdeněk: Automatic Functor Assignment in the Prague Dependency Treebank. ÚFAL/CKL Technical Report TR-2001-10, Charles University, Czech Republic, 2001.

Abstract

The Prague Dependency Treebank (PDT) is a project of a complex linguistic annotation of sentences from the Czech National Corpus (CNC). Written Czech sentences are annotated on three layers: morphological, analytical, and tectogrammatical. In this contribution we focus on syntactic annotation of PDT and we summarize briefly (1) the rules for annotation on the *analytical* layer (with every word form and punctuation mark explicitly represented as a node of a rooted tree, with no additional nodes added and with the edges of the tree corresponding to (surface) dependency relations), and (2) the rules for annotation on the *tectogrammatical* layer, where the tree structures correspond to the underlying representation of sentences in the corpus (omitting synsemantic words, reflecting surface-deleted nodes, with edge labels describing semantic relations between a dependent node and its governing node).

Sloveso: centrum věty; valence: centrální pojem syntaxe

JARMILA PANEVOVÁ

0. Úvod

V tištěném příspěvku se zaměřím pouze na základní téze, které pokládám za podklad metodologické diskuse o jedné ze stěžejních otázek syntaxe. Toto navržené téma padne nepochybně na úrodnou půdu na konferenci o aktuálních otázkách syntaxe v zemi, kde byl zaveden a propracován termín a pojem intence (Pauliny, 1943), kde byla později terminologicky i věcně rozlišena valence a intence (Ružička, 1968), kde vznikla cenná monografie Oravcova (1967), práce J. Kačaly (1989), S. Ondrejoviče (1989) a dalších a také ovšem první část valenčního slovníku slovenských sloves (Nižníková – Sokolová a kol., 1998). Koncepte valenčních slovníků vhodně demonstrují podíl stránky lexikální (lexikologické) a syntaktické (syntagmatické) a jejich vzájemnou souhru, která je pro tento jev podstatná. V jednotlivých pracích však lze rozeznat přístupy k valenci orientované převážně lexikologicky a přístupy orientované více syntakticky. Pokládám za účelné, aby se tyto přístupy spíše propojovaly, než aby se stavěly proti sobě.

1. Porovnání přístupu autorek Valenčního slovníka slovenských sloves a teorie valence ve funkčním generativním popisu

1.1. Východisko: Klasifikace sloves, klasifikace slovesných doplnění nebo obojí?

1.2. Kritéria pro klasifikaci: operační měřítka nebo sémantické parafráze typu participantu?

1.3. Vliv gramatických kategorií na valenci slovesa: jak ovlivňují kategorie jako „dispoziční“ konstrukce (modalita), modalita schopnosti, atemporálnost, aspekt aj. heslo ve valenčním slovníku?

1.4. Rozdílnost povahy „levointenčního“ a „pravointenčního“ participantu; důsledky pro syntaktický popis i pro výuku syntaxe. Stupňovitost „povrchové“ nepřítomnosti participantu (Panevová, 1998, Řezníčková, 2001, Marková a Panevová, v tisku).

2. Kolik distinkcí pro popis slovesné valence (valenčního rámce, hesla ve valenčním slovníku) potřebujeme?

2.1. Opora v tzv. „formální“ syntaxi: doplnění objektová (vazebná) a příslovečná (volná, nevazebná).

2.2. Kritérium obligatornosti (povrchové nebo hloubkové, „sémantické“?). Obligatornost je třeba odlišovat od úplnosti výpovědi (její informativnosti). Vyberám námtkou příklad, jak k této otázce přistupují autorky valenčního slovníku slovenských sloves (Nižníková – Sokolová, 1998): u *ÍSŤ* a *CHODIŤ* jsou uvedeny jako obligatorní dva pravovalenční participanty (ADVdir a ADVinš u *ísť* 3, resp. ADVdir a ADVmed u jeho iterovaného protějšku *chodiť* 10 = *viezt' sa, cestovať*). Věta *Chodí denne dve hodiny na bicykli.* je jistě věta jak gramatická, tak úplná, stejně jako věta *Chodí radšej vlakom než lietadlom.* ADVtemp je pokládáno za potenciální (fakultativní v terminologii FGP) u lexie *sedieť* 2 (= *dlhšie sa zdržiavať niekde*), kde je časový průběh součástí definice tohoto významu, neuvádí se však ve valenčním rámci lexie *sedieť* 1 (= *zaujímať sediacu polohu*), ačkoli i v tomto významu se sloveso volně spojuje s ADVtemp. Jako potenciální se hodnotí např. ADVmod/temp/loc (poznámky k variantám ve větě strukture viz níže, bod 2.3) u lexie *meniť* 2 (= *nahrádzať niečím iným, striedať*), ale jako potenciální je zachycen i vazebný participant *za Sa* (substantívum v akuzativu) (s variantou ADVloc), ačkoliv v definici lexie nacházíme „dávať jednu vec *za inú*, zamieňať“ (s. 155, zvýraznění J. P.).

2.3. Kritérium opakovatelnosti (několika výskytů) téhož typu doplnění u jednoho slovesa a volné spojitelnosti slovesa s fakultativním (volným) doplněním. Uvedu opět námtkou příklad přístupu k této otázce ve zmiňovaném valenčním slovníku slovenských sloves: u slovesa *SEDIEŤ* (Nižníková – Sokolová, 1998, s. 116n.), u jeho lexie *sedieť* 11 (*byť zatvorený*) se uvádějí jako „varianty vo VŠ“ ADVloc/cauz s příklady *Jeho brat sedí za krádež.* a *Dva roky sedel v base.* Jde však o jiný typ „variant“ než např. u slovesa *BÁT SA* (op. c., s. 115), kde u jeho lexie *bát' sa* 2 (*mať obavu z nejakej činnosti*) s příklady *Bojím sa byť sám.* a *Nebojí sa nijakej práce.* jsou formálně stejným způsobem zachyceny varianty INF/Sg (substantívum v genitivu). Vysvětlení souvýskytu obou „variant“ obligatorních participantů ve větě *Jeho bratr sedí za krádež v Leopoldově.*, a naopak nemožnosti souvýskytu infinitivu a substantiva v genitivu u *bát' sa* nebude snadné.

3. Schéma popisu valence ve FGP (funkčním generativním popisu, srov. Panevová, 1974 – 75, 1980, 1994 aj.)

3.1. Třídění slovesných doplnění:

- (A) aktanty (participanty) – Aktor (Konatel/Nositel), Patiens, Adresát, Origo (Původ), Efekt (Výsledek)
- (B) volná doplnění (ostatní doplnění, zejména příslovečného typu)
- (A) se nemohou opakovat u jednoho výskytu slovesa, (B) se opakovat mohou
- (A) jsou levo- i pravointenční participanty vazebné (v terminologii jiných autorů)
- (B) jsou pravointenční participanty nevazebné; komplementy (ve smyslu valenčního slovníku slovenských sloves) jsou z větší části (A), zčásti (B), popř. navrhuje alternativní řešení.

Do slovesného rámce (který odpovídá zápisu VŠ ve valenčním slovníku) patří podle toho, zda jsou obligatorní u daného řídicího slova:

Doplnění	obligatorní	fakultativní
aktanty	+	+
volná doplnění	+	–

Test obligatornosti:

- (i) povrchové: gramatičnost věty
- (ii) sémantické: „**dialogový test**“ (testuje se znalost posluchače, otázka posluchače po participantu je nenáležitá, mluvčí nemůže proto odpovědět „Nevím.“

(1)(a) A: *Už před měsícem vyměnil sekretářku.*

(b) B: *?Za koho?*

(a') A: **Nevím.* (minimálně musí mluvčí A reagovat na podivný dotaz posluchače B v prototypických situacích „*Za jinou/novou (sekretářku).*“

Výhody „úzkého“ tesnièrovského chápání valence: Pokud sloveso má 1 aktant, je to první aktant (Aktor), tj. je to konatel nebo se jako konatel „tváří“, je tak jazykově strukturován; nebo má 2 aktanty – jsou to Aktor (konatel/nositel) a Patiens (zasazený předmět).

Hranice uplatnění tesnièrovského chápání: Při třech aktantech se FGP od Tesnièra liší; předpokládáme, že je potřeba diferencovat – „třetí“ aktant může být adresát, původ nebo výsledek (jako kritéria slouží jejich sémantika a analogie s jinými slovesy, popř. prototypická forma):

(2) *Matka ušila dceři záclony.* (Adr, Pat)

(3) *Matka ušila záclony z brokátu.* (Pat, Orig)

(4) *Matka přešla záclony na karnevalový kostým.* (Pat, Efekt)

(5) *Rozhlas informoval občany o nutnosti evakuace.* (Adr, Pat)

(6) *přečetl knihu, napsal knihu, přepsal knihu, roztrhal knihu, spálil knihu* (jako 2. aktant je kniha vždy Pat).

3.2. Otevřené otázky

3.2.1. Hromadění stejného typu doplnění u jednoho slovesa

Volné doplnění je podle uvedených kritérií u daného slovesa obligatorní a vyskytne se opakovaně:

(7) *V Praze bydlí na Vyšehradě.*

(8) *Chlapec se choval pošetile jako blázen.*

Jedno z nich naplňuje valenční rámec, druhé je volně připojeno. Kritéria, které z nich je které, zatím chybějí.

3.2.2. Existence „hyper“ doplnění

(9) *Zkouška trvala čtyři hodiny / od osmi do dvanáct.* (Temp – jak dlouho / odkdy – dokdy)

(10) *Naše společná republika se rozkládala v centru Evropy / od Šumavy k Tatrám.* (Loc – kde / odkud – kam)

- 3.3.3. Povrchová nepřítomnost sémanticky obligatorního aktantu nebo doplnění
 (a) všeobecnost (Gen) – všeobecný konatel, ale i Patiens a patrně i další valenční členy (srov. Panevová, 1973, 1994, 1998, Marková a Panevová, v tisku)
 (b) ne(do)specifikovanost participantu – Unspec (srov. Řezníčková, 2001)
 (c) elipsa (kontextově podmíněná)

Stranou zůstaly různé typy elips vyjadřujících gramatickou koreferenci (srov. Panevová, 1996). Skupiny (a), (b) a (c) se liší různým stupněm rekonstruovatelnosti prázdného místa. Zároveň tyto složitější případy povrchové nepřítomnosti hloubkově (sémanticky) zaplněného místa participantu slouží jako ověření, jak zde funguje „dialogový“ test. Povrchová vypustitelnost participantu je zvláště častá u substantivních slovesných derivátů, ačkoli ty v principu sdílejí valenci svého základového slovesa (srov. Panevová, 2000, Řezníčková, rukopis) a zde příklady (16) a (17).

(11) *Kabáty se odkládají v šatně.* (Aktor má hodnotu Gen)

(12) *V bance mu řekli, že staré bankovky už nepřijímají.* (Aktor – Unspec)

(13) *Učitelé si pozvali žáka do sborovny. Tam mu řekli* (Aktor – elipsa), *že z matematiky propadne.*

(14) *Petr mluví dobře anglicky.* (Pat – Gen, Adr – Gen)

(15) *Jana prodává u Bati.* (Pat – Gen, Adr – Gen)

(16) *V pravidelném nedělním rozhovoru pro rádio ECHO* (Aktor – Unspec, Pat – Unspec, Adr – Unspec) *Milan Uhde uvedl, že...*

(17) *V roce 1999 u nás výrazně vzrostl prodej zvukových a obrazových nosičů. V západních zemích je **prodej*** (PAT – elipsa) *minimální.*

4. Shrnutí

Nechala jsem v tomto příspěvku stranou jak ty body, v nichž se porovnávají přístupy shodují, tak fakt, že máme před sebou konkrétní pojetí i materiál, které můžeme srovnávat. Konfrontace dvou pojetí popisu slovesné valence (spíše lexikologického a sémantického proti spíše syntaktickému a syntagmatickému) není míněna jako kritika jednoho z nich a vyzdvihování druhého. Smyslem diskusních podnětů heslovitě naznačených v této stati je hledat a nacházet jak silná, tak slabá místa obou přístupů a vyvodit z nich důsledky pro další výzkum.

Literatura

KAČALA, Ján: Sloveso a sémantická štruktúra vety. Bratislava: Veda 1989.

MARKOVÁ, Kateřina – PANEVOVÁ, Jarmila: Eshche raz po povodu nulevyx elementov v strukture predlozhenija. V tisku ve sborníku k 70. narozeninám V. S. Chakovského. Sankt-Peterburg.

NIŽNÍKOVÁ, Jolana – SOKOLOVÁ, Miloslava a kol.: Valenčný slovník slovenských slovies. Prešov: Prešovská univerzita 1998.

PANEVOVÁ, Jarmila: Věty s všeobecným konatelem. In: Studia Slavica Pragensia VII. Praha: Univerzita Karlova 1973, s. 133 – 144.

PANEVOVÁ, Jarmila: On Verbal Frames in Functional Generative Description. Part 1. In: Prague Bulletin of Mathematical Linguistics, 1974, č. 22, s. 3 – 40. Part 2. In: Prague Bulletin of Mathematical Linguistics, 1975, č. 23, s. 17 – 52.

PANEVOVÁ, Jarmila: Formy a funkce ve stavbě české věty. Praha: Academia 1980.

PANEVOVÁ, Jarmila: Valency Frames and the Meaning of the Sentence. In: The Prague School of Structural and Functional Linguistics. Red. P. L. Luelsdorff. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing House 1994, s. 223 – 243.

PANEVOVÁ, Jarmila: More Remarks on Control. In: Prague Linguistic Circle Papers 2. Red. E. Hajičová, O. Leška, P. Sgall, Z. Skoumalová. Amsterdam-Philadelphia: John Benjamins Publishing House 1996, s. 101 – 120.

PANEVOVÁ, Jarmila: Ellipsis and zero elements in the Structure of Sentence. In: Tipologija, grammatika, semantika. K 65-letiju V. S. Chrakovskogo. Red. N. A. Kozinceva, A. K. Ogloblin. Sankt-Peterburg: Nauka 1998, s. 67 – 76.

PANEVOVÁ, Jarmila: Poznámky k valenci podstatných jmen. In: Čeština – univerzália a specifika 2. Red. P. Karlík, Z. Hladká. Brno: Masarykova univerzita 2000, s. 173 – 180.

PAULINY, Eugen: Štruktúra slovenského slovesa. Bratislava: SAVU 1943.

ONDREJOVIČ, Slavo: Medzi slovesom a vetou. Problémy slovesnej konverzie. Bratislava: Veda 1989.

ORAVEC, Ján: Vázba slovies v slovenčine. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1967.

RUŽIČKA, Jozef: Valencia slovies a intencia slovesného deja. In: Jazykovedný časopis 1968, roč. 19, č. 1, s. 50 – 56.

ŘEZNÍČKOVÁ, Veronika: PDT – Two Steps in Tectogrammatical Annotation. Prezentace na Výroční konferenci SLE v Lovani 2001.

ŘEZNÍČKOVÁ, Veronika: Valence deverbativních substantiv v češtině. Rukopis doktorské disertace. Praha: Matematicko-fyzikální fakulta Univerzity Karlovy.

Abstract

In this contribution two approaches to the description of verbal valency are compared. The former (the approach of the authors of the Valency Dictionary of Slovak Verbs) is considered as more lexicologically and semantically based, the later (valency theory in the Functional Generative Description) is considered as more syntactically based. The necessity of providing clear boundaries between the phenomena constituting the sentence nucleus and the other phenomena belonging to the sentence periphery and the formulation of operational criteria for specifying these boundaries is stressed. However, due to the complexity of valency phenomena, many problems are not yet solved in either of the approaches and some of them are proposed as a topic of the discussion at the conference about topical questions of the Slovak syntax.

Polopredikatívne konštrukcie a valencia slovesa

JOLANA NIŽNÍKOVÁ

Polovetné či polopredikatívne konštrukcie (ďalej len PK) ako čiastkový pod-systém v rámci syntaktického systému slovenčiny predstavujú jednu z najproblematickejších častí syntaxe. Napriek tomu, že sa im v histórii moderných slovan-ských jazykov venovala pomerne veľká pozornosť, názory na postavenie, podsta-tu, charakteristiku i klasifikáciu PK sú veľmi pestré, často diametrálne odlišné, ako sú rozdielne prístupy k ich skúmaniu a základné klasifikačné kritériá na ich vymedzenie.

Nejednotnosť sa prejavuje už v pomenovaní tohto prechodného syntaktického útvaru. V staršej literatúre sa používa termín **vetné skratky** zväčša bez akéhokoľvek ohľadu na ich vetnočlenskú funkciu (porov. Hatala, 1865; Czambel, 1915; Gebauer, 1905; Damborský, 1930; Letz, 1950; Buslajev, 1959 a i.). V novšej literatúre sa hovorí o **polovetných väzbách** (Mathesius, 1947, 1966; Hrabě, 1964; Šmilauer, 1969; Ružička, 1955; Gotthardová-Štíbraná, 1976 a i.) prípadne o **polovetných konštrukciách** (Ružička, 1963, 1968; Oravec, 1977) alebo o **polopredikatívnych konštrukciách** (Kačala, 1971; Moško, 1977, 1978).

Termín polovetná väzba pokladáme za najmenej vhodný najmä preto, že termín väzba sa v syntaxi používa v inom význame. Termíny polovetné i polopredikatívne konštrukcie vystihujú istú stránku skúmaného javu: termín polovetná konštrukcia zdôrazňuje prechodné postavenie PK medzi vetným členom a vetou, termín polo-predikatívna konštrukcia zdôrazňuje charakter syntaktického vzťahu, ktorým sa PK zapájajú do vetnej štruktúry. Nazdávame sa, že tento termín presnejšie vystihuje ich podstatu, hoci obidva termíny možno pokladať za synonymné.

Nie celkom zhodné názory panujú aj na charakter syntaktického vzťahu, ktorým sa PK zapájajú do vety. Väčšina bádateľov sa prikláňa k názoru, že ide o formálne nevyjadrený predikatívny vzťah, preto sa hovorí o nevetnej, sekundárnej, neplno-hodnotnej, implikovanej predikácii, príp. polopredikácii, iní sa prikláňajú k názoru, že tu ide o zmiešaný predikatívno-determinatívny vzťah, prípadne o predikáciu oslabenú či transformovanú do determinácie (Oravec, 1978).

Rovnako niet jednoty v tom, či za PK treba pokladať iba konštrukcie s neurčité-mi slovesnými tvarmi, pričom aj v tomto prípade ide o užšie chápanie, keď sa za PK pokladajú iba konštrukcie s prechodníkom a prídastiami (Ružička, 1955), alebo sa k nim zaraďujú aj infinitívne konštrukcie (Oravcová, 1981; Bauer – Grepl, 1972). Pri širšom chápaní sa za PK okrem slovesných pokladajú aj konštrukcie, ktorých

základom (jadrovým výrazom) sú substantíva alebo adjektíva (Kačala, 1971; Oravec, 1978; Moško, 1988 a i.).

Otvorenou ostáva aj otázka kritérií, na základe ktorých možno isté komponenty vo vete pokladať za polovetné. Pri morfológickom prístupe sa za PK pokladajú iba konštrukcie s neurčitými slovesnými tvarmi. Iní autori vychádzajú z formálneho kritéria voľného, nesplyvavého zapojenia do vetnej štruktúry a za PK pokladajú konštrukcie iba s voľne zapojeným prechodníkom, prídastiami, infinitívom, ale aj substantívom a adjektívom (Hrabě, 1964; Šmilauer 1969). Pri vetnočlenskom prístupe sa za PK pokladajú doplnok, prístavok a voľný prívlastok (Oravec, 1978), prípadne aj predmetová a príslovková PK (Kačala, 1981), prípadne v najširšie chápanej koncepcii G. Moška (1988) sa hovorí o podmetovej, predmetovej, príslovkovej, prívlastkovej, doplnkovej a prístavkovej PK. Niekedy sa za základné kritérium polovetnosti pokladá možnosť transformácie PK na hlavnú alebo vedľajšiu vetu, prípadne ide o celý komplex kritérií na vyčlenenie PK (Marková, 1967; Uličný, 1969; Moško, 1988 a i.).

Ukazuje sa teda, že za PK sa jednoznačne pokladajú doplnky, prístavky a voľné prívlastky, z morfológických tvarov sa všeobecne za polovetné pokladajú prechodníkové a prídast'ové konštrukcie. Najproblematickejšia je otázka polovetnosti infinitívu, ktorý síce patrí k neurčitým slovesným tvarom, ale jeho polovetnosť sa prijíma „s istými rozpakmi a v nerovnakom rozsahu“ (Oravec, 1978, s. 134).

Vzhľadom na to, že tradičná syntax nedospela k všeobecne akceptovaným či akceptovateľným názorom na povahu a charakter PK, pokúsime sa rozobrať túto problematiku z hľadiska **valencie slovesa**. Pod valenciou slovesa rozumieme „schopnosť slovesa viazať na seba istý počet ďalších jazykových jednotiek (doplnení, participantov) a určovať ich tvarové a významové vlastnosti“ (Nižníková – Sokolová, 1998). Sloveso vo funkcii vetného predikátu si na základe svojej sémantiky vyžaduje alebo nevyžaduje ďalšie záväzné komponenty (vetné členy či doplnenia), aby veta, ktorú sloveso v predikáte vytvára, bola gramaticky správna, ale aj obsahovo úplná. Napríklad predikát *prší* nepotrebuje nijaké doplnenie na to, aby vznikla úplná veta: *Prší.*). Výskumy najmä v uplynulom desaťročí ukázali, že ak si predikát pre svoju úplnosť vyžaduje ďalšie doplnenia, tieto záväzné pozície vo vete nemôžu byť obsadené ľubovoľne. Vo väčšine prípadov predikát určuje nielen slovný druh, ale aj jeho gramatický tvar (okrem záväzných okolnostných určení, ktoré sú tvarovo neurčené) a súčasne svojou sémantikou určuje aj sémantickú náplň týchto doplnení. Napríklad sloveso *navštíviť* si vyžaduje jednak substantívum v nominatíve pomenúvajúce činiteľa slovesného deja – osobu – a druhé substantívum v akuzatíve, ktoré môže pomenúvať osobu, miesto alebo inštitúciu, napr.: *Mnohí žiaci našej školy navštevujú (starčekov v blízkom domove dôchodcov)/(aj vzdialenejšie krajiny)/(mestskú galériu)*. Záväzné doplnenia predikátu sa vo vete najčastejšie realizujú substantívami, ale v prípade, ak si sloveso svojou sémantikou vyžaduje doplnenie s významom deja, činnosti, prípadne komplexnej situácie, môže sa niektoré zo slovesných doplnení vyjadriť alebo variantne – substantívom, infinitívom alebo vedľajšou vetou (*Učenie/ učiť sa/ to, aby sme sa učili, je pre život nevyhnutné.*), alebo výlučne vedľajšou vetou (*Domnievam sa, že nepríde.*), prípadne infinitívom alebo vedľajšou vetou, napr.: *Prikázal nám prísť včas/, aby sme prišli včas.*

Práve prípady, keď sa záväzné doplnenie predikátu môže vyjadriť variantne substantívom, infinitívom či vedľajšou vetou, prípadne infinitívom alebo vedľajšou vetou, sú – v prípade vyjadrenia infinitívom – z hľadiska ich zaradenia či nezaradenia k PK najproblematickejšie. Substantívum (S), infinitív (INF) a vedľajšia veta (VV) sú v týchto prípadoch iba jednou z možností (formou) vyjadrenia slovesného doplnenia či – pri vetnočlenskom prístupe – príslušného vetného člena. Ak porovnáme INF vo vetách:

Otec nám zakázal ísť do kina.

Matka počula dieťa plakať.

vidíme, že v prvom prípade je INF záväzným väzobným doplnením predikátu *zakázal*, ktorý si okrem substantíva v nominatíve (*otec*) vyžaduje doplnenie substantívom v datíve (táto pozícia je vo vete obsadená zámenom *nám*) a ďalšie doplnenie substantívom v akuzatíve (napr. *zakázať kino*), ale táto pozícia sa variantne môže obsadiť aj INF alebo vedľajšou vetou. Infinitív *ísť* je teda záväzným väzobným doplnením predikátu *zakázal*, bez tohto doplnenia nie je veta úplná (**Otec nám zakázal*.) Práve preto nie je možné takúto vetu transformovať na dve rovnocenné predikácie (**Otec nám zakázal. Išli sme do kina*.) Dej vyjadrený INF nevyjadruje príznak vzťahnutý na jeho nositeľa, keďže v analyzovanej vete predikácia (*my*) *sme išli* neplatí, pretože dej pomenovaný INF je iba potenciálny, nie reálny a iba pomenúva činnosť, ktorú si ako záväzné doplnenie sloveso *zakázal* žiada. Je pravda, že činnosť vyjadrenú INF je možné vyjadriť aj formou vedľajšej vety: *Otec nám zakázal, aby sme šli do kina*. Vedľajšia veta (rovnako ako INF) vyjadruje záväzné väzobné doplnenie prísudku hlavnej vety, plní teda vetnočlensky funkciu predmetu hlavnej vety. Nemôže stáť samostatne, nevytvára teda plnohodnotnú samostatnú vetnú predikáciu. Predikácia vo vedľajšej vete je teda v porovnaní s predikáciou v hlavnej vete alebo v samostatnej jednoduchej vete vždy iba sprievodná, nesamostatná, vedľajšia a podradená (závislá). Stojí hierarchicky nižšie ako predikácia v hlavnej vete, resp. v jednoduchej vete, čiže predikácia samostatná. Možno teda hovoriť o hierarchizácii predikácie. Ukazuje sa totiž, že v súvislosti s predikatívnym vzťahom možno hovoriť o troch variantných spôsoboch vyjadrenia predikácie. Ide o predikatívny vzťah vyjadrený:

- 1) samostatnou vetou (jednoduchou alebo hlavnou vetou v súvetí) – ide o vetnú, formálne vyjadrenú, samostatnú predikáciu;
- 2) vedľajšou vetou – ide o vetnú, formálne vyjadrenú, nesamostatnú predikáciu;
- 3) PK – ide o nevetnú, formálne nevyjadrenú, nesamostatnú predikáciu.

Posledným stupňom, ktorý však už nie je možné zaradiť k predikácii, je predikácia anulovaná, transformovaná na determináciu. Predikačný vzťah sa mení na determinatívny, ktorým sa istý komponent zapája do vety. Ide o kondenzačné – nominalizačné konštrukcie (INF, slovesné, deverbatívne substantíva a i.). Napriek tomu, že sa možnosť transformácie na hlavnú alebo vedľajšiu vetu pokladá za jeden z príznakov polopredikatívneho charakteru istej konštrukcie, nazdávame sa, že možnosť zmeny na vedľajšiu vetu nie je dostatočným ukazovateľom polovetnosti. Ak vychádzame zo všeobecne platnej tézy, že každý vetný člen – okrem slovesného prísudku a vetného základu – možno vyjadriť formou vetného člena alebo vedľajšej vety (napr. *Za dažďa sa rád prechádzam*. → *Keď prší, rád sa prechádzam*.), potom by

sme každý transformovateľný vetný člen (v uvedenom prípade aj výraz *za dažďa*) museli pokladať za PK.

Iná situácia je v druhej z uvádzaných viet (*Matka počula dieťa plakať*). Vetný predikát si žiada doplnenie S v nominatíve (*matka*) a S v akuzatíve (*dieťa*). Tieto doplnenia spolu s predikátom vytvárajú gramaticky aj významovo úplnú vetnú štruktúru. Súčasne je v rámci uvedenej vety aj druhá, sprievodná predikácia vyjadrená nevetnou formou (*plakať*). INF v tomto prípade neobsadzuje závažnú pozíciu doplnenia predikátu, ale vytvára sekundárnu predikáciu, ktorú možno transformovať na samostatnú vetu: *Matka počula dieťa. Dieťa plakalo*. Infinitív vyjadruje druhý, reálny príznak, vzťahnutý na výraz *dieťa*, pravda, bez vyjadrenia aktualizačných kategórií. Veta *Matka počula dieťa plakať* predstavuje dvojzákladovú vetnú štruktúru, kým veta *Otec nám zakázal ísť do kina* predstavuje jednoduchú vetnú štruktúru (Sr – VF – Sd – INF), keďže INF je jedným zo závažných doplnení slovesa v prísudku (VF).

Ukazuje sa, že INF je slovesný tvar, ktorý má v istom zmysle protirečivý charakter. Na jednej strane je to slovesný tvar, ktorý si zachováva vid, intenciu i valenciu a ako každé sloveso vyjadruje dynamický príznak. Na druhej strane je to aj základný pomenovací tvar, pretože pomenúva dynamický príznak bez vzťahu k svojmu nositeľovi (porov. Ružička, 1956; Morfológia slovenského jazyka, 1966 a i.). Ak INF vo vetnej štruktúre variantne zaplňa pozíciu, ktorú otvára predikátové sloveso a ktorá sa primárne obsadzuje substantívom, prevláda v povahe INF pomenovací charakter, INF je synonymný so slovesným podstatným menom (príp. deverbatívom), nevyjadruje reálny, iba potenciálny dej (činnosť/stav), nevytvára dvojzákladovú vetnú štruktúru, teda ho nemožno pokladať za PK, napr. *Plakať (plač) ti nepomôže. Fajčiť (fajčenie) je zakázané. Zauzlieval si precestovať svet. / Zauzlieval si cestu okolo sveta. Ideme do mesta nakupovať (na nákup)*. Takýto charakter má INF v pozícii gramatického subjektu, objektu a príslovkového určenia účelu.

Ak INF vo vete variantne zaplňa pozíciu, ktorá sa primárne obsadzuje vedľajšou vetou (najčastejšie pri niektorých slovesách hovorenia a myslenia, zväčša s výrazným vôľovým príznakom), INF vyjadruje nie reálny, ale želaný, príp. neželaný dej (činnosť/stav), nevytvára dvojzákladovú vetnú štruktúru. Je kondenzátom vedľajšej vety, ale nevytvára PK, napr.: *Kázal nám odísť (aby sme odišli). Snažil sa nám pomôcť (aby nám pomohol)*. Takýto charakter má INF v pozícii závažného väzobného doplnenia predikátového slovesa, z vetnočlenského hľadiska je vo vete predmetom.

Ak INF vo vete predstavuje spolu s vetným predikátom dvojzákladovú štruktúru, teda nie je vyjadrením závažného doplnenia slovesa, prevláda dejová zložka INF, ktorý vystupuje ako druhý – nevetný predikát a vytvára v rámci jednoduchej vety PK. Z hľadiska vetnočlenskej platnosti je polopredikatívny INF vo vete vždy doplnkom.

Prechodník sa v porovnaní s INF nikdy nestáva závažným (teda valenčným) doplnením predikátového slovesa. Veta s prechodníkom je preto vždy dvojzákladovou štruktúrou, teda každý prechodník – s výnimkou tzv. absolútnych prechodníkov (Ružička, 1968, s. 394) – vytvára vo vete sekundárnu predikáciu (PK), a to bez ohľadu na to, či je zapojený nesplývavo/voľne alebo tesne, prípadne či je holý

alebo rozvitý. Rozdielne PK vytvára prechodník v závislosti od toho, či vyjadruje súčasný dej s dejom (príznakom) vyjadreným vetným predikátom (napr. *Deti sa hrali pospevujúc si.*), alebo vyjadruje predčasný či následný dej (*Vojdúc dnu, uvidel tú spúšť.*), prípadne príčinné okolnosti predikátového príznaku, napr. *Nemajúc kam ísť, požiadal nás o nocľah.* V prvom prípade plní prechodník vo vete funkciu **doplňku** (doplnkovej PK) a možno ho transformovať na priradenú rovnocennú vetu (*Deti sa hrali a (pritom) si pospevovali.*). V druhom a treťom prípade možno prechodníkovú konštrukciu transformovať na vedľajšiu vetu príslovkovú časovú alebo príčinnú (*Keď vošiel dnu, uvidel tú spúšť. Pretože nemal kam ísť, požiadal nás o nocľah.*). Prechodník v týchto prípadoch vytvára príslovkovú PK. Vzhľadom na to, že aj prechodníkové konštrukcie s vetnočlenskou platnosťou príslovkového určenia sú polopredikatívne, je možná aj ich transformácia na samostatnú predikáciu, teda na hlavnú vetu, pričom sa časové alebo príčinné súvislosti vyjadrujú alebo lexikálne (spojkami) alebo pevným poradím viet, napr.: *Vošiel dnu a (potom) uvidel tú spúšť. Nemal kam ísť, nuž nás požiadal o nocľah.*

Slovesné príčastiasa tvarovo azda najviac vzdialili od slovesných tvarov. Majú nielen formálne tvary ako adjektíva, ale aj kategóriu skloňovania a kategóriu zhody. V rámci vetnej štruktúry môžu byť časťou vetného predikátu (*Žiaci boli potrestaní riaditeľom.*) alebo plnia vetnočlenskú funkciu doplnku alebo prívlastku. Aj pri príčastiach platí, že polopredikatívny charakter majú iba v tom prípade, ak tvoria dvojzákladovú vetnú štruktúru. Slovesné príčastia sa do vety dostávajú alebo cez vzťah k slovesu, alebo cez vzťah k substantívu. Ak je príčastie vo vzťahu k slovesu, záväzne vytvára aj druhý – polopredikatívny vzťah k subjektovému alebo objektovému substantívu. Príčastie je v tomto prípade **doplnkom** a vytvára PK, napr. *Otec sa vrátil nahneváný.* → *Otec sa vrátil. Bol nahneváný.*

Ak príčastie nevstupuje do vzťahu k slovesu, ale výlučne k substantívu, plní vetnočlenskú funkciu zhodného **atribútu**, ktorý môže byť anteponovaný alebo postponovaný. Pri takejto pozícii sa jeho slovesný charakter oslabuje, prípadne celkom stráca. Niektorí autori (napr. Moško, 1988) zaraďujú príčastové konštrukcie k PK bez ohľadu na to, či stoja pred alebo za nadradeným substantívom. Prikláňame sa k názoru tých autorov, ktorí za PK pokladajú iba príčastové konštrukcie v postpozícii (porov. Kačala, 1981; Oravec, 1978 a i.). Vychádzame z toho, že práve inverzný slovosled a intonačné vyčlenenie zhodného atribútu sú signálom či formálnym znakom jeho polopredikatívneho charakteru. V súvislosti s prívlastkovou PK sa často hovorí o tzv. voľnom prívlastku resp. voľnej prívlastkovej PK (Hrabě, 1964; Šmilauer, 1966 a i.). Pokladáme za potrebné upozorniť na to, že prívlastková PK môže byť alebo voľná – oddelená čiarkou (ak vyjadruje príznak, ktorý možno z vety vynechať bez toho, aby veta stratila alebo zmenila svoj význam, napr. *Čerešne, rastúce pri ceste, boli obsypané zrelými plodmi.*), alebo tesná, ak vyjadruje príznak, ktorý je z hľadiska významu vety nevyhnutný (ide o tzv. reštriktívny atribút). Tesná prívlastková PK sa síce v písanej podobe neoddeľuje čiarkou, ale intonačné vyčlenenie sa pri nej realizuje rovnako ako pri voľnej PK, napr. *Ludia trpiaci na epilepsiu nesmú viesť motorové vozidlo. Žiaci oslobodení od telesnej výchovy sa na turnaji nezúčastnia.* Preto sa nám vidí vhodnejšie v súvislosti s prívlastkovou PK hovoriť o zhodnom postponovanom, intonačne vyčlenenom atribúte vytvárajúcom PK a nie o voľnom prívlastku.

Okrem neurčitých slovesných tvarov môžu PK vytvárať aj slovné druhy, ktoré síce nemajú aktualizačné kategórie, ale v spojení so sponovým slovesom vytvárajú slovesno-menný vetný predikát. V tejto funkcii najčastejšie vystupujú substantíva a adjektíva. Ak teda vychádzame z toho, že slovesný a slovesno-menný prísudok sú z hľadiska vetnej predikácie rovnocenné, analogicky by bolo možné hovoriť o **slovesných a menných PK**. Podobný názor vyjadril J. Oravec: „PK vyjadrujú v rámci jednoduchej vety neurčitým slovesným tvarom (príčastím, prechodníkom, neurčitkom) alebo prísponovým výrazom (substantívom, adjektívom) nesamostatnú predikáciu“ (1978, s. 134). Skutočnosť, že substantíva i adjektíva (ale aj číslovky a zámená) – a to aj tesne zapojené do vety – môžu vytvárať PK, presvedčivo ukázal v monografii o doplnku J. Kačala (1971). Ak chápeme doplnok ako sekundárny predikát, PK vytvára bez ohľadu na morfológický prostriedok, ktorým je doplnok vyjadrený. Tesné zapojenie doplnku (doplnkovej PK) vyjadreného neslovesnými tvarmi (substantívom, adjektívom, číslovkou, zámenom) umožňuje práve existencia dvojitého syntaktického vzťahu, ktorým sa doplnok zapája do základovej vety: k slovesu a k jeho subjektovému, resp. objektovému substantívnemu doplneniu.

Iná je situácia vtedy, ak menná PK nemá syntaktický vzťah k slovesu – teda nemôže byť jeho valenčným ani voľným doplnením – a vstupuje do vetnej štruktúry výlučne cez vzťah k nadradenému (základnému) substantívu, s ktorým vytvára mennú skupinu. Vetnočlensky ide o funkciu prístavku (prístavkovej PK) a prívlastkovej PK. Kým prívlastková PK môže byť vyjadrená alebo slovesným tvarom (príčastím), alebo mennými (adjektívnymi) slovnými druhmi, prístavok sa realizuje primárne substantívom, resp. jeho zástupkou.

Prívlastkovú PK – ako sme už uviedli v predchádzajúcej časti o slovesných príčastiach – tvorí postponovaný, intonačne, príp. aj graficky vyčlenený zhodný atribút, ktorého základ (jadrový výraz) je vyjadrený slovesným príčastím alebo adjektívom, číslovkou alebo zámenom, napr.: *Jeho otec, starý a chorý, ho nemohol na štúdiách podporovať. Počula som stále ... hukot strieborného lietadla, vzdalujúceho sa k obzoru. Môj brat, tretí v poradí, sa podobá na deda.*

Prístavok (prístavková PK) vyjadruje jednu z najproblematickejších častí nielen v rámci PK, ale v syntaxi vôbec. Pokladá sa za druh zhodného substantívneho prívlastku, za osobitný vetný člen, PK, za rovnorodý vetný člen s rovnakou syntaktickou funkciou, akú má substantívum, pri ktorom stojí, prípadne za osobitný syntaktický vzťah. Nejednotné je aj chápanie syntaktického vzťahu, ktorým sa apozícia zapája do vety. Chápe sa ako determinácia, koordinácia, rovnaká syntaktická úroveň, ako kombinácia predikácie a determinácie, ako polopredikácia, ako kombinácia predikácie a vzťahu totožnosti alebo ako osobitný, zvláštny druh syntaktického vzťahu.

Determinatívne chápanie prístavku, ktoré má odraz v tradičnej definícii prístavku ako zhodného substantívneho prívlastku, možno vysvetliť tým, že prístavok sa pri tesnom zapojení – za istých podmienok (pozri Nižníková, 1985) – mení na prívlastok. Ukazuje sa však, že práve spôsob spojenia – teda tesný a voľný – hrá rozhodujúcu úlohu pri vetnočlenskom zaradení adnominálneho substantíva. Substantívum (príp. iný menný tvar) nemôže vyjadriť predikatívny vzťah. Na jeho vyjadrenie je potrebné k substantívu pripojiť formálny výraz, ktorý tieto vzťahy vyjadrovať môže.

Najčastejšie ním býva určitý tvar sponového slovesa, napr. *Mladosť je radosť*. Tento formálny prostriedok sa môže vynechať a veta nestráca svoj predikatívny charakter, pretože funkciu spony v tomto prípade nahrádza formálny príznak zo zvukovej roviny – pauza (*Mladosť – radosť*). Možno teda predpokladať, že i pri prístavku práve jeho intonačné vyčlenenie z vety je formálnym ukazovateľom jeho polopredikatívnosti, teda ho treba chápať ako PK, napr. *Janko, môj brat, sa bojí psov*. Pri tesnom spojení sa polopredikatívny charakter stráca a polopredikácia sa mení na determináciu, napr. *Môj brat Janko sa bojí psov*. Uvedená transformácia ukazuje, že tradičné tvrdenie o tom, že pri tesnom zapojení sa prístavok mení na prívlastok, nie je celkom presné. Na prívlastok sa v tomto prípade zmenilo základné substantívum, pri ktorom prístavok stojí, a nie prístavkové substantívum. Zmena prístavku na prívlastok je možná iba pri tzv. vysvetľovacom prístavku, ktorého rozsah lexikálneho významu je užší ako rozsah významu základného substantíva, napr. *Skúma súčasné mesto, Bratislavu*. → *Skúma súčasné mesto Bratislavu*. Takáto transformácia je možná preto, že prívlastok vo svojej podstate zužuje rozsah platnosti nadradeného substantíva a tým ho determinuje, bližšie určuje. Ak je rozsah lexikálneho významu prístavkového substantíva širší ako rozsah významu základného substantíva (pri tzv. zaraďovacej apozícii, ako napr. vo vete *Janko Kráľ, štúrovský básnik, je autorom Divného Janka*.), pri nezmenenom slovoslede zmena prístavku na prívlastok nie je možná, možná je len zmena prístavkového spojenia na prívlastkové, pri ktorej sa však prístavok nemení na prívlastok (*štúrovský básnik Janko Kráľ* ...). Ak majú obidve substantíva v prístavkovej syntagme rovnaký rozsah lexikálneho významu, zmena na prívlastok ani na prívlastkovú syntagmu nie je možná a prístavkový výraz nie je možné zapojiť do vety tesne, napr.: *Čaká ich maturita, skúška dospelosti. Na streche sa objavili také čudné zariadenia – televízne antény*. Medzi prívlastkovým a prístavkovým substantívom vo vete je podstatný rozdiel: prívlastkové determinuje, zužuje význam nadradeného substantíva, kým prístavkové meno sa so svojim základným (nie nadradeným) substantívom aktuálne stotožňuje. Vo vete *Skúma súčasné mesto Bratislavu*, výraz *Bratislavu* zužuje význam slova *mesto* a vyjadruje, o ktoré mesto ide. Spojenie *mesto Bratislavu* je determinatívne, kým pri voľnom zapojení (*Skúma súčasné mesto, Bratislavu*.) voľne zapojený výraz vyjadruje, že to *mesto*, ktoré skúma, je práve *Bratislava*, čiže vyjadruje aktuálne stotožnenie sa so základným výrazom.

V súvislosti s členením prístavku na zaraďovací (širší) a vysvetľovací (užší) sa zvyčajne hovorí aj o opačnom smere predikácie v týchto dvoch typoch prístavku. J. Oravec tvrdí, že „v predikácii rozsah významu odlišuje podmetové meno (užšie) od prísudkového“ (1978, s. 151). W. Motsch (1965) ide ešte ďalej, keď tvrdí, že prístavkové meno môže byť alebo subjektom (pri vysvetľovacej apozícii), alebo predikátom sekundárnej predikácie. Vychádza sa tu z všeobecne platnej tézy, že „nie je možná veta *Strom je dub*, lebo nie je možná predikatívna syntagma, v ktorej je subjekt všeobecnejším menom než predikát“ (Pauliny, 1958). Ale už K. Buzássyová (1977) upozornila na to, že „vo všeobecne platnej, **neaktualizovanej** vete je možná len konštrukcia ***Dub je strom***. V **aktuálnej**, kontextovo zapojenej výpovedi však môžeme pomocou syntaktických determinačných prostriedkov všeobecný význam slova *strom* partikularizovať, dať mu význam vzťahujúci sa na individuálnu jednot-

ku (nie celú triedu) a utvoriť tak vetu *Tento strom je dub*. Takto dostaneme jeden druh identifikačnej vety” (s. 69).

Pri apozícii ide práve o **aktuálne** stotožnenie dvoch pomenovaní prostredníctvom predikácie, ktorá nie je vyjadrená určitým tvarom sponového slovesa, a predsa je formálne vyjadrená pauzou a intonačným vyčlenením prístavkovej konštrukcie. Práve aktuálna či aktualizovaná totožnosť dvoch pomenovaní v apozičnej syntagme umožňuje chápať apozičný príznak ako predikátový príznak. Prístavok teda vyjadruje mennú (prisponovú) časť prísudku v sekundárnej (nevetnej) predikácii, a to bez ohľadu na to, či ide o zaraďovací alebo vysvetľovací prístavok. O predikátovom charaktere prístavku svedčí aj to, že ho možno – na rozdiel od substantív vo všetkých ostatných vetnočlenských funkciách – rozvíjať príslovkovými určeniami, napr.: *Vlado, za mlada krásavec, bol už len ľudskou troskou. Starec, doma iba vyvrhel, sa stal hrdinom dňa*. Polopredikatívny vzťah medzi prístavkom a základným substantívom sa realizuje zhodou.

Pri klasifikácii prístavku sa zväčša berú do úvahy iba substantíva a nie celá mená syntagma. Napr. v spojení *Zuza, moja žena*, sa tradične hovorí o zaraďovacom prístavku, hoci spojenie *moja žena* má rovnaký rozsah platnosti ako vlastné meno *Zuza*, pretože pomenúva jedinečnú bytosť. Tento typ prístavku – ak majú obe substantíva v apozičnej syntagme rovnaký rozsah – sa nikde neuvádza. Bolo by možné hovoriť o prístavku identifikačnom (napr. *maturita, skúška dospelosti; Prešov, metropola Šariša; Zeus, najvyšší boh Grékov* ap.).

Záverom teda možno konštatovať, že PK sú vo vete sekundárnym (nevetným) predikátom (slovesným alebo menným). V rámci jednoduchej vety vyjadrujú druhú, sprievodnú predikáciu bez prítomnosti verba finita. Realizujú sa neurčitými slovesnými tvarmi alebo mennými výrazmi, ktoré môžu pri sponovom slovese vytvárať mennú časť predikátu.

Za základné **kritériá polopredikatívnosti** pokladáme skutočnosť, že:

- 1) daná konštrukcia nie je vyjadrením valenčného doplnenia vetného predikátu;
- 2) PK vytvára vždy dvojzákladovú vetnú štruktúru;
- 3) PK možno transformovať na **samostatnú** vetnú predikáciu, nie iba na vedľajšiu vetu a
- 4) subjekt PK musí byť vetným členom jadrovej vety, v ktorej sa PK realizuje.

Pri **klasifikácii** PK pokladáme za vhodnejšie vychádzať z vetnočlenskej platnosti PK a až v jej rámci rozoberať morfológické prostriedky na vyjadrenie jednotlivých typov PK. PK možno rozdeliť na **slovesné** a **menné** a podľa funkcie v jadrovej vete na:

- 1) **PK doplnkovú** vyjadrenú prechodníkom, INF, prídastím, substantívom, adjektívom, číslovkou, zámenom;
- 2) **PK prístavkovú** vyjadrenú voľne zapojeným substantívom, resp. jeho zástupkou;
- 3) **PK príslovkovú** vyjadrenú prechodníkom s nesúčasným dejom;
- 4) **PK prívlastkovú** – vyjadrenú postponovaným intonačne vyčleneným prídastím, adjektívom, číslovkou alebo zámenom.

Literatúra

BAUER, Jarolav – GREPL, Miroslav: Skladba spisovné češtiny. 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1972. 337 s.

BUSLAJEV, F. I.: Istoričeskaja grammatika russkogo jazyka. Moskva: Učpedgiz 1959. 623 s.

BUZÁSSYOVÁ, Klára: Kategória určenosti a zhoda spony vo vetách s menným prísudkom. In: Jazykovedné štúdie. 13. Red. J. Horecký. 1. vyd. Bratislava: Veda 1977, s. 61 – 62.

CZAMBEL, Samuel: Rukoväť spisovnej reči slovenskej. 2. vyd. Turčiansky Sv. Martin: Nákladom Kníhtlačiarkeho účasť. spolku 1915. 376 s.

DAMBORSKÝ, Ján: Slovenská mluvnica pre stredné školy a učiteľské ústavy. II. Skladba. 5. vyd. Nákladom a tlačou Štefana Huszára v Nitre 1930. 266 s.

GEBAUER, Jan: Mluvnice česká pro školy střední a ústavy učitelské. 4. vyd. Praha: Nákladem České grafické akc. společnosti Unie 1905. 359 s.

GOTTHARDOVÁ-ŠTIBRANÁ, Gabriela – RYBÁR, L.: Slovenský jazyk. II. (Skriptum). 1. vyd. Bratislava: Univerzita Komenského 1976. 187 s.

HATTALA, Martin: Mluvnica jazyka slovenského. Diel druhý. Skladba. V B. Bystrici, Nákladom Matice slovenskej 1865.

HRABĚ, Vladimír: Polovetné vazby a kondenzace „druhého sdělení“ v ruštině a v češtině. Praha: Nakladatelství ČSAV 1964. 96 s.

KAČALA, Ján: Doplnok v slovenčine. 1. vyd. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1971. 277 s.

KAČALA, Ján: Polovetné konštrukcie v slovenčine. In: Syntax a jej vyučovanie. Zborník referátov z konferencie. Zost. J. Oravec. 1. vyd. Pedagogická fakulta v Nitre 1981, s. 353 – 369.

KOPEČNÝ, František: Základy české skladby. 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1958. 335 s.

LETZ, Belo: Gramatika slovenského jazyka. 1. vyd. Bratislava: Štátné nakladateľstvo 1950. 566 s.

MARKOVÁ, Milada: K problematice tzv. polopredikativních konstrukcí. In: Slovo a slovesnost, 1967, roč. 28, č. 3, s. 245 – 254.

MATHESIUŠ, Vilém: Podstata aposice a její druhy. In: Čeština a obecný jazykozpyt. Soubor statí. 1. vyd. Praha: Melantrich 1947, s. 302 – 318.

Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. 1. vyd. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1966. 895 s.

MOŠKO, Gustáv: Klasifikácia polovetných konštrukcií. In: Slovenská reč, 1977, roč. 42, č. 2, s. 107 – 116.

MOŠKO, Gustáv: Polopredikatívne konštrukcie v spisovnej slovenčine. Výberová prednáška z jazyka. (Skriptum) 1. vyd. Vyd. Rektorát Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach 1988. 156 s.

MOTSCH, W.: Untersuchungen zur Apposition in Deutschen. In: Studia Grammatica V. Berlin 1965, s. 87 – 132.

NIŽNÍKOVÁ, Jolana: O vzťahu prívlastku a prístavku. In: Jazykovedný časopis, 1985, roč. 36, č. 1, s. 41 – 47.

NIŽNÍKOVÁ, Jolana – SOKOLOVÁ, Miloslava: Valenčný slovník slovenských slovies. 1. vyd. Prešov: Filozofická fakulta PU v Prešove 1998. 272 s.

ORAVCOVÁ, Anna: Obsah a forma v polovetných konštrukciách. In: Syntax a jej vyučovanie. Zborník referátov z konferencie. Zost. J. Oravec. 1. vyd. Pedagogická fakulta v Nitre 1982, s. 397 – 404.

ORAVEC, Ján: Náčrt slovenskej skladby pre vysokoškolákov. (Skriptum) 1. vyd. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1978. 198 s.

PAULINY, Eugen: Systém v jazyku. In: O vědeckém poznání soudobých jazyků. 1. vyd. Praha: Nakladatelství ČSAV 1958, s. 18 – 28.

PAULINY, Eugen – RUŽIČKA, Jozef – ŠTOLC, Jozef: Slovenská gramatika. Bratislava: Štátne pedagogické nakladateľstvo 1955 (1963; 1968) – autor synt. časti: J. Ružička.

RUŽIČKA, Jozef: Skladba neurčítka v slovenskom spisovnom jazyku. 1. vyd. Bratislava: Vyd. SAV 1956. 184 s.

SKALIČKA, Vladimír: Problém druhého slovesa. In: Český časopis filologický, 1942, č. 1, s. 9 – 14.

ŠMILAUER, Vladimír: Novočeská skladba. 3. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1969. 574 s.

ULIČNÝ, Oldřich: O polopredikativních konstrukcích z hlediska dvojzákladové transformace a komplexní kondenzace. In: Slovo a slovesnost, 1969, roč. 30, č. 2, s. 138 – 149.

Vzťah pomenovacej a vetotvornej funkcie slovesa

MARTINA IVANOVÁ

Vzťah pomenovacej a vetotvornej funkcie budeme chápať ako vzťah medzi sprostredkovaním istých kognitívnych obsahov ako aktívneho odrazu mimojazykovej skutočnosti a schopnosťou organizovať znaky do koherentných štruktúr, ktoré predstavujú modely týchto jazykovo spracovaných (mikro)situácií (porov. Ondrejovič, 1989). Pôjde teda o vzťah medzi externou a internou jazykovou funkciou (Svozilová, 1988). Pomenovacia funkcia sa v jazyku vymedzuje ako schopnosť tvoriť jazykové jednotky s nominatívnou funkciou, t. j. také jednotky, ktoré slúžia na vyčleňovanie fragmentov mimojazykovej skutočnosti a na ich pomenovanie. Tradične sa medzi nominačné jazykové prostriedky zaraďujú morfémy a slová (Horecký, 1987). Pri pomenúvaní nejde o bezprostredný vzťah medzi objektom a jazykovým výrazom, je to vzťah sprostredkovaný pojmami ako jednotkami kognitívneho obsahu. Rozdiel medzi pojmom ako gnozeologicko-logickým objektom a vlastným lexikálnym významom ako jazykovým objektom je založený na redukcii sémantických príznakov imanentných poznávaným vlastnostiam vecí. V lexikálnom význame sa odrážajú len najcharakteristickejšie (tzv. salientné) príznaky potrebné na identifikáciu entity (Dolník, 1990).

Keďže veta ako jazyková jednotka je definovaná ako model fragmentov reality (Ondrejovič, 1989), vzniká otázka vzťahu medzi jednotkami dvoch hierarchicky odlišných jazykových rovin. Klasická semiotika zavedením opozície znak – superznak, resp. vetný znak naznačila, že rozdiel medzi týmito znakovými jednotkami spočíva najmä v ich príslušnosti k subsystémom s odlišným stupňom komplexnosti. V jazykovede sa akceptuje téza, že slová pomenúvajú, ale schopnosť označovať sa pripisuje minimálne vetám (Ondrejovič, 1989). Extrajazykovým denotátom (referentom) vety je situácia, udalosť. Proces vlastného vyjadrenia situácie je semiotický akt, ktorý nemožno chápať v nejakom triviálnom zmysle ako radenie slova za slovom. Ide o komplexný dvojstupňový proces zahŕňajúci lexikálne a morfosyntaktické operácie. Neexistuje, samozrejme, izomorfná ekvivalencia medzi vetou a situáciou. Veta ako pružný fenomén môže voliť rozličné alternatívy prezentácie tej istej situácie na základe rozličnej selekcie a kombinačnej variety prvkov.

Veta teda vždy vzniká výberom a usúvzťažnením vybraného súboru pomenovaní. Toto usúvzťažnenie sa v syntaxi označuje termínom vetotvorný akt alebo aktuali-

zacia. Pri tomto akte rozhodujúcu úlohu plní sloveso, resp. určitý tvar slovesa. V jazyku síce jestvujú aj vety, ktoré vznikli na základe tzv. nepredikatívnej aktualizácie (porov. Kačala, 1998), a to v prípade takých jednotiek, na ktorých sa tzv. predikačné kategórie nemôžu vyjadrovať. Príslušné jazykové vyjadrenia sa identifikujú ako jednočlenné neslovesné vety. Tie však v jazyku predstavujú príznakové štruktúry. Možno ich chápať aj ako redukované modely situácií, ktoré okrem základnej, komunikačnej funkcie plnia v jazyku špecifické funkcie – je to najmä ekonomizačná (pri rozličných druhoch tzv. nápisov) a expresívna funkcia. Pri explikovaní ich významu je vždy možné použiť vetný model s určitým slovesným tvarom (napr. jednočlennú vetu *Voda!* možno explikovať v závislosti od situačných okolností pomocou rozličných verbálnych prvkov ako *Nevypli sme vodu!*; *Voda vrie!*; *Vidím vodu!* a pod.).

Opozícia slovesa ako prvku s vetotvornou funkciou a ostatných komponentov vety vyplynie aj zo skúmania funkčnej rozmanitosti jednotlivých vetných komponentov. Zatiaľ čo menné prvky sú syntakticky polyfunkčné, určitý slovesný tvar má vo vete výhradne funkciu predikátu.

Práve odlišenie javov chápaných ako substanciálne, predmetné a ich príznakov a následné odlišenie príznakov relatívne stálych (tzv. statických) a premenlivých v čase (tzv. dynamických) umožnilo vymedziť sloveso ako kategoriálnu triedu pomenovaní dynamických príznakov substancií. Pri skúmaní hierarchizovaného súboru sémantických príznakov pri jednotlivých slovesných lexiách sa teda ako podstatný (konštitutívny) kategoriálny príznak vymedzuje séma [dynamický príznak] (Kačala, 1998).

Pri slovesách je však často potrebné skúmať jednotlivé lexie po zasadení do širšieho vetného rámca, predovšetkým do vzťahov k ostatným participantom, čím do hry vstupujú aj charakteristiky syntakticko-sémantickej povahy. Tu rozhodujúcu funkciu zohráva intencia ako inherentná vlastnosť slovesného deja, ktorá spočíva v jeho smerovaní od východiska k cieľu (Furdík, 1998). Intencia slovesného deja ako vektorový jav buduje na vzťahu medzi substanciami (vo všeobecnosti východisko a cieľ/zásah slovesného deja), ktorým v hĺbkovej štruktúre zodpovedajú participanty ako pozície vymedzené istými syntakticko-sémantickými funkciami, ktoré sú implikované práve významom slovesa. Takáto definícia akcentuje kognitívnu stránku tejto kategórie, t. j. funkciu, ktorá sa v reči podieľa na vytváraní obrazu tých častí sveta, o ktorých komunikácia prebieha. Táto skutočnosť sa na rovine stanovenia sémantických príznakov premieta vymedzovaním takých sémantických príznakov ako [rozčlenenosť], [relačnosť], [zásah], [rezultát] a pod., a to na rôznych rovinách abstrakcie.

Na druhej strane lexikálno-sémantická kategória zasahuje aj do organizovania syntaktických vzťahov vo vete, má vplyv na „pomery“ vo vetnej štruktúre. Táto skutočnosť sa odrazila aj v zavedení pojmu valencia, resp. syntaktická valencia (porov. Sokolová, 1995). Tú možno chápať aj ako formálny reflex hĺbkových, sémantických vzťahov zahrnutých v pojme intencie. Sémantická spájatelnosť slov utvárajúcich vetu, ktorú v prípade slovesa určuje jeho intenčná hodnota, zasahuje do organizácie vetných komponentov. Preto J. Kačala medzi základné konštrukčné (výstavbové) princípy vo vete zahŕňa lexikálno-sémantický (intenčný) princíp (1998, s. 25).

Zmeny sémantickej štruktúry (či už budeme z lexikologického hľadiska hovoriť o sémantizácii, desémantizácii alebo transsémantizácii) sú dokladom toho, ako sa lexéma, resp. lexia môže dostať do odlišného sémantického poľa s inými kolokačnými – v prípade slovesa valenčnými – charakteristikami. Agel v tejto súvislosti metaforicky hovorí o valencii v pokoji – valencia je bomba deponovaná v slovníku – a valencii v akcii – táto bomba detonuje v gramatike (citované podľa Karlík, 2000).

Ako príklad možno uviesť situáciu, keď dochádza k zmene sémantických príznakov [akčnosť] a [dynamicnosť] v prípade statických významov primárne dynamických slovies. Konštituovanie statického významu pri primárne dynamických slovies je postupný proces. J. Kořenský hovorí o vyprázdňovaní aktuálnej dejovosti plnovýznamových slovies smerom k uzuálnej a habituálnej platnosti deja (1984, s. 77). Poslednou etapou je ustálenie sekundárneho statického významu, teda vznik novej lexie. Tento proces nevyhnutne vnáša otázky aj do lexikografického spracovania slovesných lexém a ich významov, keďže v oblasti slovného významu sú príznačné neustále protirečenia medzi syntagmatickou kontextovo-situačnou variantnosťou a paradigmaticky systémovou invariantnosťou (Blanár, 1984).

Na takúto reinterpretáciu sémantickej štruktúry (bez ohľadu na to, či sa konštituuje nová lexia) môže slovesná lexéma vo vzťahu k valenčným charakteristikám „zareagovať“ trojakým spôsobom: zachovaním tej istej valenčnej štruktúry, redukciou alebo rozšírením pravovalenčnej pozície.

V prvom prípade majú vety so statickým a dynamickým významom slovesa rovnakú valenčnú štruktúru: *Pes počuje vysoké tóny.* (aktuálny dej) – *Pes počuje vysoké tóny.* = *Pes má schopnosť počuť vysoké tóny.* (statickosť + modalizácia); *Peter žiarli.* (aktuálny dej) – *Peter žiarli.* = *Peter je žiarlivý.* (statickosť + kvalifikácia); *Učí deti.* (aktuálny dej) – *Učí deti.* = *Je učiteľom.* (statickosť + klasifikácia).

Najspoľahlivejším identifikátorom statického významu v týchto prípadoch býva kontext. V jazyku je však k dispozícii viacero prostriedkov (porov. Grepl, 1978) na odlišenie statických a dynamických významov. Najčastejšie ide o:

– Protiklad singulárovej a plurállovej podoby pravovalenčného participanta: *Peter píše román.* – *Peter píše romány.*

– Prítomnosť sémantickej črty opakovosti deja spojenjej s neaktuálnosťou, ktorá vytvára predpoklad na kvalifikáciu uzuálnym dejom (porov. Kořenský, 1984), resp. procesuálnu kvalifikáciu (porov. Daneš – Hlavsa, 1987) – lexikálne sa často vyjadruje frekventatívom (*Ráno si kupíva mlieko.*), ktoré môže suplovať sloveso v nedokonavom vide (*Ráno si kupuje mlieko.*), pri slovese, ktoré je v dokonavom vide, je nutná prítomnosť výrazu, ktorým sa vyjadruje násobenosť deja: *Každé ráno si kúpi mlieko.* Použitie dokonavého vidu, ktorý vo všeobecnosti vylučuje opakovanosť, spočíva na takej štylizácii, keď je opakovanosť deja demonštrovaná názorným príkladom. Bližšie porov. H. Běličová-Křížková, 1981.

– Prítomnosť výrazu, ktorého sémantika vyžaduje opakovanosť deja, napr. *rád, s obľubou, tradične* a pod.: *Rád hrá tenis.*

– Všeobecný charakter aktantu, ktorý sa v konkrétnom prípade nevzťahuje k jedinečnému objektu, ale k celej triede objektov: *Pštros nelietá.*

Vonkajším prejavom sémantickej zmeny v štruktúre lexémy však môže byť zmena jej valenčných charakteristík. Jednou z možností je redukcia valencie. V týchto prípadoch dochádza k eliminovaniu pravovalenčného participanta a táto valenčná schéma môže signalizovať statický význam: *Dieťa už chodí.; Myslím, teda som.* Práve na slovese *myslieť* je možné demonštrovať, ako sa zmeny dištinktívnych črt lexikálnej jednotky premietli do zmeny valenčnej štruktúry. Ide totiž o sloveso objektové a nerealizácia pravovalenčného participanta pri ňom signalizuje schopnosť statický význam.

Nevyjadrenie pravovalenčného participanta podmienené sématickými faktormi však treba odlišiť od tých prípadov, keď sa pravovalenčný participant nevyjadruje z dôvodov pragmatických. Okrem tzv. situačnej a kontextovej elipsy sú to tie prípady, keď je objekt pevne viazaný so slovesom bez ohľadu na kontext alebo situáciu, takže hovoriaci nepovažuje jeho vyjadrenie na povrchovej rovine za nutné: *Chod' si uslať (posteľ)! Chod' zdvihnúť (slúchadlo)!* F. Čermák a J. Filipec hodnotia tieto prípady ako príklady tzv. lexikalizovanej elipsy (1985, s. 83). I. Němec dokonca uvažuje o ich paralelnosti s univerbizačnými procesmi typu *hlavný čašník* → *hlavný* (1989, s. 128). V takýchto prípadoch redukcia valencie nemusí znamenať automaticky stratu akčnosti.

Ako príklad tej situácie, keď rozširovanie pravovalenčnej pozície môže signalizovať funkčnú prestavbu významových komponentov, uvádzame slovesá so substantívnym základom, ktorý predstavuje objekt v najužšom zmysle slova, napr. *obedovať, večerať, raňajkovať* a pod. Pri nich môže byť pravovalenčná pozícia obsadená participantmi s rozličnými sématickými rolami: objektom, ktorý predstavuje konkretizáciu abstraktne poňatého participanta zakódovaného v slovotvornej štruktúre a z hľadiska obligatórnosti ho možno hodnotiť ako potenciálny participant, lokálnymi alebo temporálnymi určeními, ktoré sú fakultatívnymi participantmi a pod. Valenčná realizácia s neobsadenou pravovalenčnou pozíciou (Sn – VF) však neumožňuje interpretovať slovesný význam ako pomenovanie deja s uzuálnou platnosťou, to znamená, že napr. vety so slovesom v prézente (*Obeduje.; Raňajkuje.*) sú vždy pomenovaniami aktuálne prebiehajúceho deja. Formálnym exponentom uzuálnej platnosti deja pri tomto slovese vždy v súčinnosti s kontextom môže byť príslovka *rád*, rozličné druhy okolnostných určení (*Obeduje v školskej jedálni.; Raňajkuje o ôsmej.; Večeria pomaly.*) alebo spomínaný objekt (*Raňajkuje hrianky.*). Rovnako ako pri redukcii valencie aj nerealizovanie pravovalenčného participanta nemusí nutne znamenať stratu akčnosti (príkladom sú intranzitívne použitia tranzitívnych sloves), rozhodujúcim prostriedkom na odlišenie dynamického a statického významu zostáva kontext.

Tieto príklady preskupovania sématických príznakov [akčnosť] a [dynamickosť] pri statických významoch primárne dynamických sloves sú len jednou stránkou fungovania slovesa ako prvku s vymedzenou pomenovacou funkciou v sémantickej a gramatickej štruktúre vety. Zdá sa, že téza o dominantnom postavení slovesa vo vete sa dá konkretizovať tým spôsobom, že sloveso budeme považovať za kategoriálny termín, ktorým sa pomenúvajú dynamické príznaky povstancí, a práve táto skutočnosť podmieňuje jeho účinkovanie v zabezpečovaní funkčnej súčinnosti komponentov vety.

Literatúra

BĚLIČOVÁ-KŘÍŽKOVÁ, Helena: Ke vztahu kategorie vidu a času v spisovných slovan-
ských jazycích. In: *Slavia*, roč. 50, č. 2, s. 121 – 134.

BLANÁR, Vincent: Lexikálno-sémantická rekonštrukcia. Bratislava: Veda 1984. 209 s.

DANEŠ, František – HLAVSA, Zdeněk: Větné vzorce v češtině. Praha: Academia 1987.
272 s.

DOLNÍK, Juraj: Lexikálna sémantika. Bratislava: Univerzita Komenského 1990. 304 s.

FILIPEC, Jozef – ČERMÁK, František: Česká lexikologie. Praha: Academia 1985. 284 s.

FURDÍK, Juraj: Motivačná intencia slova. In: *Slovenská reč*, roč. 63, č. 4, s. 321 – 329.

GREPL, Miroslav: K formálním exponentům větné sémantiky. In: *Slovo a slovesnost*,
roč. 39, č. 3, s. 274 – 277.

HORECKÝ, Ján: Analogická nominácia. In: *Kultúra slova*, roč. 21, č. 5, s. 129 – 137.

KAČALA, Ján: Syntaktický systém jazyka. Pezinok: Formát 1998. 144 s.

KARLÍK, Petr: Hypotéza modifikované valenční teorie. In: *Slovo a slovesnost*, roč. 61,
č. 2, s. 170 – 189.

KOŘENSKÝ, Ján: Konstrukce gramatiky ze sémantické báze. Praha: Academia 1984.
164 s.

NĚMEC, Igor: Ještě k funkcím lexikálního nevyjádření objektu děje ve větě. In: *Naše řeč*,
roč. 72, č. 3, s. 119 – 131.

ONDREJOVIČ, Slavomír: Medzi slovesom a vetou. Problémy slovesnej konverzie. Bra-
tislava: Veda 1989. 123 s.

SOKOLOVÁ, Miloslava: Kapitoly zo slovenskej morfológie. Prešov: Slovacontact
1995. 179 s.

SVOZILOVÁ, Naděžda: K vývoji pojetí některých základních lingvistických pojmů
a termínů. K vývoji pojetí funkce. In: *Slovo a slovesnost*, roč. 49, č. 1, s. 64 – 71.

Abstract

The paper deals with the question of the relationship between nominative function of the verb and its function as sentence predicate which occupies the position of the central clause element. The verb is entitled to this position by its grammatical and semantic properties, especially by the intention of verb action as the fundamental category that conditions the ability of the verb to open the positions in its environment for other parts of the sentence. These verbal characteristics are reflected on the level of basic semantic components in the meaning of the verb. The author tries to show how the changes in the semantic components of action and dynamism within the static meanings of primarily dynamic verbs are manifested in the sentence structure.

Postavení syntetického predikátu v humanistické češtině

ŠÁRKA LEŠNEROVÁ

1. Úvod

Jedním z výrazných rysů humanistické češtiny je tendence umisťovat predikát na konec věty. Jde o jev tak odlišný od dnešní češtiny a tak nápadný, že se v historických popisech jazyka zachycuje jako jedna z hlavních charakteristik humanistické češtiny vůbec. (Srov. např. Lamprecht – Šlosar – Bauer, 1986, s. 371 – 372.) Koncové postavení predikátu v tehdejší češtině se přitom obvykle vysvětluje jako výsledek přímého vlivu klasické latiny; dále se konstatuje, že tato slovosledná tendence zeslábla a zanikla během 19. století (viz tamtéž).

V tomto příspěvku se budeme zabývat humanistickým slovosledem z jiné stránky, totiž z hlediska synchronního a strukturního. Vyjdeme z předpokladu, že humanistická čeština – přes nesporné cizojazyčné vlivy – byla samostatným a uceleným systémem jednoho jazyka. Koncové umístění predikátu v ní bylo sice polohou základní a převažující, ale ne přímo gramatikalizovanou: i v době humanismu ji konkurovala středová pozice a vyloučeno nebylo ani postavení predikátu na počátku věty. Cílem této práce bude podrobněji analyzovat tendence a omezení v umisťování predikátu do jednotlivých pozic. Konkrétně se budeme zabývat následujícími problémy:

- koncová poloha predikátu: konkurence predikátu s jinými prvky tíhnoucími ke koncovému postavení
- introdukční věty
- středové umístění predikátu: predikát na druhém místě a dále ve větě
- slovesa nazývání
- iniciální poloha predikátu.

2. Omezení jazykového materiálu

Predikát jako základní větotvorný prvek v sobě nese rozsáhlý soubor funkcí. Vstupuje do věty jako **autosémantický prvek**; zároveň funguje jako **operátor**, který vyjadřuje aktualizační kategorie (způsob a čas), větnou afirmativnost / nega-

tivnost a subjektovou kongruenci. Tyto predikátové funkce se mohou v češtině vyjádřit nerozčleněně, jedním slovem (syntetické predikáty), nebo rozčleněně, ve více slovech (analytické predikáty). V této práci se omezíme na první skupinu predikátů, na syntetické formy. Z prostorových důvodů budeme zkoumat slovosled pouze ve větách oznamovacích.

3. Syntetické formy predikátu

Syntetické formy predikátu vyjadřují uvedené predikátové funkce v jedné celistvé slovosledné jednotce. Syntetickou formu mají v češtině následující určité slovesné tvary:

- ind. prez. akt.: *křičí, zastihne*
- imperativ akt.: *vykonej*
- 3. sg. / pl. ind. perf. akt.: *poslal, vyjeli*
- ind. fut. akt. u slovesa *být (budu)* a u sloves, která tvoří futurum pomocí předpony *po-* (*porostou*).

Syntetický predikát nemohou tvořit reflexivní slovesa (*těšit se, hrát si*) ani reflexivní formy nereflexivních sloves (*To se neví.*).

Tvary 3. sg. / pl. ind. perf. akt. (*poslal, vyjeli*) se obvykle z paradigmatického hlediska hodnotí jako analytické tvary se systémovou elipsou (*poslal + jsem, poslal + jsi, poslal + 0; vyjeli + jsme, vyjeli + jste, vyjeli + 0*). Pro popis slovosledu se zdá výhodnější vyjít z jejich viditelné povrchové realizace a chápat je jako tvary syntetické. Argumentem pro toto pojetí je jednak právě systémovost elipsy, jednak metodologická úspornost: není třeba zkoumat, na kterém místě ve větě se nachází nevyjádřený morfém *-0*.

Jako protiargument proti systémovosti elipsy u 3. sg. / pl. ind. perf. akt. by mohlo sloužit tvrzení, že v humanistické češtině se běžně vyskytují také analytické tvary bez elipsy: *poslal jest, vyjeli jsou*. I přesto však zůstává elipsa u třetí osoby systémovou: frekvence tvarů s nevyjádřeným morfémem je natolik vysoká, že se nemůže jednat o aktuální elipsu (typ *My tam přišli + 0*). V systému humanistické češtiny tedy existují vedle sebe dvě frekventované formy pro 3. sg. / pl. ind. perf. akt., syntetická a analytická, srov.: *A o témž postě Pražané a Žižka oblehli město Plzeň, ale nedobyli jsou; v Květnou pak neděli dobyli Chomutova...* (Dačický).

4. Koncová poloha predikátu

Koncová poloha predikátu je v humanistické češtině jeho základním umístěním, a to ve větách hlavních i vedlejších. Toto postavení je nepříznakové.

Po audienci sám také pán do města Budína šel a náš kaplan v kostele křesťanském mši sloužil. (Mitrovic)

Kdo pak daruov od Pána Boha sobě propůjčených ke zlému a nešlechtnému užívá, ten sám sebe oklamává, ... (Dačický)

... majestát pěknejmi koberci přikrytej, pod kterýmž baša, když na zámek **přijede, sedává a radu držívá.** (Mitrovic)

Item, žádný nemá dvoum pánům sloužiti, Item, nebudeš pokoušeti Pána Boha tvého, to on všechno znaje v vítr pustil, ... (Faust)

Z uvedených příkladů je patrné, že finální predikát plní ve větě uzavírací funkci. Zřetelně u něj vystupují na povrch jeho prozodické vlastnosti; toho se využívá např. v rytmizovaných větných závěrech v několika větách za sebou, viz první tři z uvedených příkladů.

Predikát se umisťuje do finální pozice mechanicky, aniž svou polohou odráží svou výpovědní dynamičnost. V následujících příkladech je ilustrován protiklad rematického (1) a nerematického (2) finálního predikátu (sloveso je označeno tučně a vlastní réma proloženým písmem):

(1): (*K tomu není posavad žádná pravá láska a svornost mezi námi,*) *ti platní, opravdoví Čechové a vlasti otcové z a h y n u l i* (*a velmi jich málo pozůstává,*) (Mitrovic)

(2): (*Bylo drahé léto, takže byl strych žita za kopu, pšenice za 70, ječmene za 50, hráchu za 30 grošů – Nota.*) *To tehďáz z a d r a h o t u počítali!* (Dačický)

U podřadných souvětí si predikát může konkurovat s dalšími prvky, které tíhnou ke koncovému postavení (vedlejší věty, pro něž je typická postpozice za větou řídící). Predikát a vedlejší věty se pak musejí na konci věty hierarchizovat. Vzniká tak dvojitý koncový slovosledné rozvržení: (a) predikát věty řídící – věta vedlejší nebo (b) věta vedlejší – predikát věty řídící.

4.1. predikát věty řídící – věta vedlejší

... z toho jistě **následovalo**, že jsou též o něj velikou starost a péči měli, ... (Faust)

Predikát je v tomto případě posledním členem v souvislém řetězci slov, která jsou bezprostřední součástí věty řídící. Slovosledné jednotky, které za ním následují, jsou řízeny jiným slovesným tvarem (predikátem věty vedlejší).

V novodobé češtině je toto uspořádání typické u souvětí s takovými větami vedlejšími, které závisejí přímo na slovese (VV okolnostní, podmětové a předmětové). V humanistické češtině se těsně za predikát umisťují také VV přívlaskové:

(... *Machomet Sanžak...*) *tím slovem TURCI jmenují, JIMŽ od sultána sanžak... dán a svěřen bývá...* (Mitrovic)

a *ROZPRÁVKA byla, ŽE s čarodějnictvím zachází,* (Faust)

Vznikají tak neprojektivní konstrukce, v nichž predikát vstupuje mezi jméno a jeho přívlask, vyjádřený vedlejší větou (*Turci – jimž, rozprávka – že*). Pod stejný slovosledný typ lze zahrnout také souvětí se vztažným zájmenem v kopulativní funkci (*který, kterýžto = a ten*), neboť i u nich je přerušeno spojení mezi jmenným výrazem a větou, která na něj navazuje:

(*Doktor Faustus když se ráno domů navrátil,*) *DUCHA před sebe do komory povolal, KTERÝŽ se také před ním postavil,* (Faust)

Potom jsa doktor Faustus po smrti pobožného strejce v držení domu jeho... každodenně MLADĚHO ŽÁKA A OPOVÁŽLIVÉHO LOTŘÍKA JMÉNEM KRIŠTOFA WAGNERA za famula a služebníka při sobě měl, KTERÉMUŽ se též tato hra velmi dobře líbila, (Faust)

Podobně finální predikát odděluje také korelativní odkaz a vedlejší větu: *biskup tu nebydlí, však nám TOHO zprávu dávali, ŽE předce důchody odtud se mu dodávají. (Mitrovic)*
že sobě TO obliboval, COŽ na něj neslušelo, (Faust)

4.2. věta vedlejší – predikát věty řídící

V druhé skupině podřadných souvětí se predikát umisťuje až za větu vedlejší a uzavírá tak řadu všech členů, které přímo či zprostředkovaně náleží do věty řídící:

Tu některé čerstvější [mladíky]... jiným starým jančařům pod jejich správu, [aby se střileti, šavli fechtovati, dardami házetí, přes příkopy skákati, na zdi léztí učili], dávají; (Mitrovic)

V novodobé češtině odporuje toto slovosledné uspořádání rozměrovému činiteli: pokud má být predikát odtržen od ostatních částí své věty a následovat až za větou vedlejší či za vsuvkou, přidávají se k němu některé další části věty, byť i obsahově chudé. (Srov. *Naše vedení zpráva o tom, jak lze využít jejich strategické chyby, skutečně nadchla.*) V humanistické češtině se naopak predikát vyskytuje izolovaně za vedlejší větou zcela běžně, přičemž uzavírá složitější celek o více klauzích:

protož pan orátor se na něho velmi hněval, a [jestliže nás hned lepšími profanty neopatří, že při portě ottomanské sobě do něho stěžovati budeme], protestíroval. (Mitrovic)

A tu jsou doktoři a jejich učení, kteří podlé physiognomie jednoho každého, [k čemu by se budoucně hoditi mohl], soudí. (Mitrovic)

žádáných pavučin, smetí tam netrpí, aniž tomu, [aby křesťan – leč skrze dary – tam vešel], povolují; (Mitrovic)

Dvěře z pantův a veřejných hákův, [na nichž dvěře visely], vyvracel, a dům jeho velikou horkostí naplnil, ... (Faust)

5. Introdukční věty

Zvláštní slovosledný typ tvoří tzv. introdukční věty, které poprvé uvádějí jistou skutečnost na scénu (L. Uhlířová je nazývá „věty bez předmětného tématu“, viz Běličová – Uhlířová, 1996, s. 184). Jejich predikáty mívají význam vzniku (*vzniknout, objevit se*), příchodu na scénu (*přijít, spadnout ad.*) či nacházení se někde (*stát, být někde atd.*). Nově uváděná skutečnost bývá v introdukčních větách vyjádřena subjektem; tento subjekt se ve větě nachází v části za predikátem:

Okolo té věže sou bašty, který tu věž obzvláště pevní a stojí na ní TŘI KOUSKY DĚLA NA KOLÁCH; mezi těmi jeden kus, který biskup ostřehomský liti dal. (Mitrovic)

Tu vznikla NEVOLE mezi naším jedním husařem a jedním Turkem, ... (Mitrovic)

Pokud nestojí v iniciální pozici introdukčních vět predikát (viz výše), bývá v nich umístěno adverbialní určení charakterizující scénu, zejména adverbialní určení místa či času:

*Ze nimi **jel** TEN ŠELMA POTURČENEJ VLACH na pěkným ozdobném koni, ... (Mitrovic)*

*V sobotu před památkou sv. Matěje apoštola **spadl** na sníh DÉŠŤ KRAVAVÝ v noci a na ten déšť opět SNÍH, že bylo jako mazanec. (Dačický)*

*k tomu ode čtyř stran toho lesu **lítali** k těm kolám neb cirklům ŠÍPOVÉ A KOULE, po nichžto **vyšel** BLESK JASNÝ A HRMOTNÝ co by z ručnice. (Faust)*

*Po takové pak satana s doktorem Faustem vykonané komediji **přišel** k němu DUCH JEHO MEPHOSTOPHILES, vetce k němu: (Faust)*

*Skrze což **vznikly a následovaly** UKRUTNÉ, HROZNÉ VÁLKY VOJENSKÉ, MOR-DY, BOJE V KRÁLOVSTVÍ ČESKÉM I JINDE A ZHOUBY VELIKÉ. (Dačický)*

6. Středové umístění predikátu

6.1. Predikát na druhém místě

Vedle finální pozice je druhým základním postavením predikátu v humanistické češtině umístění středové. Typickými prvky, které mají tendenci předcházet před predikátem, jsou podřadivé spojky a relativní výrazy, subjekt, místní / časové určení. Obvykle se před predikátem nachází pouze jeden z nich a ostatní se řadí za predikátem. Predikát se pak nachází v druhé pozici:

*A týž Karel **dal** Moravu Janovi, bratru svému. (Dačický)*

*A v ty časy **oblehl** Žižka hrad Rábí, (Dačický)*

*Třináctého dne octobris **povolal** baša pana orátora i s tím kurfirem k sobě a poslal pro něho svůj šíf, ... (Mitrovic)*

*vokřín aneb širokej talíř, ..., na němž uprostřed **stojí** mísa plná vařenejch krup ječnejch – ač někdy přinesli rejšovejch – na kaši zvařenejch... (Mitrovic)*

K témuž typu by bylo možné přiřadit také konstrukce, v nichž na prvním místě stojí přechodníková vazba (vyjádření okolnosti):

*A protože byv takovými věcmi obklíčen **požádal** ducha svého za pomoc, že po vši vůli a radě jeho skutečně živ býti chce. (Faust)*

*Nebo nemaje žádných dědicův, **přijal** tohoto Fausta za svého syna a dědice, dal jej také do školy, aby se písmům svatým učil, ... (Faust)*

Na prvním místě stojí často také vedlejší věta vyjadřující okolnost, zejména vedlejší věta uvozená spojkou *když*. Jak vyplývá z následujících příkladů, mohou přitom být obě věty, řídící i závislá, tautosubjektové nebo heterosubjektové:

*Když sme pak asi půl mile k Budínu připlouli, **poslal** proti nám baša 19 nasadistů aneb šífů velmi správných, praporečky okrášlených. (Mitrovic)*

*Když sme k branám zámku prišli, **stálo** tu niekoľik soldátů jakožto guardie.* (Mitrovic)

*Když pak D. Faustus byl slíbil a připověděl, **vložil** na ducha hned ráno na druhý den, kdykoli před sebe od něho povolán bude, aby v způsobu a šatech mnicha jednoho, řádu jistého s zvoncem se ukázal,* (Faust)

*Nemůžeš-li čistotně a bez tělesné chlípnosti živ býti, **přivedu** tobě nočním neb denním časem, anebo kdykoliv chceš, ženu, na kteroukoliv v tomto městě neb kdekoliv oko tvé pohlídne, ...* (Faust)

Konstrukce s vedlejší větou na počátku již hraničí s větami s predikátem v iniciálním postavení, neboť predikát v nich stojí na počátku výrazně odděleného intonačního úseku.

6.2. Predikát dále ve větě

Na rozdíl od dnešní češtiny je v humanistické češtině poměrně běžné umísťování více výrazů současně před predikát; ty pak posouvají predikát dále doprava. Pokud je v těchto větách vyjádřen subjekt, pak se nachází vždy před predikátem:

*V tom třetím placu jest pěkná kašna z zvonoviny udělaná a vosum trub nahoru vyzdvihžených, z kterejchž VODA **týkává** do tý kašny, ale tehdáž jest nešla.* (Mitrovic)

*K té věci DOKTOR FAUSTUS **našel** sobě rovné, kteříž ...* (Faust)

*A u Veliký pátek TÍŽ TÁBOŘI **zmordovali** mnoho lidí u Vožice.* (Dačický)

*ZIKMUND, KRÁL UHERSKÝ, utíkaje z Čech, **vypálil** Horu Kutnu.* (Dačický)

*Jsa pak jako žertu lékařem, ponejprv mnohým lidem **spomáhal** svými léky, bylinami, vodami, kořením, traňky, recepty a purgacímí.* (Faust)

*PAN MARKVART Z VARTNBERKA, KTERÝŽ TY ČASY DRŽEL HRAD ŽLEBY, nejprve **počal** válku v zemi proti králi Václavovi, dav jse v loupení země.* (Dačický)

7. Slovesa nazývání

Zvláštní postavení mají mezi syntetickými predikáty slovesa nazývání. Na rozdíl od ostatních sloves mohou totiž vázat v jedné větě dva nominativy v různých funkcích: subjekt a vlastní pojmenování (ve funkci adverbialního určení způsobu – *jmenovat se jak*). Schopností vázat dva nominativy se slovesa nazývání blíží sponovým slovesům.

Slovesa nazývání lze rozdělit na dva sémantické typy:

- Slovesa bez vnějšího agentu: někdo / něco – se nazývá – nějak (nom., instr.); např. *slouti, nazývati se*
- Slovesa s vnějším agentem: někdo – nazývá – někoho / něco – nějak (nom., instr.); např. *jmenovati, nazývati; říkati, přezdíti* (něčemu nějak)

U obou typů je třeba rozlišit funkce jednotlivých nominativů ve větě. (Zejména u sloves první skupiny by byla teoreticky možná záměna subjektu a pojmenování,

protože oba nominativy poukazují ke stejnému denotátu, srov.: *Luciper sloul Rafael. x Rafael sloul Luciper.*)

V těchto větách se projevuje ustálené pořadí jmenných skupin: (osoba, která pojmenovává) – osoba nebo předmět, který má být pojmenován – vlastní pojmenování.

Ačkoli obecně predikát v humanistické češtině tíhne ke koncovému postavení, u sloves nazývání u něj převažuje postavení středové, přičemž predikát odděluje jednotlivé jmenné skupiny od sebe:

*A odtud to místo **sluje** Žižkova hora.* (Dačický)

*... a tak ta knížata **slovou** knížata andělská a mocná.* (Faust)

*Tak také Luciper, pán můj, jeden z krásných archandělův byl, a **sloul** Rafael, jiný pak Gabriel a Michal.* (Faust)

*Čechové těm grošům **převzděli** „Zmrzlíci“.* (Dačický)

*... a království naše **jmenujeme** Legion, ...* (Faust)

Pokud je predikát s významem nazývání umístěn v koncové pozici, je odlišení obou jmenných skupin zajištěno často tím, že vlastní pojmenování přechází do formy instrumentálu:

*... jehož i KNÍŽETEM VÝCHODNÍM **nazýváme**, ...* (Faust)

*... d'ábla, kteréhož Kristus Pán u svatého Jana ZLODĚJEM A MORDÝŘEM **nazývá**, ...* (Faust)

*Pán můj Luciper na ten čas tak řečený, kterýž s nebe strčen a světla nebeského zbaven jest, kterýž prvé také ANDĚLEM BOŽÍM A CHERUBÍNEM **sloul**...* (Faust)

*... neb datum jeho na ničemž jiném postaveno nebylo, než aby ČLOVĚKEM A BOŽÍM STVOŘENÍM více **nesloul**, nýbrž životným čertem, aneb oudem jeho jakýmžkoli aby učiněn byl, ...* (Faust)

8. Iniciální umístění predikátu

Zatímco koncové a středové postavení predikátu je v humanistické češtině nepříznačné, jeho umístění v iniciální pozici vychází zpravidla ze zvláštních formálních či stylistických důvodů.

Jedním z formálních důvodů pro iniciální polohu predikátu je nepřítomnost či nevyjádřenost subjektu. Predikát dokáže pomoci kongruenčních kategorií na nevyjádřený subjekt odkázat, nahrazuje jej na počátku věty a signalizuje tak její základní syntaktickou osu:

***Přidali** nám též 6 šífů, na kterýchžto ti jistí čaušové jeli a naše šífy k svým uvázali a po vodě táhli.* (Mitrovic)

*... a **vzal** pytlík peněz z něho, v němž okolo 200 kop mišenských bylo:* (Mitrovic)

***Přistoupíme** dále k předsevzetí našemu.* (Faust)

U vět s vyjádřeným subjektem stojí predikát na prvním místě ve specifických případech. Jedním z nich jsou introdukční věty (viz výše), které uvádějí skutečnost

vyjádřenou subjektem nově na scénu. Dále se sloveso předsouvá před subjekt u vět uvádějících přímou a nepřímou řeč, která za nimi následuje:

Pravil nám jeden Němec, čauš, rodem z Augšpurgu, který se také před mnoha lety poturčil, že... (Mitrovic)

Řekl k němu doktor Faustus: ... (Faust)

Odpověděl mu duch, atd.: Nechceš-li k cuku svému jíti, ... (Faust)

Řekl mu duch: Nemám. (Faust)

Vzniká tak pevný slovosledný vzorec, který se stal až konvenční formulí. Je zajímavé, že v nové češtině existuje tentýž slovosledný vzorec „predikát – subjekt“ pro věty, které přímou řeč uzavírají („Přijďte včas,“ **řekla** maminka.).

Předsunutí slovesa na počátek věty bývá také způsobeno určitými formálními prvky ve větě. K těmto prvkům patří podřadicí spojka *-li* a navazovací částice *i*:

a) spojka *-li*

Ve větách s podřadicí spojkou *-li* stojí predikát běžně v iniciální pozici; spojka *-li* následuje za ním jako příklonka. Toto uspořádání vyplývá z původní tázací funkce slova *-li*; vedlejší věta si pak zachovává původní slovosled tázací věty:

*a protož, **prší-li** kde střechou, nemnoho na to dbají, když jen místo jest, kde by v suše koně postavili a lože sobě ustlali.* (Mitrovic)

*A **zdrží-li** on jemu takové oznámené puňky a artykule, tehdyť to všecko míti má, čehožkoli srdce jeho žádostivé bude, ...* (Faust)

b) spojka *i*

Ve spojení *i* + predikát má *i* význam navazovací částice. Toto spojení je příznačné pro počátky vět v narativních textech, kde se řadí za sebe popis jednotlivých dějů. Jmenné skupiny v těchto větách bývají kontextově zapojené, důraz se klade na děj vyjádřený predikátem:

*I **vzal** Mephostophiles takový list od něho a jemu velel i kázal, aby sobě kopie a vejpisu z něho nechal,* (Faust)

*I **řekl** duch k němu:* (Faust)

*I **běželi** ze dvora každý pro zbraň, shloučivše jse s braněmi k rynku před Paulovy...* (Dačický)

9. Shrnutí

Tato práce se věnuje postavení syntetického predikátu v oznamovacích větách humanistické češtiny.

Jak vyplynulo z analýzy, je první základní predikátovou polohou v humanistické češtině poloha koncová. Koncové umístění predikátu je mechanické, neodráží výpovědní dynamičnost. Predikáty v koncovém postavení si mohou konkurovat s dalšími prvky tendujícími ke koncovému umístění.

Druhou základní predikátovou pozicí je poloha středová, a to buď druhé místo, nebo pozice dále ve větě. Středové postavení predikátu je typické pro věty se slovesy nazývání, která mají schopnost vázat dva nominativy a blíží se tak slovesům sponovým.

Zvláštní slovosledný vzorec mají věty introdukční, v nichž predikát pravidelně předchází před subjektem; predikát pak bývá umístěn v iniciální nebo středové pozici.

Na rozdíl od předchozích dvou pozic je iniciální postavení slovesa příznakové a mívá určitý formální důvod. Tímto formálním důvodem může být např. nepřítomnost (nevyjádřenost) subjektu ve větě; predikát pak poukazuje na subjekt pomocí kongruenčních kategorií. Jindy souvisí počáteční postavení predikátu s přítomností určité spojky nebo částice (*-li, i*).

Prameny

Všechny prameny byly staženy z internetové adresy <http://citanka.cz> 20.7.2002

DAČICKÝ Z HESLOVA, Mikuláš. *Paměti. Historia o životu doktora Jana Fausta.* (Ed. Čeněk Zíbrt). z MITROVIC, Václav Vratislav. *Příhody.*

<http://citanka.cz/dacicky/pamtoc.html>

<http://citanka.cz/faustus/dftoc.html>

<http://citanka.cz/mitrovic/prtoc.html>

Literatura

BĚLIČOVÁ, Helena – UHLÍŘOVÁ, Ludmila: *Slovanská věta.* Praha: Euroslavica 1996.

BAUER, Jaroslav: *Vývoj českého souvětí.* Praha: Nakladatelství Československé akademie věd 1960.

GREPL, Miroslav – KARLÍK, Petr: *Skladba češtiny.* Olomouc: Votobia 1998.

GREPL, Miroslav: *Vývoj slovosledu v Tylově próze.* In: *Slovo a slovesnost*, 1959, roč. 20, č. 4, s. 247 – 261.

HOŠNOVÁ, Eva: *K vývoji české syntaxe (ve vědeckých textech z poslední čtvrtiny 19. století).* Praha: Karolinum 1994.

KOKTOVÁ, Eva: *Segmentace výpovědi.* In: *Slovo a slovesnost*, 1995, roč. 56, č. 4, s. 252 – 266.

KOPEČNÝ, František: *Základy české skladby.* 2., opr. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1962.

KUČERA, Karel: *Jazyk českých spisů J. A. Komenského.* Praha: Universita Karlova 1980.

MATHESIUS, Vilém: *Rozpor mezi aktuálním členěním a jeho organickou stavbou.* In: *Mathesius, V.: Čeština a obecný jazykozpyt.* Praha: Melantrich, 1947, s. 360 – 366.

MATHESIUS, Vilém: *Věta a její aktuální členění.* In: *Mathesius V.: Řeč a sloh.* Praha: Československý spisovatel, 1966, s. 50 – 56.

Mluvnice češtiny, 2, 3. Praha: Academia 1986 (2. díl), 1987 (3. díl).

PETKEVIČ, Vladimír: *Automatic Detection of Subject and Verbal Predicate in the Czech Translation of G. Orwell's '1984'.* In: *Current Issues in Formal Slavic Linguistics. Linguistik International*. 5. Ed. G. Zybatow et al. Frankfurt a.M. et al.: Lang 2001, s. 506 – 518.

Příruční mluvnice češtiny. Praha: Nakladatelství Lidové noviny 1995.

SGALL, Petr – HAJIČOVÁ, Eva – BURÁŇOVÁ, Eva: Aktuální členění věty v češtině. Praha: Academia 1980.

SVOBODA, Aleš: České slovosledné pozice z pohledu aktuálního členění. In: Slovo a slovesnost, 1984, roč. 45, I. č. 1, s. 22 – 34; II. č. 2, s. 88 – 103.

SVOBODA, Karel: Kapitoly z vývoje české syntaxe hlavně souvětí. Praha: Univerzita Karlova 1988.

ŠMILAUER, Vladimír: Novočeská skladba. 2. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1969.

TRÁVNÍČEK, František: Historická mluvnice česká. III. Skladba. Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1956.

TRÁVNÍČEK, František: Základy československého slovosledu. In: Slovo a slovesnost, 1937, roč. 3, č. 2, s. 78 – 86.

Abstract

As the analysis shows, the basic location of the predicate in declarative sentences is the final position. This location of the predicate is semi-gramaticalised, it is not controlled by the functional perspective of the sentence. Nevertheless, the predicate in the final position can be shifted away by other sentential elements tending to the final position.

The next basic location of the predicate is the central position. This position is typical for sentences with so called calling-verbs (*slouti, nazývatí se* etc.) which are able to bind two nominative forms. This syntactic feature makes them similar to copulative verbs.

There is a special word-order pattern typical for the introductory sentences (sentences introducing a certain element on the scene) where the predicate precedes before the subject. The predicate stands usually in the initial or central position.

In contrast to the final and central position, the initial position of the predicate is marked and it is usually caused by a certain formal reason (the implicit subject, some conjunctions and particles – e.g. *-li, i*).

Sekundární predikace v češtině a ve slovenštině

MILADA HIRSCHOVÁ

0. V syntaktických popisech obou jazyků se již odedávna počítá se skutečností, že kromě predikace vyjádřené finitním (osobním) tvarem slovesa mohou se ve větě vyskytovat další útvary predikační povahy, které však větami (resp. klauzemi) nejsou, protože buď neobsahují finitní tvar slovesa, nebo neobsahují sloveso vůbec. Popis takových útvarů zpravidla vychází z jejich formy, bere se však v úvahu i jejich tradičně chápaná větněčlenská funkce. Konstrukce založené na (rozvitém) infinitivu, který syntakticky může mít jakoukoli funkci, přechodníku (nejčastěji se chápe jako větný člen doplněk) nebo na participiu / deverbálním adjektivu se souhrnně označují jako polovětné vazby. Pro jejich „polovětný“ status bývá důležité intonační osamostatnění, které se vyznačuje interpunkcí. (Jde tedy spíše o „polosamostatné“ výpovědi, nikoli věty.) Kritéria pro intonační osamostatnění však nejsou ostrá a existují i přechodné případy. Deverbální adjektivum samozřejmě může být i tzv. přívlastkem těsným (neosamostatněným), srov. např. *Dokumenty uložené v bezpečnostní schránce nebyly ohroženy ohněm*. Nebude v tom případě „polovětnou vazbou“, predikační povahu však má stále. Nevětnou predikaci představují i doplňky a (volné) apozice bez derivační návaznosti na sloveso. Popis založený na kritériu „polovětnosti“ se tedy často kříží s kritériem větněčlenským, dále pak, zejména v českých syntaktických pracích, s kritériem „propozičnosti“ (kondenzovanosti). Problematika, kterou se zde hodláme zabývat, má početné styčné body rovněž s problematikou nominalizace. Za nominalizované se pokládají jak nefinitní útvary slovesa (infinitiv, přechodníky), tak útvary formálně fungující na přechodu mezi slovesem a adjektivem, tedy participia, resp. deverbální adjektiva (adjektivizované přechodníky, adjektivizovaná činná a trpná přičestí). (Výsledkem nominalizace jsou samozřejmě i deverbální substantiva, ta však podle našeho názoru do okruhu tohoto příspěvku nepatří – vyjadřují nominální kategorie a mohou mít referenci. Zmíníme se o nich níže v souvislosti s termínem kondenzace.) Dále podotýkám, že v tomto příspěvku jde primárně o predikaci jakožto strukturní vztah predikátu k subjektu, nikoli o sám akt predikování. Užití termínu „sekundární predikace“ implikuje existenci pojmu / termínu „predikace primární“, kterou se (zejména v anglosaských pracích) míní finitní predikace v hlavní větě, přičemž hodnocení predikátů ve větě vedlejší není jednotné a jako sekundární predikace se označují jak útvary nefinitní, tak útvary bez slovesa. Podobný binární pohled však nepokládám (a to nejen pro češtinu a slovenštinu) za vhodný, protože neumožňuje zachytit různý stupeň explicitnosti vyjádření

predikace. Termín sekundární predikace zde užívám hlavně proto, že jiný nabízející se termín, neslovesná predikace, je jednak rozsahem užší, jednak je tradičně zatížen omezením na „věty“ – samostatné výpovědi bez verba finita. Konečně, pokud jde o češtinu a slovenštinu, domnívám se, že mezi těmito jazyky nejsou v možnostech vyjadřovat jinou než finitní predikaci zásadní rozdíly. Jedna z diferencí se zakládá na tom, že přechodníky tzv. přítomné ve slovenštině mají jediný ustrnulý tvar, kdežto v češtině reflektují gramatické významy sg. a pl. a v rámci singuláru význam maskulinum vs. nemaskulinum, jisté rozdíly budou také v možnostech užití přechodníků v pasivu a v situaci kolem pasivních participií. V zásadě je však možné pojednat o sekundární predikaci v češtině a slovenštině bez principiálních rozdílů.

1. Jak již bylo řečeno, k popisu jiných než finitních predikátových útvarů lze přistoupit z několika hledisek. Jestliže se na ně chceme podívat především jako na realizátory predikačního vztahu, bude nás zajímat jejich blízkost k predikaci finitní (resp. vzdalování se od ní), tj. hlavně jejich schopnost manifestovat ty syntaktické kategorie, které finitní predikace vyjadřuje. Jde především o schopnost mít subjekt a vyjadřovat shodu s ním, schopnost mít komplement / komplementy, a následně také schopnost vyjadřovat aktualizační predikační kategorie, čas a modus. (Jinou věcí je, že v některých případech hodnotíme jistý prvek stavby věty jako predikát proto, že si uvědomujeme, že tento prvek něco predikuje prvku jinému, a jeho „predikátové vlastnosti“ hledáme až zpětně.) Až na dalším místě nás bude zajímat fungování (pozice) jiných než finitních predikátů ve struktuře stavby věty. Nejprve se budeme zabývat predikacemi nefinitními, pak útvary bez slovesného prvku.

1.1. Ačkoli vedení jakýchkoli ostrých hranic a vytváření odstupňovaného pořadí může hrozit mechaničností třídění, domníváme se, že z hlediska blízkosti k finitním predikátům, resp. vzdalování se od nich, lze nefinitní predikace vidět ve sledu a) přechodníky, b) infinitivy, c) přičestí. Jak ale uvidíme, jejich striktní oddělování není možné.

1.2. Predikační charakter přechodníků je uznáván všeobecně. Podmínkou jejich užití v češtině i slovenštině je, že jejich subjekt je referenčně totožný se subjektem slovesa ve finitním tvaru, a rozhodnutí o tom, který z predikátů v souvětí bude „upozaděn“ do formy přechodníku, mívá motivaci jednak kontextovou (hierarchizace textu), jednak pragmatickou. (Stylistické hodnocení vět s přechodníkem ponecháváme stranou.) Shodové rozlišení rodu a čísla platí pro češtinu: *Otec pozoroval děti usmívaje se.* – *Matka pozorovala děti usmívajíc se.* – *Rodiče pozorovali děti usmívající se.*; slovenština zde má jeden ustrnulý tvar *usmievajúc sa*, který je polyfunkční (homonymní). Přechodník se v české i slovenské větě volně přemísťuje (*usmívajíc se, pozorovala matka děti* – *matka(.) usmívajíc se (.) pozorovala děti* – *matka pozorovala děti usmívajíc se*) v souvislosti s tím, že ve vztahu k finitnímu predikátu má povahu adverbialního (okolnostního) určení, srov. Daneš, 1985, s. 73 – 84. Protože však podmínkou jeho užití je totožnost subjektu slovesa v přechodníku se subjektem slovesa v určitém tvaru, valence doleva zůstává fakticky zachována, a protože je zde (v češtině) jistá míra shody s koreferenčním subjektem, předpokládá se u přechodníků koindexovaný tzv. prázdný subjekt: *Matka_i pozoruje dítě PRO_i usmívajíc se.* : *Ptáci_i hledající potravu ... / Vtáky_i hľadajúc potravu ..., Absolventi_i děkující rodičům a učitelům, ... / Absolventi_i d'akujúc rodičom a učiteľom, ...,*

Tato skupina, obávajíc se o svou bezpečnost, ... / Tato skupina, obávajúc sa o svoju bezpečnosť, ... atd. Možnost užití přechodníku u stejnopodměťových konstrukcí však mizí v případech, kdy jde o koreferenci s výrazem nikoli v podmětu hlavní věty: zatímco tedy věta *Otec_i spatřil syna_i PRO_i přicházejí / přichádzajúc k domu.* je zcela běžná, význam **Otec_i spatřil syna_i PRO_i přicházejí k domu.* u této konstrukce nepřipadá v úvahu a koreference s objektem hlavní věty je možná jen u kontrolovaných infinitivů (*Otec_i spatřil syna_i PRO_i přicházet / přichádzat k domu.*) nebo u aktivních participií přítomných (*Otec_i spatřil syna_i PRO_i přicházejícího / přichádzajícího k domu.*). Rovněž v pasivu se poměry v přechodníkových konstrukcích kříží s poměry v konstrukcích participiálních. V češtině se uchovaly konstrukce *jsa / jsouc / jsouce / byv / byvši / byvše* + part. trpné, srov. *X. Y_i psal svůj_i román PRO_i jsa / byv sledován tajnou policií.* Konstrukce s elipsou slovesného (sponového) prvku se chápou stejně, tj. jako vyjádření okolnostního určení (resp. doplňku určujícího nebo kopredikátového adjunktů), a mohou hlavní větě i předcházet. Užití adjektivizovaného tvaru pasivního participia je zde substandardní u adjektiv odvozených od nedokonavých sloves: **Psal svůj román (jsa) sledovaný tajnou policií.*, výskyt obdobných konstrukcí však není vyloučen u perfektivních adjektiv: *Psal svůj román zklamaný odchodem milované přítelkyně.* Adjektivizované participium se objevuje primárně v pozici atributu, kde se ovšem stýká s konstrukcemi bez slovesného prvku, viz 1.1.4. Ve slovenštině se trpná přičestí obecně adjektivizovala, adverbialní význam však u podobných konstrukcí stále existuje: *X. Y. písal svoj román, (súc) sledovaný tajnou policiou.* (Absolutní přechodníkové konstrukce kolem tvarů typu *sedě / sediac, nemluvě / nehoviac* se adverbializovaly v obou jazycích.) Nehodláme zde řešit otázku, jakou větněčlenskou platnost přechodníkům, resp. přechodníkovým konstrukcím přisoudit, téměř každé z řešení má své výhody a nevýhody.

1.1.3. Hodnocení infinitivních konstrukcí z hlediska nefinitní predikace se netýká tzv. samostatných infinitivních vět přacíh, rozkazovacích n. tázacích, ani infinitivních vět podmínekových (*Mít dost času, hned si vezmu dovolenou.*) a účinkových (*Jahody byly zralé, jen je utrhnout.*), kde je infinitiv transpozicí jiných slovesných tvarů a fakticky supluje predikaci finitní. (Že jde o transpozici, projevuje se např. u podmínkových infinitivních vět tak, že subjekt v nich může být lexikálně realizován: *Já mít dost času, vezmu si dovolenou. – Pavel mít dost času, vezme si dovolenou.*) Našich úvah se týká tzv. infinitiv syntakticky začleněný, a to v kterékoli pozici. Neztrácí valenci, a i když je lexikální obsazení subjektové valence blokováno, subjekt rovněž může být identifikován, na rozdíl od přechodníku však infinitiv, není-li kontrolován (viz níže), může mít i subjekt arbitrární, srov. např. *PRO^{arb} Pracovat není PRO^{arb} řešit., PRO^{arb} Vychovávat děti znamená PRO^{arb} smát se i PRO^{arb} zuřit zároveň.*¹ Skutečnost, že infinitiv má syntaktický podmět, dokazují jednak konstrukce se shodným subjektivým doplňkem, resp. kopredikátem (*PRO_{ij} Chodit tady PRO_i obutý / PRO_j obutá!*), jeho existenci je rovněž určena reference osobních reflexiv (*Rodiče_i mu_j dovolili PRO_j přihlásit se_j na trénink bojových umění.*) nebo

¹ Srov. Kosta, 1995/96, s. 20. Nebylo zatím zkoumáno, zda arbitrární subjekty v podobných větách jsou nutně identické (tj. mohou / musí být koindexovány), nebo zda lze v jedné větě kombinovat infinitivy heterosubjektové. Jako kandidát na druhou eventualitu se jeví věta *PRO^{arb}_i Nevyužít takovou možnost znamená PRO^{arb}_i nechat se_i PRO^{arb}_j porazit.*

přivlastňovacích zájmen (*Nebylo vhodné PRO_i vnučovat jim, svoje názory.*, *Její zvyk PRO_i skákat lidem do řeči je protivný.*). Existenci podmětu u infinitivů vzniklých z vedlejších vět nepopírají ani tradiční mluvnické.² Dnes se konstrukce typu *Jan_i slíbil PRO_i přijít včas.* a *Jan_i nařídil Karlovi_i PRO_i přijít včas.* vysvětlují jako výsledek kontroly slovesa v maticové větě nad koreferenčním prázdným subjektem (resp. prázdný subjekt je kontrolován, tj. je v koreferenčním vztahu se subjektem slovesa hlavní věty, nebo s jeho objektem). Za kontrolovaný se považuje také subjekt infinitivu v určení účelu – *Jan_i se přišel PRO_i najíst.*, *Rodiče_i poslali Jana_i PRO_i studovat.* Některá slovesa mohou kontrolovat jak prázdný subjekt ve vztahu subjekt – subjekt (*Jan_i si přál / se rozhodl / hodlal / PRO_i odejít.*), tak prázdný subjekt ve vztahu subjekt – objekt (*Jan_i si přál PRO_i být milován (od svého publika).*).

1.4. Třetí skupinou, která se řadí k nefinitní predikaci, jsou konstrukce s participii (resp. s adjektivizovanými přechodníky, deverbálními adjektivy) a zpřídavnělymi přičestími minulými na -lý. Patrně nejpodstatnějším rysem odlišujícím je od verbálních výrazů je možnost skloňovat je jako adjektiva, jinak se však mírou „distance od sloves“ jednotlivé podskupiny liší. Zatímco verbální charakter tvarů na -cí/-vší je stále zřetelný, např. *M. Komárek* je převahou vyjadřovaných gramatických významů řadí ke slovesům³, u tvarů na -lý převažuje význam rezultativnosti, zvláště jsou-li tvořeny od dokonavých sloves. (Výrazy derivované od sloves nedokonavých jsou poměrně řídké a mají význam kvalitativní, srov. *padlý anděl*, *hraný film* (vs. *film*, *hraný od věrejška ve všech kinech*), *odborník znalý své věci* proti rezultativnímu *spadlý strom*; kvalitativními adjektivy jsou i deriváty sloves dokonavých, např. *zvadlý salát*, *uznalý zákazník*, *zdařilý koncert*, u obou je možnost stupňování.) Zpřídavnělá trpná přičestí se naopak chovají převážnou měrou jako adjektiva (velkou část z nich lze stupňovat) a z pragmatického (uživatelského) hlediska je možné odlišit přičestí trpné od krátkého tvaru adjektiva pouze za pomoci kontextu, resp. tehdy, je-li možné a relevantní vyjádřit agens (původce děje)⁴, srov. Komárkovy příklady *chodník byl pečlivě zameten domovníkem* – *chodník byl pečlivě zameten / zametený*, *svícen byl (řemeslníkem) vyřezán ze dřeva* – *svícen byl vyřezán / vyřezaný ze vzácného dřeva*⁵, tj. pro češtinu již neplatí rozdíl v distribuci – tzv. krátké tvary v přísudku, dlouhé v pozici přívlastkové. Ve slovenštině podobné difference odpadají, trpná přičestí se plošně adjektivizovala. Výklad důvodů, proč v přísudku nemohou být tvary na -cí/-vší/-lý (**Ten atlet je běžící.*, **Ten problém je vzniklý* – proti tomu ovšem *ten sportovec je vynikající*), nabízí P. Karlík v Encyklopedickém slovníku češtiny⁶. Výrazy tohoto typu tedy mají predikační charakter již vzhledem k svému původu, jejich fungování ve „vedlejší predikaci“ se však váže především na rozvité, postponované tzv. volné (nesplývavě připojené) přívlastky, které se

² Srov. tzv. infinitiv s podmětovým původcem děje a s předmětovým původcem děje u Šmilauera (1969, s. 237), a také tzv. slovanský akuzativ s infinitivem: *Vidím ho vcházet do dveří*. K akuzativu s infinitivem v češtině srov. nejnověji Caha (v tisku).

³ Srov. Komárek, 1978, s. 14–15.

⁴ Z formálního hlediska lze ovšem nastavit rozlišovací kritéria s poměrně velkou přesností, srov. Karlík (v tisku).

⁵ Srov. Daneš – Komárek a kol. (1975).

⁶ Srov. Encyklopedický slovník češtiny, s. 312.

výpovědně osamostatňují a blíží se tak jiným prostředkům reliéfizace textu⁷. Jejich osamostatňování souvisí s restriktivností / nerestriktivností ve vztahu ke jménu, ani restriktivnost však často nemůže být vymezena bez kontextu, srov. *Hodiny, visící odedávna v koutě, spadly. – Hodiny visící v koutě se zastavily, kdežto hodiny visící nad dveřmi jdou dál*. Platnost nefinitní predikace mají všechny právě uvedené konstrukce. Z vlastností fundujícího slovesa zůstává aktivním participiím zachována komplementová valence včetně původního pádového tvaru – *člověk kupující knihu / koupivší knihu, osobnost držící se svých zásad / dodrževší své sliby, organizace pomáhající uprchlíkům, dítě myslící na matku, hovořící o dětech, zabývající se lingvistikou, mířící / zamířivší k domovu*, pokud jde o subjekt, i zde ho lze postulovat jako prázdnou kategorii (*Petr_i viděl Pavla_j PRO_j myjícího se_j studenou vodou*).⁸

2. Doposud jsme se zabývali konstrukcemi, v nichž byl vztah k finitnímu slovesnému predikátu více či méně zřetelný a projevoval se na jejich syntaktických vlastnostech. Nyní se dostáváme k útvarům, u nichž se sloveso nevyskytuje vůbec, a pokud bychom uvažovali o jeho „dosazení“, mohlo by jít pouze o sloveso *být*. Dělíme je v tuto chvíli na dvě skupiny:

A 1) *obdivovaný brankář, šampion z roku 1999*

A 2) *vrchol slavnosti, udílení cen*

B 1) *Jan vypadá nemocný., Jan se vrátil jako vítěz.*

B 2) *Má syna učitelem., Promovali ho doktorem.*

U obou typů lze vidět obecnou formuli [NP XP], kde X = substantivum, předložkový pád substantiva, adjektivum, příslovečná spřežka. Jde o konstrukce subjektu s predikátem bez určitého slovesa. Mezi NP a XP je vztah predikace (NP je subjekt a XP je predikát). (Syntaktické hodnocení podobných konstrukcí jako apozicičních, doplňkových, resp. kopredikátových v tuto chvíli není podstatné.)

2.1. Interpretace konstrukcí typu A jako potenciálně koreferenčních a jako „skrytých“ predikací se v české syntaxi traduje od statí Viléma Mathesia (1947), podrobně se jimi jako „polovětnými konstrukcemi“ zabýval Vladimír Hrabě (1964), jejich predikační povahu zkoumali Eva Koktová (1977), Gustáv Moško (1980), Anna Oravcová (1978, 1980) a Zdeněk Hlavsa (1986). (Spojení *soused elektrikář, chudák maminka* jsou substantivními přívlastky.) Výraz na první pozici má v zásadě referenční platnost, výraz na druhé pozici platnost predikační. Obecně lze říci, že nominální výraz na druhé pozici se chápe formálně syntakticky jako adjunkt prvního výrazu, syntakticko-sémanticky a funkčně jako nominální část verbonominálního (sponového) predikátu. Výraz na první pozici funguje jako subjekt vysunutý ze sekundární predikační konstrukce (v tomto případě orientované na subjekt a depiktivní / deskriptivní povahy)⁹. Syntaktická struktura podobných konstrukcí se popisuje jako [[NP_i] [PRO_i NP]] (srov. Aarts, 1992, s. 39 – 40):

⁷ Srov. Hrbáček, 1994, s. 61.

⁸ Srov. Encyklopedický slovník češtiny, s. 312, tam také o ergativní povaze subjektu v případech *vzniklý / vzniknuvší problém*.

⁹ Srov. Koch & Rosengrenová, 1995, s. 29 – 30.

Obdivovaný šampion z r. 1999, brankář, je nyní reprezentačním trenérem.

[[šampion,] [PRO, [brankář]].

Jestliže chceme ukázat role jednotlivých nominálních výrazů explicitně, lze podobná apozitivní spojení převést na větu se sponou. Výraz, který má predikační platnost, bude ve formě instrumentálu:

Obdivovaný šampion z roku 1999 je / byl brankářem.

Brankář je obdivovaným šampionem z roku 1999.

V tomto případě se potenciální koreferenčnost obou výrazů projevila v jejich zaměnitelnosti v syntaktických pozicích. (Striktně vzato, je-li podmětem *brankář*, předpokládá se jeho referenční určitost z kontextu, jinak by měla být vyjádřena determinátorem, čeština ani slovenština nemají člen.) Tento specifický ekvivalentní vztah, který je navíc vyjádřitelný formálním prostředkem (možností užít instrumentál), však neplatí vždy.

2.1.1. Podobné permutace nejsou možné tehdy, je-li členem apozitivní skupiny vlastní jméno, tj. element s jedinečnou referencí (a mezi jejími členy je tedy vztah identifikace): *Ivo Viktor, brankář, novinářům řekl ...*, popř. *Brankář(,) Ivo Viktor(,) novinářům řekl ...* může být parafrázováno pouze jako *Ivo Viktor je brankářem.*, ačkoli, jak vidět, v rámci skupiny, tj. tehdy, zůstane-li predikační vztah suspendován, záměna pořadí možná je. Toto zjištění je v jistém rozporu s tím, že např. John Lyons v podobných případech mluví o ekvativním slovese *být*, Skladba češtiny (1998, s. 58) pak o zaměnitelnosti obou výrazů v pozici subjektu a predikátu vyplývající z jejich referenční identity. Je pravda, že v případech, kdy referenty obou výrazů jsou nepersonální, možnost zaměňovat jejich pořadí vzrůstá, i když reference jednoho z nich je jedinečná: *Tato budova je Národní divadlo. – Národní divadlo je tato budova.* Pro platnost vztahu identity je zřejmě podstatná současnost (simultánní časové zařazení) reference obou výrazů. Jakmile totiž tuto současnost nějak relativizujeme, stane se relativizovaný výraz jednoznačným predikátem: *Tato budova je naše fakulta, dříve byla učitelským ústavem a ještě dříve lyceem pro mladé šlechtičny, brzy zřejmě bude skladištěm.*, pod. *Tato budova je celnice. – Tato budova je nyní celnicí.* Podobná situace je ve skupinách označovaných jako apozice zařazující a apozice vysvětlující, ačkoli zde primárně o jedinečnost reference nejde:

Učebnice fyziky, neobvyklý (to) dárek, ho potěšil/a. (klasifikace)

Neobvyklý dárek, učebnice fyziky, ho potěšil/a. (explikace)

I když ani shoda u slovesa zde jednoznačně nenapovídá, který z členů skupiny by měl být chápán jako základní (tj. mající referenční, nikoli predikační platnost), přesto připadá v úvahu pouze parafráze *Učebnice je / byla dárkem*. Ani v případě dodání jedinečné reference substantivu *dárek* vztah obrátit nelze. Máme-li volit mezi přijatelností možných variant, viz

a) *Tento neobvyklý dárek byla učebnice.*

b) **Tento neobvyklý dárek byl učebnicí.*

c) *Tímto neobvyklým dárkem byla učebnice.*,

pak se jako nej přijatelnější (bezpříznakově gramatická) jeví varianta c), která je ve shodě s první parafrází, a) představuje formulaci přijatelnou, ale vzhledem ke své dvojznačnosti příznakovou, kdežto varianta b) je jednoznačně negramatická. (Takovéto subtilní diferencování nepřipadá v úvahu v jazycích, kde výraz v predi-

kátu je ve tvaru instrumentálu vždy, tj. např. v polštině (instrumentál bude i u predikátových substantiv, kterým Lyons říká askriptivní¹⁰, např. *jsem Čech – jsem Polakiem*), nebo kde naopak tvarové rozlišení subjektu a predikátu není k dispozici, tedy kupř. v angličtině.) Z. Hlavsa (1986) považuje za nerozhodnutelný „směr determinace“ v případech jako *tamhleťa dívka, moje sestra*, skutečností však zůstává, že i u nich je možná pouze parafráze *tamhleťa dívka je mou sestrou*, nikoli „moje sestra je tamhleťou dívkou“. Možnosti specifikace predikačního vztahu mezi potenciálně referenčními výrazy tedy zřejmě souvisejí s individuální sémantickou strukturou zúčastněných lexikálních jednotek, respektive manifestace jejich vzájemného vztahu syntaktickými prostředky ukazuje, že přes schopnost být koreferenční mají ve své sémantice rozdíly takového druhu, že do explicitně predikačního vztahu mohou být uvedeny pouze v jednom směru, a to, jak příklady ukazují, od výrazu s širší extenzí (subjekt) k výrazu s extenzí užší (predikát).

2.2. Konstrukce typu B se v určité části syntaktické literatury prezentují jako typické případy sekundární predikace. Typ B 1) se označuje jako subjektově orientovaný, typ B 2) jako objektově orientovaný. (Je otázka, zda za objektově orientovanou sekundární predikaci by bylo možné označit i případy, kdy je apoziční skupina celá v pozici objektu, srov. *Dostal k narozeninám neobvyklý dárek, učebnici fyziky.*) Dále se rozlišují sekundární predikace depiktivní (deskriptivní) a rezultativní, a v jejich rámci se dále diferencuje podle toho, jakou formu predikátový výraz má, tedy substantivní (včetně srovnávacích konstrukcí), adjektivní nebo adverbialní (včetně předložkových pádů přecházejících ve spřežky). Ve vztahu k finitnímu slovesu v konstrukci mohou být tyto sekundární predikáty jak komplementem, tak adjunktem.

2.2.1. Příklady sekundární predikace orientované na subjekt:

Substantivní

- a. depiktivní *Cítí se vítězem / jako vítěz., Vrátil se domů jako bankrotář.,
Sdílel mi to jako kamarád.*
- b. rezultativní *Jan vyrostl v siláka., Princezna se proměnila v holubici.,
Jan vystudoval na doktora.*

Adjektivní

- a. depiktivní *Vypadá nemocný., Ukázal se důvěryhodným / jako důvěryhodný.,
Zdá se unavený., Maso je dobré uzené.*
- b. rezultativní *Odešel rozzlobený., Vidí se v zrcadle zestárlý.,
Cítí se opuštěný.*

Adverbialní

- a. depiktivní *Chodí jako na jehlách., Cítí se v sedmém nebi.,
Přijel s horečkou / v horečce.*

■ ¹⁰ Srov. Lyons, 1977, s. 430 – 452.

- b. rezultativní *Vyspali se dorůžova., Najedli se dosyta.,
Smáli se až k slzám., Porvali se do krve.*

2.2.2. Příklady sekundární predikace orientované na objekt

Substantivní

- a. depiktivní *Vidím ho už lékařem., Má syna učitelem., popsal jsem ho jako kamaráda,
Sdělil mi to jako kamarádovi.*
- b. rezultativní *Jmenovali ho ředitelem., Prohlásili ho vítězem., Promovali ho doktorem.,
Korunovali ho králem., Pokřtili ho Jan.¹¹*

Adjektivní

- a. depiktivní *Pije čaj studený., Kiwi jíme syrové., Polituj mě nešťastného.*
- b. rezultativní *Podávejte tento nápoj vychlazený., Poslali ho pryč rozzlobeného.*

Adverbiální

- a. depiktivní *Našli jsme ji v slzách., Vrátil knihu bez obalu.*
- b. rezultativní *Obarvil si vlasy nazeleno., Umlel kávu nahrubo.,
Vejce s cukrem vyšleháme do pěny.,
Přivedl sebe i posluchače k zuřivosti.,
Utancoval ji do umdlení., Prášek XY pere (prádlo) dočista do čista.*

2.3. Přítomnost dvojí predikace ve většině zde uvedených příkladů se v českých ani slovenských syntaxích nepopírá (Skladba češtiny mluví o kopredikátech), rozdíl mezi nimi je v tom, jsou-li členem valenčním, nebo ne. Subjektově i objektově orientované konstrukce adverbiální rezultativní se jako sekundární predikace zmiňují pouze ve Skladbě češtiny. Povahu predikačního vztahu u většiny konstrukcí typu B lze charakterizovat podobně jako u aponovaných skupin, přičemž redukováným slovesem i zde je *být*. Prázdný subjekt sekundární predikace může být koreferenční buď se subjektem finitní predikace, nebo s jejím objektem. Tj. *Jan se cítí unavený.* může být chápán jako průnik konstrukcí *Jan se cítí + Jan je unavený.*, přičemž subjekt druhé věty se v důsledku koreferenčnosti eliduje, *být* se redukuje, podobně *Marie odešla v slzách.* – *Marie odešla + Marie byla v slzách.* Rozdíl mezi právě uvedenými příklady je v tom, že u slovesa *cítit se* zaplňuje sekundární predikát valenční (komplementovou) pozici, kdežto u *odejít* jde o okolnostní určení.

¹¹ V pasivu se v uvedených konstrukcích objekt dostává do (povrchové) pozice subjektu, který však má zřetelně patientní roli: *Byl jmenován ředitelem., Byl prohlášen vítězem.* atd., pojmenování rezultátu však svou syntaktickou pozici, formu ani sémantickou roli nemění. V subjektově orientovaných substantivních rezultativních SP, v nichž subjekt má ergativní povahu, některé predikáty přesun rezultátu do subjektové pozice připouštějí: *Jan vyrostl v siláka.* – *Z Jana vyrostl silák.* Konvertované konstrukce tohoto typu však už sekundární predikaci neobsahují.

(Srov. podrobnou diskusi u Daneše, 1985, s.73 – 86.) Konstrukce, kde subjekt sekundární predikace koreferuje s objektem finitního predikátu, jsou důsledkem vysunutí subjektu sekundární predikace do objektové pozice u finitního slovesa a redukce sekundárního predikátu. Sekundární predikát je vztažen k objektu a podržuje se finitnímu slovesu: *Vidím Jana + Jan je unavený* → *Vidím Jana unaveného*. Je otázka, nakolik zde lze vidět analogii s případy kontroly (*Vidím ho utíkat.*) – ve Skladbě češtiny se shoda v rodu a pádu vysvětluje nutností vyjádřit vztažení predikovaného příznaku nebo stavu právě k příslušnému aktantu. Pádová shoda u predikátového jména sleduje strukturní pád vyžadovaný finitním slovesem, rodová shoda se řídí rodem substantiva (*Vidím sestru unavenou.*) nebo je dána pragmaticky (*Vidím tě unaveného. – Vidím tě unavenou.*). Tam, kde je objektový sekundární predikát sám finitním slovesem fixován v jisté pádové formě (tj. je-li v pozici komplementu), nepředpokládá se, že jeho přítomnost je výsledkem začlenění samostatné predikace do predikace finitní, spíše jde o to, že u některých sloves s oslabeným lexikálním významem má druhý (neobjektový) komplement predikační povahu, přičemž predikace je vztažena k objektu (který se tak ve valenčním rámci slovesa jeví jako nadřazený). Predikát se v takových případech shoduje se subjektem sekundární predikace v rodu: *Pokládám ho za talentovaného. – Pokládám ji za talentovanou., Pokládám tě za odborníka. – Pokládám tě za odborníci.* (SČ, s. 256). Predikační (propoziční) povahu mají i jiné složky větné stavby, např. kauzální adverbialní určení, zde se však, jako u jiných sekundárních predikací zachovává „na povrchu“ právě predikát, nikoli jiný prvek propozice, viz níže.

2.3.1. Zatímco u výše uvedených sekundárních predikací lze jejich formální vlastnosti zdůvodnit poměrně jednoduše, adverbialní konstrukce rezultativní se v tomto ohledu od tradičního pojetí „další predikace“ ještě více vzdalují. Jde o SP typu *Vyspali se do/růžova., Najedli se dosyta., Smáli se až k slzám., Porvali se do krve.* (SP subjektové), *Obarvil si vlasy nazeleno., Umlel kávu nahrubo., Vejce s cukrem vyšleháme do pěny., Přivedl sebe i posluchače k zuřivosti., Utancoval ji do umdlení., Prášek XY pere dočista do čista.* (SP objektové). Predikační chápání rezultativního adverbialního výrazu vyplývá z logicko-sémantické struktury věty: „vyspali se tak, že byli (v důsledku toho) růžoví“, „obarvil si vlasy tak, že byly (v důsledku toho) zelené“ apod. Od typu A) se ovšem liší tím, že reálný „rozklad“ na složky schopné relativně samostatné (povrchové) syntaktické existence zde nepřipadá v úvahu. V češtině ani ve slovenštině nelze počítat s verbonominálními predikáty „jsou dorůžova / naružovo“, „jsou nazeleno“ apod. V jazycích, z jejichž gramatik byl tento koncept převzat (jde o tzv. rezultativní small clauses), ovšem k žádným formálním změnám predikátového výrazu nedochází: *The lake froze solid.* lze celkem neproblémově chápat jako výsledek průniku *The lake froze.* + *The lake is / was solid.*, podobně *He hammered the nail flat., He kicked the door open.* (tento příklad lze přeložit jen za cenu změny slovesa a celé syntaktické formy), rovněž *Er tanzte sie müde.* nemá v češtině ani ve slovenštině formální analogii. (Mnohé konstrukce tohoto typu se objevují jen u přefigovaných dokonavých sloves, i když nikoli nutně, srov. *jedli dosyta, rvali se do krve, mlel kávu nahrubo.*) Pro formální popis rezultativních SP v našich jazycích nám připadá významná ta skutečnost, že rezultativní adverbialní výraz, tj. predikát, je buďto předložkovým pádem,

nebo spřežkou, v níž je předložka zřetelná. Po dekompozici spřežky můžeme i zde počítat s konstrukcí předložka + substantivum, tj. máme před sebou ve všech případech stejné předložkové fráze. (Ačkoli substantiva typu *zeleno, modro, růžovo* nejsou příliš frekventovaná, jejich existence je, mj. v Českém národním korpusu, doložena.) Je ovšem otázka, zda (nejen hypotetická) existence „samostatných“ konstrukcí, které by byly „materiálem“ podobných sekundárních predikací, je nutnou podmínkou pro to, abychom o nich v češtině uvažovali. Že jde o predikování, zdá se být nepochybné, ve vztahu k hlavnímu predikátu je však rezultativní adverbialní výraz adjunktem, volným určením, proto také jeho pádová forma je řízena předložkou a nevyplyvá ze vztahu k finitnímu slovesu. Subjekt SP má i zde povahu prázdné kategorie (PRO) a je koreferenční se subjektem nebo objektem hlavního predikátu. U suspendovaných predikací tohoto typu si mluvčí vybírá z repertoáru hotových konstrukcí. V případech typu *Viděl ji bez brýlí., Překvapil ji s revolverem v ruce.* forma předložkového adverbialního pádu neumožňuje (bez kontextu, resp. bez pragmatické informace) rozhodnout, zda jde o SP vztaženou na subjekt, nebo na objekt, je tedy syntakticky neprůhledná.

2.3.2. Dostáváme se nyní k bodu, kde se musíme rozhodnout, jak daleko lze v odhalování predikace zacházet. Hranice mezi *Natřel plot nazeleno., Natřel plot ošklivě.* proti *Jezdí nebezpečně., Pracuje dobře.,* zřejmě existuje. První dva uvedené příklady jsou jistě rezultativní a predikační („plot je zelený, plot je ošklivý“), existence subjektu sekundární predikace je jistěna koreferenčním objektovým komplementem u finitního slovesa. Predikátovým výrazem je v prvním případě spřežka (předložkový pád), ve druhém případě nekongruentní adjektivum (srov. Komárek, 1978, s. 26 – 27). Interpretace následujících dvou je složitější. Můžeme u nich předpokládat strukturu „jezdí tak, (že to, jak jezdí,) je nebezpečné“

[[jezdí [_i způsob][_e je nebezpečné]]]

[[pracuje [_i způsob][_e je dobré]]],

tedy rovněž sekundární predikaci. Do pozice subjektu sekundárního predikátu se dostává strukturální entita e koreferující se způsobovým modifikátorem predikátu finitního, který, má-li s ním subjekt sekundární predikace koreferovat, musí mít rovněž podobu funkční kategorie. (Prázdna strukturální pozice e se objevuje i u participií tzv. trpných, srov. Karlík, v tisku, a u adjektiv, viz níže.)

3. Další skupinou syntaktických konstrukcí, která bývá zmiňována v souvislosti s „větným“ výkladem, jsou jednak tzv. větná adverbialia (*Jistě ti zatelefonoje.*), jednak tzv. situanty (*Doma kouří jenom na balkoně.*), adverbialní určení času (*O Vánocích chodíme na návštěvy.*) a určení kauzální (*udělal to z hladu / pro peníze, přišel se poradit / pro radu, za špatného počasí nikam nejedu*). U všech z nich se předpokládá, že reprezentují propozici, a to buď propozici korespondující s maticovou větou (*Je pravděpodobné, že ...*), jednak s větou začleněnou (*Když je doma..., Když jsou Vánoce..., udělal to, protože měl hlad* atd.). Konstrukce s účelovým infinitivem byly již zmíněny, jejich platnost jako sekundárních predikací je zajištěna tím, že prostřednictvím kontroly v nich můžeme identifikovat subjekt i predikát. U ostatních uvedených příkladů však subjekt a predikát určen být nemůže, implikovaná propozice je reprezentována např. adverbialním určením (*doma*), subjektem (*Vánoce*) nebo objektem (*peníze*). To, že jde o propozici, vyplývá ze sémantického

vztahu dotčeného výrazu k finitnímu predikátu, jádro příslušné propozice vč. dvojice subjekt – predikát může být sice sémanticky rekonstruováno, predikace se však gramatickými prostředky nevyjadřuje. Dostáváme se zde tedy do blízkosti konstrukcí *Poslouchal, jak zpívají ptáci.* – *Poslouchal zpěv ptáků.* – *Poslouchal ptáky.*, *Slibil mi, že mi dá kolo.* – *slibil mi dát kolo* – *slibil mi kolo*, kdy na konci první sekvence je kondenzovaná propozice reprezentována subjektem, na konci druhé sekvence objektem (u něhož navíc bez kontextu není jisté, zda „původně“ nebyl komplementem konverzního predikátu *dostat*). Podobné případy považujeme za větné kondenzáty a od sekundární predikace je odlišujeme – predikační vztah je v nich pouze implikován, nikoli formálně manifestován. Z hlediska logicko-sémantického se na predikaci zakládá také každý kongruentní atribut, u něž lze postulovat subjekt rovněž jen jako prázdnou kategorii zajišťující koreferenci pro shodu, manifestovanou na tvaru adjektiva, např. *student_i je pilný_i / studentka_j je pilná_j – e_i pilný student_i – e_j pilná studentka_j.*

Literatura

- AARTS, B.: Small Clauses in English: The nonverbal types. Topics in English Linguistics 8. Berlin and New York: Mouton de Gruyter 1992.
- AARTS, B.: Secondary Predicates in English. In: Aarts, B. – Meyer, Ch. F. (eds.): The Verb in Contemporary English: Theory and Description. Cambridge University Press 1995.
- CAHA, P.: K analýze konstrukcí akuzativu s infinitivem v češtině. (v tisku)
- DANEŠ, František: Věta a text. Praha: Academia 1985.
- DANEŠ, František – KOMÁREK, Miroslav a kol.: Teoretické základy synchronní mluvnice spisovné češtiny. In: Slovo a slovesnost, 1975, roč. 36, č. 1, s. 18 – 46.
- HAEGEMAN, L.: Introduction to government and binding theory. Oxford UK: Blackwell 1994.
- HLAVSA, Zdeněk: Přístavkový vztah a popis české skladby. In: Slovo a slovesnost, 1986, roč. 47, č. 2, s. 186 – 192.
- HRABĚ, Vladimír: Polovětné vazby a kondenzace „druhého sdělení“ v ruštině a češtině. Praha: Academia 1964.
- HRBÁČEK, Josef: Nárys textové syntaxe spisovné češtiny. Praha: Trizonia 1994.
- KARLÍK, Petr – GREPL, Miroslav: Skladba češtiny. Olomouc: Votobia 1998.
- KARLÍK, Petr – NEKULA, Marek – PLESKALOVÁ, Jana (eds.): Encyklopedický slovník češtiny. Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2002.
- KARLÍK, Petr: Pasivum v češtině. (v tisku)
- KOCH, W. – ROSENGREN, I.: Secondary predications: Their grammatical and conceptual structure. Sprache und Pragmatik 35. Lund 1995.
- KOKTOVÁ, Eva: K problematice nominální apozice. In: Slovo a slovesnost, 1977, roč. 38, č. 1, s. 90 – 102.
- KOKTOVÁ, Eva: Sentence adverbials in a functional description. 1986
- KOMÁREK, Miroslav: Příspěvky k české morfologii. Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1978.
- KOSTA, P.: Empty categories, null-subjects and null-objects and how to treat them in the Minimalist program. In: Linguistics in Potsdam 2/3, s. 7 – 38. Potsdam: University of Potsdam 1995/96.
- LYONS, John: Semantics. Cambridge: Cambridge University Press 1977.

MATHESIUS, Vilém: Podstata aposice a její druhy. In: *Čeština a obecný jazykozpyt*. Praha: Melantrich 1947.

MOŠKO, Gustáv: Syntaktické osobitosti apozície (apozitívnej konštrukcie). In: *Slovo a slovesnosť*, 1980, roč. 41, č. 2, s. 106 – 117.

ORAVCOVÁ, Anna: Charakteristika polovetných konštrukcií. In: *Jazykovedný časopis*, 1978, roč. 29, č. 2, s. 141 – 150.

ORAVCOVÁ, Anna: Obsah a forma v polovetných konštrukciách. In: *Jazykovedný časopis*, 1980, roč. 31, č. 1, s. 35 – 40.

PANEVOVÁ, Jarmila: More remarks on control. In: Hajičová, E. et al. (eds.): *Prague linguistic circle papers 2*. 1996.

RŮŽIČKA, R.: Control in grammar and pragmatics. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins 1999.

STAUDINGER, B.: *Sätzchen: Small Clauses im Deutschen*. Tübingen: Max Niemayer Verlag 1997.

ŠMILAUER, Vladimír: *Novočeská skladba*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1966.

WILLIAMS, E.: Against Small Clauses. In: *Linguistic Inquiry*, 14, 1983, s. 287 – 308.

WINKLER, S.: Secondary Predication in English and German: a Syntactic and Focus-Theoretical Approach. Tübingen 1994.

Z problematiky syntaktického vzťahu koordinácie

GABRIELA GOTTHARDOVÁ

Koordinácia predstavuje jeden zo základných syntaktických vzťahov, ktorému pri opise jazyka treba venovať osobitnú pozornosť. V koordinácii ide o zložitú syntaktickú problematiku, ktorú by bolo treba riešiť komplexne a v širších syntaktických súvislostiach. Venovali sa jej viacerí autori slovenských (E. Pauliny – J. Ružička – J. Štolc, J. Orlovský, R. Schnek, J. Oravec, E. Pauliny, J. Oravec – E. Bajzíkova a i.) i českých (V. Šmilauer, F. Kopečný, J. Bauer – M. Grepl, K. Svoboda, P. Piřha a i.) gramatik, vysokoškolských príručiek a parciálnych prác o syntaxi.

Syntaktický vzťah koordinácie sa doteraz skúmal z rozličných aspektov aj vo viacerých štúdiách, napríklad koordinácia vo viacnásobných vetných členoch (Ružička, 1956), v asyndetických typoch priradovacích súvetí (Bujalka, 1958), vo viacnásobnom prívlastku (Mlacek, 1968), vo viacnásobnom prísudku (Hrbáček, 1968; Mlacek, 1969), v syntagme a vo vete pri prísudkových slovesách (Schnek, 1969), v zložených súvetiach (Koiř, 1971, 1982), v priradovacích súvetiach (Oravec, 1972), v netypických spojeniach viet (Schnek, 1981), v syntagme a vo vete (Piřha, 1982), v súvetných zložkách (Bergerová, 1985) a i. Možno uviesť aj iné pramene, napr.: k interpunkcii vo viacnásobných výrazoch (Oravec, 1968), k vymedzeniu vzťahu koordinácie (Schnek, 1979; Mořko, 1980), k ortografickej problematike syntaktického vzťahu koordinácie (Gotthardová, 1988, 1994), k inovácii a modernizácii učiva o koordinácii v školskej praxi (Schnek, 1968, 1969) s priaznivým ohlasom (Darovec, 1982) a i.

V ostatnom období sa dostáva do popredia výskum významových štruktúr vety (Kačala, 1998) a v súvislosti s tým aj vzťah koordinácie, ktorý má v rámci skladby významné postavenie.

Pri výskume syntaktických vzťahov a syntagiem treba venovať osobitnú pozornosť práve koordinácii, ktorá je popri predikácii a determinácii jedným zo základných syntaktických vzťahov, ktorými sa zaoberá syntagmatika. Tradične sa koordinácia chápe ako „vzťah medzi dvoma alebo niekoľkými jednotkami, ktoré sú vo vete gramaticky aj významovo rovnocenné“ (Pauliny – Ružička – Štolc, 1968, s. 341).

Syntaktický vzťah koordinácie sa v odbornej učebnicovej literatúre nevyvedzuje rovnako. V. Šmilauer (1969, s. 371) usudzuje, že „ve vzťahu priradování (koordinace) jsou dva nebo více členů, dvě nebo více vět, které označují různé představy ...“, pochopiteľne, samostatne existujúce. Podľa J. Ružičku (1956, s. 153) „v priradovacom vzťahu sú dva alebo aj viaceré vetné členy, ktoré označujú rozličné

predstavy (pojmy) a sú na rovnakom syntaktickom stupni“. Ide tu vlastne o jednotlivé vetné členy spojené do viacnásobného vetného člena, teda o rovnocenné výrazy, ktoré majú tú istú vetnú (vetnočlenskú) platnosť a sú komponentmi toho istého viacnásobného člena (porov. Schnek, 1962, s. 23 – 24). Možno teda zhrnúť, že pomerne zložitý vzťah priradovania tvoria rovnocenné časti toho istého viacnásobného vetného člena, teda priradovanie je vzťah medzi rovnocennými časťami viacnásobného vetného člena, ktoré zostávajú samostatné bez ohľadu na ich počet. Podľa F. Kopečného (1962, s. 269) ide o syntakticky rovnorodú skupinu zloženú z autonómnych členov. Vzhľadom na to, že vo vzťahu koordinácie sú najmenej dva členy (no neraz i viac), hovoríme tu o viacnásobnom člene alebo koordinatívnej skupine, kým pri determinácii a predikácii ide zásadne o vzťah iba dvoch členov, teda o sklady či syntagmy dvojčlenné.

Viacnásobný vetný člen je koordinatívnym spojením slov plniacich vo vete rovnakú funkciu, ktoré sú navzájom nezávislé. Myšlienku vzájomnej nezávislosti jednotlivých výrazov spojených vzťahom koordinácie a zároveň aj ich rovnakú vetnú funkciu vyzdvihujú najmä J. Bauer a M. Grepl (1972, s. 132).

Viacnásobný vetný člen hodnotí E. Pauliny (1981, s. 26) v súlade s inými autorami ako koordinatívnu syntagmu. Píše: „Koordinatívna syntagma (priradovací sklad) je spojenie dvoch alebo viacerých jazykových znakov, ktoré majú rovnaký syntagmatický vzťah k inému jazykovému znaku alebo k inej syntagme.“

V tejto súvislosti sa vynára otázka, akú funkciu majú slovesá a prísudkové mená a kde je vlastne hranica medzi jednoduchou vetou a súvetím. O tejto otázke sa v našej literatúre veľa diskutovalo (porov. Hrbáček, 1960, 1968; Mlacek, 1967, 1969; Schnek, 1969), ale nedospelo sa k jednoznačným záverom, ktoré by sa mohli jasne formulovať aj v školskej praxi.

Pri hodnotení vzťahu medzi syntagmou a súvetím vychádzame zo štúdie R. Schneka (1969), v ktorej vyzdvihuje ako jeden z podstatných znakov viacnásobného vetného člena „významovú osobitosť (rozličnosť) jeho častí“ a skúma vecnovýznamovú stránku komponentov viacnásobného vetného člena. Vo viacnásobných vetných členoch, v ktorých slovné druhy vyjadrujú substancie, vlastnosti a okolnosti, sa časti viacnásobného člena celkom jednoznačne vyčleňujú na základe ich osobitného lexikálneho významu; zložitejšia a diskutabilná je však situácia pri viacnásobnom prísudku (porov. Hrbáček, 1960, 1968; Mlacek, 1967; Schnek, 1969), o ktorého existencii sa vyslovili pochybnosti (Mlacek, 1969), hoci sa všeobecne uznáva, že viacnásobnosť prísudku je iná ako viacnásobnosť iných vetných členov (Hrbáček, 1960, s. 4 – 18; Mlacek, 1967, s. 74 – 78). Ukazuje sa, že tu ide vlastne o problém hranice medzi syntagmou a vetou, totiž o to, či ide o vzťah koordinácie medzi časťami viacnásobného člena, alebo o vzťah koordinácie medzi rovnorodými vetami v súvetí. V tomto prípade „treba prvky syntagmy vyčleniť na širšom základe: „zostúpiť“ od lexikálneho významu k pojmu a hovoriť o osobitných dejoch“ (Schnek, 1969, s. 363 – 364). R. Schnek zdôrazňuje, že „túto osobitosť prísudkového slovesa treba mať na pamäti v otázke koordinácie a počítať s ňou pri formulácii základnej definície i pri jej aplikácii“.

Osobitosť prísudkového slovesa sme vyzdvihovali aj v našich vysokoškolských skriptách (Slovenský jazyk II, neskoršie III, v rokoch 1976 – 1998 v siedmich vy-

daniach, s. 5 – 115), v celoštátnej učebnici (Slovenský jazyk a sloh, 1983, 1986, v dvoch vydaniach, s. 161 – 276) a v hesle o koordinácii (Encyklopédia jazykovedy, 1993, s. 247). Mali sme ju na zreteli aj pri formulovaní definície o koordinácii. Práve v osobitosti prísudkového slovesa vidíme oporu pre určenie hranice medzi jednoduchou vetou a súvetím v prípadoch prísudkových sloves a prídavných mien viažucich sa na jeden podmet.

Rešpektujúc, že „veta a syntagma sú dve veci rozličného radu“ (Ružička, 1959, s. 15), možno pri riešení spomínanej spornej otázky vychádzať z významovej osobitosti prísudku, z rozdielného významu jeho častí. Uvedený sporný jav možno hodnotiť dvojako: z hľadiska syntagmy ide tu o viacnásobný prísudok a z hľadiska vety ide tu o vetotvorné akty v súvetí (Schnek, 1969, s. 363 – 364). Teda prísudkové slovesá alebo mená so spoločným nositeľom deja môžu predstavovať zo syntagmatického pohľadu viacnásobný prísudok, kým tie isté prísudkové slovesá alebo mená predstavujú z vetotvorného pohľadu prísudky vo vetách súvetia (porov. Schnek, 1969, s. 363). Takéto riešenie kladne hodnotí M. Darovec (1982, s. 137), keď uvádza, že „Schnekov výklad veci dôsledne rešpektuje vymedzenie takých pojmov, ako je syntagma, veta, viacnásobný vetný člen, ako sa ono prijíma v syntagmaticky orientovanej teórii skladby. Nazdávame sa, že by sa malo s ním rátať aj v školskej praxi.“

Iný postoj k spornej otázke hranice medzi viacnásobným prísudkom jednoduchej vety a medzi priradovacím súvetím zaujíma E. Pauliny (1981, s. 273 – 274), ktorý sa zmieňuje aj o nedostatku formálnych ukazovateľov na jej vymedzenie. Nazdáva sa, že o viacnásobný prísudok ide vtedy, ak sa prísudkami vyjadruje ten istý (alebo podobný) alebo kontrastný dej (*Pes breše a vrčí. Ladová voda mrazí i páli.*) a ak majú predikáty spoločné rozvíjacie členy alebo sa spájajú spoločným pomocným slovesom (*V to ráno sme sa veľmi rýchlo najedli a obliekli. Museli sme sa na nich zabávať a smiať.*). O súvetie však ide vtedy, ak sa v prísudku vyjadrujú deje samostatne, postupne sa rozvíjajú a sú samostatne determinované (*Šiel pomaly a tuho rozmýšľal o všetkom.*). V takých prípadoch sa dá jeden z prísudkov premeniť na prechodníkovú väzbu.

Spornú otázku rozhraničenia viacnásobného prísudku od súvetia si povšimli viacerí českí jazykovedci. V. Šmilauer (1969, s. 372) pripúšťa dvojaký výklad prípadov so spoločným podmetom: $S + (P + P + P)$, ak sa slovesá opakujú (*Vítr dul a dul.*), ak sú synonymné a významovo blízke (*Každá vlna tančí a píše.*), ak sa dopĺňajú (*Spoluhráč s indignáciou položil karty, pohněval se, přestal hrát.*) a ak sú spojené spoločným rozvíjajúcim členom (*Jeho hlas rozléhal se a bouřil prostorami.*). O niekoľko viet s nevyjadrením opakovaného podmetu ($S + P$) + ($\emptyset + P$) + ($\emptyset + P$) však ide vtedy, ak je každé sloveso samostatne rozvíjané (*Svolinský neustrňuje ani ve své padesátce a zjemňuje stále své umění.*).

V. Šmilauer (1969, s. 372) a E. Pauliny (1981, s. 273) zhodne pokladajú za viacnásobný prísudok k podmetu ten, ktorého časti majú spoločné rozvíjacie členy (*Jeho hlas rozléhal se a bouřil prostorami. – V to ráno sme sa veľmi rýchlo najedli a obliekli.*). Za súvetie pokladajú iba tie prípady, keď sú slovesá rozvíjané samostatne (*Svolinský neustrňuje ani ve své padesátce a zjemňuje stále své umění. – Šiel pomaly a tuho rozmýšľal o všetkom.*).

Viacnásobným členom sa podobajú opakované výrazy spojené paratakticky (spojkami alebo asyndeticky), ktoré plnia vo vete tú istú syntaktickú funkciu a označujú jediný jav (osobu, predmet, dej, vlastnosť, okolnosť a pod.). Základnou intenzifikáciou je spojková forma opakovania (*Lahol si a spal a spal. A potom už bola iba hora a hora.*), ale typická je aj asyndetická forma opakovania (*To sa stalo už dávno, veľmi dávno. Hľadal, hľadal, ale nič nenašiel ...*). (Porov. Bauer – Grepl, 1972, s. 137).

F. Kopečný (1962, s. 273) hovorí o formálnej koordinácii v prípadoch opakovaných, zdôrazňujúcich slovies (*on se jen dívá a dívá*), adverbii (*dávno a dávno nesyšiel nic podobného*), adjektív (*nezůstalo jí nic jen blahá, blahá rozpomínka*) a substantív (*to vše je lež, lež, lež*).

V. Šmilauer (1969, s. 372) aj J. Ružička (1968, s. 346) zhodne pokladajú za viacnásobný prísudok opakované slovesá viažuce sa k jednému podmetu (*Vítr dul a dul. – Žiaci spievajú a spievajú.*).

R. Schnek (1969, s. 366) opakované slovesá nepokladá za viacnásobný vetný člen, lebo „nesplňajú podmienky vecnovýznamovej stránky častí viacnásobného vetného člena“. Opakované slovesá totiž nevyjadrujú osobitné deje (*A dieťa len kričalo a kričalo. Išli, išli ... Utekajte, utekajte ...!*), preto by podľa neho mali tvoriť na rovine syntagmy iba istý druh holého prísudku. Podobne hodnotí prísudok so synonymnými slovesami (*A teraz vystrája, vyčíňa. Dieťa len kričalo, revalo.*).

R. Schnek sledoval syntagmatickú hodnotu na rozličných druhoch prísudkových slovies alebo mien so spoločným nositeľom deja. Podľa jeho názoru viacnásobný prísudok by mali tvoriť tie prísudkové slovesá (alebo slovesá s menami), ktoré sa vyčleňujú ako osobitné deje (substancie, vlastnosti) a medzi ktorými je vzťah priradovania. Ide teda o prísudkové slovesá s rozličným významom (*Deti sa hrali a spievali.*); o prísudkové neurčitky alebo mená s rozličným lexikálnym významom spojené jedným pomocným slovesom (*Deti sa chceli hrať a spievať. Deti boli bystré a počúvne.*) a tie isté prísudkové slovesá, ktorých deje sa nejakým spôsobom vyčleňujú ako osobitné, napríklad realizáciou v rozličnom čase (*Tu sme žili a tu aj budeme žiť.*), následnosťou deja, ale vyjadrené tým istým gramatickým časom (*Teraz sme robili pre seba, ale inokedy sme robili aj pre vás.*). Autor tu upozorňuje aj na možnosť elipsy druhého prísudkového slovesa, ktoré tvorí analógiu s nevyjadreným podmetom v dvojčlennej neúplnej vete. Niektoré deje sa vyčleňujú ako osobitné svojou nereálnosťou, podmienenosťou (*Žili sme tu doteraz a žili by sme aj naďalej.*).

Spoločným znakom slovies v uvedených príkladoch je ich dejová následnosť, a predsa v tom spočíva ich osobitnosť. Z uvedeného chápania vyplýva, že tie prísudkové slovesá alebo mená, medzi ktorými je vzťah priradovania a ktoré na syntagmatickom pláne tvoria viacnásobný prísudok, môžu tvoriť z iného pohľadu aj súvetie so vzťahom priradovania: *Deti sa hrali a spievali. Deti boli bystré a počúvne. Tu sme žili a tu aj budeme žiť. Teraz sme robili pre seba, ale inokedy sme robili aj pre vás.* Podľa takéhoto poňatia každé prísudkové sloveso (ak označuje samostatný, nový, nesynonymný dej) tvorí zo syntagmatického hľadiska časť viacnásobného prísudku a zároveň z vetotvorného hľadiska je reprezentantom jednej, osobitej aktualizácie, teda vety (Schnek, 1969, s. 371).

Podľa F. Kočiša (1988, s. 36) na základe priradovacieho vzťahu viacnásobným vetným členom môžu byť všetky vetné zložky okrem prísudku, ktorý nemôže byť vo vete viacnásobným členom práve pre svoju predikačnú, vetotvornú silu, a preto podľa neho dva prísudky predstavujú vždy dve vety.

Kočišovo chápanie prísudku by mohlo byť vhodným i pre školskú prax. Je totiž jednoduché a vychádza z jasných formálnych kritérií; vedie k formalizmu: dôležitý moment rozlíšenia jedného deja a viacerých dejov, jednej predstavy a viacerých predstáv sa v ňom však stráca. Okrem toho prináša určité ťažkosti pri interpretácii vetných vzorcov, ktoré využíva napr. akademická Mluvnice češtiny. 3 (1987, s. 172 a n.).

V riešení spornej otázky hranice medzi viacnásobným vetným členom a súvetím prikláňame sa k chápaniu R. Schneka (1969, s. 362 – 372). Pokladáme ho za najvhodnejšie aj pre školskú prax. Prijímame koncepciu R. Schneka o viacnásobnosti prísudku a o súvetí a uplatňujeme ju aj v našej definícii koordinácie.

Vo vysokoškolských učebniciach syntaxe (Oravec, 1978, 1981; Oravec – Bajžíková, 1982, 1986) sa koordinatívna syntagma chápe ako:

a) spojenie „dvoch alebo viacerých členov, ktoré sú syntakticky rovnocenné a majú rovnaký vzťah k inému vetnému (nadradenému, podradenému) členu“ (1981, s. 9);

b) ... „členy priradovacieho skladu majú navonok rovnaký vzťah k inému (nadradenému alebo podradenému) členu vety, preto každý z členov môže reprezentovať celú syntagmu navonok“ (1986, s. 37).

K uvedenej charakteristike chceli by sme pripomenúť, že členy syntagmy majú rovnaký vzťah k inému vetnému členu práve preto, lebo sú syntakticky rovnocenné. Charakter vzťahu členov koordinatívnej syntagmy k inému vetnému (nadradenému, podradenému) členu treba však podrobnejšie rozviesť. Z Oravcovho výkladu je síce jasné, že tu ide predovšetkým o vzťah k nadradenému členu a iba o možný rovnaký vzťah k podradenému členu, predsa sa však ukazuje, že by tieto vzťahy bolo treba podrobnejšie interpretovať.

Problémy nie sú, ak premietneme „rovnaký vzťah k inému (nadradenému) členu“, lebo v rámci determinácie sú podradené členy (syntakticky rovnocenné časti viacnásobného člena) rovnako závislé od svojho nadradeného člena.

Iná je situácia, ak si premietneme „rovnaký vzťah k inému (podradenému) členu“. V takých prípadoch sa ukazuje, že rovnaký vzťah môže, ale nemusí byť. Rovnaký vzťah k podradenému členu nie je bezpodmienečne nutný, ale iba možný. Podstatu koordinácie nemožno vidieť v jej závislosti od podradeného člena, ten charakter koordinácie neovplyvňuje. Syntaktická rovnocennosť častí viacnásobného člena nezávisí od jeho (či ich) podradeného člena (podradených členov), ale od nadradených slov.

Po analýze štruktúry koordinatívnej syntagmy a jej vzťahov k iným vetným členom a zohľadňujúc syntaktické výskumy a hodnotenia priradovania v prácach slovenských a českých jazykovedcov podávame takúto definíciu koordinácie:

Koordinácia (priradovanie) je vzťah medzi dvoma alebo viacerými členmi (časťami viacnásobného člena), ktoré vyjadrujú osobitnú skutočnosť a majú rovnakú syntaktickú funkciu (na iný člen sa viažu tým istým druhom syntaktického vzťahu, a to predikáciou, determináciou, apozíciou, ba aj koordináciou) (Gotthardová, 1982, s. 133 – 159; 1988, s. 38).

Vychádzajúc z charakteristiky koordinácie v slovenskej a českej jazykovednej literatúre sme už dávnejšie (Gotthardová, 1972) formulovali pre školskú prax takúto poučku o viacnásobnom člene:

Viacnásobný vetný člen je spojenie dvoch alebo viacerých častí toho istého vetného člena s rovnakou syntaktickou funkciou (na iný vetný člen sa viažu tým istým skladobným vzťahom).

J. Kačala vo svojom Syntaktickom systéme jazyka (1998, s. 46) uvádza: „Keď sa medzi členmi syntagmy uplatňuje **koordinatívny vzťah**, spájajú sa v nej **rovnocenné členy**, ktoré v pomere k svojmu nadradenému členu vystupujú spoločne, ako jeden celok; v slovenskej lingvistickej tradícii sa pre takýto syntaktický útvar zaužíval názov **viacnásobný vetný člen**. Syntagma tohto typu sa označuje ako **koordinatívna** a počet prvkov utvárajúcich takúto syntagmu nie je limitovaný dvoma: tento počet teoreticky môže byť nekonečný, no limitovaný je potrebami komunikačnej praxe a komunikatívnou únosnosťou vety s takýmto typom syntagmy.“

Podľa vnútorného vzťahu medzi členmi syntagmy, t. j. medzi syntakticky rovnocennými časťami viacnásobného člena, sa tradične rozlišujú štyri základné druhy priradovania (Pauliny – Ružička – Štolc, 1968, s. 348 – 352): **zlučovacie** (kopulatívne), **stupňovacie** (gradačné), **odporovacie** (adverzatívne), **vylučovacie** (disjunktívne).

P. Piťha (1984, s. 100) upozorňuje, že gradačné priradovanie má isté špecifické vlastnosti. Uvádza, že sa odlišuje od kopulatívneho, adverzatívneho a disjunktívneho priradovania (a preto ho treba inak zaradiť), súčasne s nimi splyva, lebo stupňovací význam sa pripája k uvedeným vzťahom koordinácie (k vzťahu zlučovania, vylučovania a odporovania) podľa toho, na čo kladie hovoriaci dôraz. Dokumentuje to uplatnením spojok *i*, *aj*, *ani* v kombinácii so zlučovacími, vylučovacími a odporovacími spojkami. Stupňovanie teda nepredstavuje samostatný význam, iba dodatočný, sekundárny významový odtienok, ktorý sa pridáva k uvedeným trom základným významom koordinácie. Potom možno rozlišovať tri základné druhy priradovania podľa vnútorného vzťahu medzi koordinovanými členmi (viacnásobnými časťami člena), a to: kopulatívny, adverzatívny a disjunktívny, pričom v rámci každého z nich i gradačný. Napr.:

1. *Prišiel otec a i (aj) deväťdesiatročná stará mama.*
Prišli rodičia a dokonca i (aj) deväťdesiatročná stará mama.
2. *Deväťdesiatročná stará mama nielen prišla, ale dokonca bola i (aj) príjemná.*
3. *Bavia ju dobré, alebo i (aj) zlé knihy*

S priradovacou syntagmou izomorfne súvisí jej štruktúrna paralela: priradovacie súvetie.

Koordinácia v jednoduchej vete je charakteristická tým, že komponenty viacnásobného vetného člena vstupujú do iného (determinatívneho, predikatívneho...) vzťahu s iným (spoločným) členom ako jeden celok, nie každý komponent osobitne.

Koordinácia v jednoduchom súvetí sa uplatňuje ako samostatný syntaktický vzťah, ktorý „spája dve rovnocenné vety, dve samostatné predikácie gramaticky i významovo prispôbené jednoduchému súvetnému útvaru“ (Kočiš, 1988, s. 37). Mohli by sme ešte doplniť, že spája nielen „predikácie“, ale aj vetné základy, keďže priradovanie sa realizuje aj medzi jednočlennými vetami.

K forme vyjadrenia prirad'ovania

Vzťah koordinácie sa najčastejšie vyjadruje typickými formálnymi prostriedkami – parataxou (prirad'ovacími spojkami alebo asyndeticky). V jazykovej praxi však nie sú ojedinelé ani vyjadrenia tohto vzťahu netypickými spájacími prostriedkami – hypotaxou (ide tu vlastne o kríženie formy a významu, totiž o vyjadrenie koordinatívneho vzťahu determinatívnymi prostriedkami), napr. sociatívom: *Štefan s Jerušom pracovali v košeliach. Brat so sestrou zostali doma.*

V tejto súvislosti treba poukázať na bilaterálnosť prirad'ovacej syntagmy, na jej formálnu a obsahovú stránku. F. Kočiš (1988, s. 13) konštatuje, že „v koordinatívnej syntagme sa napr. podrobne neskúma a nekonfrontuje jej obsahová a formálna stránka (tak ako sa to vo veľkej miere robí v determinatívnej syntagme), a tak jej bilaterálnosť nie je taká zreteľná“.

F. Kočiš (1988, s. 54) vymedzuje ako prvý typ komplexnej syntagmy syntagmu s dvoma alebo niekoľkými priradenými členmi a s jedným závislým členom, ktorej základný variant predstavuje syntagma s dvoma priradenými členmi a s jedným podradeným členom, napr.:

A. *matka a suseda s dcérou*. Ako variant tohto typu komplexnej syntagmy nachádzame aj príklad:

B. *otec, matka, syn a dcéra s vrkôčikmi*. Ak porovnáme tieto dva príklady, ťažko ich možno (na základe formálnej zhody posledného člena) zaradiť podľa významu do jedného typu.

V prvom prípade ide totiž o trojčlennú koordinatívnu skupinu, v ktorej sú prvé dve syntakticky rovnocenné časti spojené parakticky (syndeticky) a tretia rovnocenná časť hypotakticky (sociatívom). V tejto syntagme niet závislého člena. Všetky tri sú významovo priradené. Hypotaktická forma vyjadrenia vzťahu nepodmieňuje aj determináciu z významového hľadiska. Koordinatívnu skupinu *matka a suseda s dcérou* možno vyjadriť aj parataxou: *matka, suseda a (jej) dcéra*.

Na tendenciu využívať v koordinácii voľnejšie „nadväzovanie“, t. j. hypotaxu namiesto parataxy, a to najmä v písomných prejavoch, upozorňuje P. Piťha (1984, s. 21).

V citovanom druhom prípade ide o syntagmu, v ktorej sú tri syntakticky rovnocenné členy (časti člena) holé (*otec, matka, syn*) a štvrtý priradený člen syntagmy je rozvitý (*a dcéra s vrkôčikmi*). Prvé tri časti viacnásobného člena sú k sebe pripojené asyndeticky. Iba v tomto druhom prípade možno hovoriť o prirad'ovaco-podrad'ovacej (komplexnej) syntagme.

Uvedené výhrady ku Kočišovmu chápaniu syntagmy možno podporiť Piťhovým hodnotením vlastnosti syntagmy. P. Piťha (1982, s. 181) pokladá v syntagme za dominantné významové vzťahy, kým formálne vzťahy (a spôsob ich vyjadrenia) pokladá za druhotné, ale predsa relevantné, a to najmä vtedy, ak dochádza k zblíženiu formy a významu. Za základné kritérium významového rozlíšenia pokladá kritérium významovej samostatnosti členov spojenia. Tým sa vlastne navzájom odlišujú determinatívne a koordinatívne syntagmy.

V tomto zmysle píše o forme vyjadrenia koordinácie aj R. Bergerová (1985, s. 45). Podľa nej je koordinácia vecnovýznamový vzťah, ktorý môže byť vyjadrený paraktickou formou, ale aj hypotaktickou formou.

Iný názor na vyjadrenie koordinácie má J. Oravec (1982, s. 22), ktorý uvádza, že v koordinatívnej syntagme je primkýnanie základný (s prirad'ovacími spojkami) a zväčša jediný spôsob spájania členov, napr.: *Zem bola vlhká a masťná. – Susedia hlasujú rukou, mlčky. – Brat s priateľom.* J. Oravec nazýva primkýnaním parataktické (syndetické i asyndetické), ale aj hypotaktické vyjadrenie vzťahu koordinácie, a to nielen medzi členmi viacnásobného výrazu, ale aj medzi rovnocennými vetami prirad'ovacích súvetí (jednoduchých i zložených).

Formálna rovnocennosť a významová nerovnocennosť

Dakedy sa stáva, že významový vzťah medzi dvoma vetami spojenými asyndeticky môže byť rozdielne interpretovaný. Napr.: *Hlas mi bol známy, no aj tak som sa poľakal natoľko, že som ostal stát', nevedel som sa d'alej pohnúť'.*

Všimnime si tu tretiu a štvrtú vetu súvetia, a to jednak vo vzťahu k druhej vete súvetia, jednak vo vzájomnom vzťahu.

Vo vzťahu k druhej vete súvetia sú obidve vedľajšie vety rovnako závislé: determinácia je ich spoločná syntaktická funkcia. *Poľakal ma natoľko, že som ostal stát', nevedel som sa d'alej pohnúť'.* Sú to vedľajšie vety príslovkové (spôsobu miery). Prvá z nich je vyjadrená hypotakticky (je pripojená podrad'ovacou spojkou *že*), druhá je síce pripojená asyndeticky, ale je v nej zrejme hypotaktické vyjadrenie s elipsou spojky (*že*), ktorá vyplýva z predchádzajúcej vety:

Poľakal ma natoľko, že som ostal stát', (že) nevedel som sa d'alej pohnúť'.

Ukazuje sa, že obidve vety sú z formálnej i významovej stránky **rovnocenné**. Mohli by sme ich spojiť i parataktickou zlučovacou spojkou **a**: ... *že som ostal stát' a (že) nevedel som sa d'alej pohnúť'.* Teda: k spoločnej nadradenej vete sú pripojené **hypotaxou** (podrad'ovacou spojkou *že*), ale navzájom **parataxou** (zlučovacou spojkou **a**).

Čo sa týka **vzájomného vzťahu** dvoch uvedených vedľajších viet s pôvodným asyndetickým pripojením, možno ich chápať aj ako vety **v prístavkovom vzťahu** – podľa R. Schneka vo vzťahu aktuálnej totožnosti – **stát'** (= čiže, totiž), **nepohnúť' sa** v istej aktuálnej situácii. Úplná, doplnená podoba prístavkovej vety by bola: ... *ostal som stát' (= čiže, totiž), nevedel som sa d'alej pohnúť'.*

O tom, že sú tieto dve vedľajšie vety k spoločnej nadradenej hlavnej vete v rovnakom vzťahu, nemôžeme pochybovať ani v jednom prípade.

Pri ďalšom, hlbšom uvažovaní o týchto vedľajších vetách však môžeme konštatovať, že druhá z nich má dôvodový význam: ... *ostal som stát', (lebo) nevedel som sa pohnúť'.*

Z uvedeného vychodí, že významový vzťah medzi dvoma skúmanými vetami môže byť rozdielne interpretovaný.

Pri skúmaní vzájomného vzťahu dvoch vedľajších viet vyplynulo, že formálne rovnocenné vedľajšie vety v zloženom súvetí môžu byť niekedy aj viacvýznamové, ba aj významovo nerovnocenné.

V príspevku z problematiky syntaktického vzťahu koordinácie sledujeme postup od významu k forme, ale aj opačný postup od formy k významu, ktorým sa umožňuje nielen rozlíšenie rozličných významov vyjadrených tou istou formou, ale aj opis možností využitia rozličných foriem tých istých vzťahov. Ide o rozlíšenie formálnej a významovej stránky syntagiem a spôsob ich vyjadrenia.

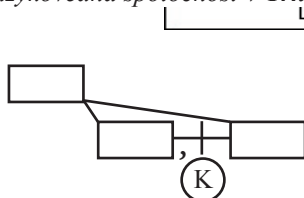
Odlíšenie koordinácie od iných vzťahov

So syntaktickou problematikou koordinácie je úzko spätá otázka ovládania **interpunkcie**, najmä písania čiarok v jednoduchej vete i v zloženom súvetí. Bez hlbšieho pochopenia syntaktických vzťahov nie je totiž možné zvládnuť našu interpunkčnú pravopisnú normu. A práve preto sa kladie osobitný dôraz na poznávanie jednotlivých syntaktických vzťahov, na ich porovnanie a rozlíšenie syntaktického vzťahu **koordinácie** vo viacnásobných vetných členoch v jednoduchej vete od vzťahov postupnej **determinácie** a **apozície** (pozri a porovnaj príklady A – a, b, c), ako aj písanie čiarky pred zlučovacou spojkou **a** v zložených súvetiach, keď spojka nestojí bezprostredne medzi tými vetami, ktoré spája (pozri príklady B – a, b):

A. V jednoduchej vete

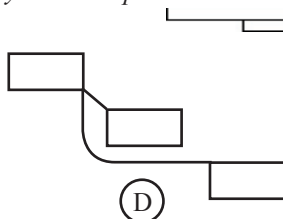
a) Na **dvoch** (i viacerých) rozličných miestach:

Jazykovedná spoločnosť v Trnave, v Bratislave i ...

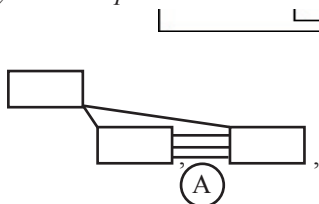
b) Na **jednom** mieste (postupné zužovanie významového rozsahu nadradeného člena):

Jazykovedná spoločnosť v Trnave na Pedagogickej fakulte

c) Na **jednom** mieste vyjadrenom dvoma spôsobmi: základným a prístavkovým (syntaktickým synonymom). Medzi nimi je vzťah aktuálnej totožnosti (Schnek, 1979):

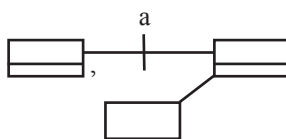
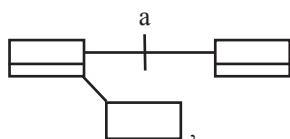
Jazykovedná spoločnosť v Trnave, malom Ríme, ...

B. V zloženom súvetí

a) *Prišiel, keď sme ho pozvali, a začal rozprávať.*

b) *Prišiel, a keď sme ho vyzvali, začal rozprávať.*

Koordináciu a jej ortografickú problematiku sme však riešili v inej práci (Gotthardová, 1994, s. 7 – 20). Otázka koordinácie je jav polemicky aktuálny a nedoriešený.

Literatúra

BAUER, Jaroslav – GREPL, Miroslav: Skladba spisovné češtiny. 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1972, s. 46 – 47; 136 – 147; 203 – 208.

BERGEROVÁ, Růžena: K otázce koordinačních vztahů mezi souvětími a částmi souvětí. In: Sborník Pedagogické fakulty v Hradci Králové. Jazyk – literatura – metodika. Red. B. Dejmeš. 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1985, s. 43 – 64.

BUJALKA, Anton: K otázce bezspojkových súvetí. In: Jazykovedné štúdie. 3. Red. J. Ružička. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1958, s. 357 – 369.

DAROVEC, Miloslav: Z novších poznatkov o gramatickej stavbe vety. In: Študijné texty zo slovenského jazyka a literatúry pre učiteľov stredných škôl. Zost. B. Švihranová. 1. vyd. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1982, s. 133 – 150.

FINDRA, Ján – GOTTHARDOVÁ, Gabriela – JACKO, Jozef – TVRDOŇ, Emil: Slovenský jazyk a sloh. SYNTAX. 1. a 2. vyd. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1983 a 1986, s. 161 – 276.

GOTTHARDOVÁ, Gabriela: K vyučovaniu koordinácie v rovine vetných členov. In: Slovenský jazyk a literatúra v škole, 1972, roč. 19, s. 7 – 10.

GOTTHARDOVÁ, Gabriela: Koordinácia v školskej praxi. In: Syntax a jej vyučovanie. Zborník referátov z konferencie, 1979. Red. J. Oravec. Nitra: Pedagogická fakulta 1982, s. 133 – 159.

GOTTHARDOVÁ, Gabriela: Koordinácia a jej využitie vo vyučovaní syntaxe. Kandidátska dizertácia. Nitra: Pedagogická fakulta 1988. 188 s.

GOTTHARDOVÁ, Gabriela: Lexikografické spracovanie hesiel v koordinácii – bezspojkové súvetie, koordinácia, koordinatívna syntagma, priraďovacie súvetie. In: Encyklopédia jazykovedy. Zost. J. Mistrik. 1. vyd. Bratislava: Obzor 1993, s. 87 – 88; 247 – 248; 348.

GOTTHARDOVÁ, Gabriela: Koordinácia a jej ortografická problematika. In: Zborník Univerzity Komenského. Philologica 12. Bratislava: Univerzita Komenského 1994, s. 7 – 22.

GOTTHARDOVÁ, Gabriela: Syntax. In: Slovenský jazyk III. 7. vyd. Bratislava: Univerzita Komenského 1998, s. 5 – 115.

HRBÁČEK, Josef: K otázce několikanásobnosti přísudku. In: Naše řeč, 1960, roč. 43, č. 1, s. 4 – 18.

HRBÁČEK, Josef: O několikanásobnosti přísudku. In: Slovenská řeč, 1968, roč. 33, č. 2, s. 108 – 111.

- KAČALA, Ján: Syntaktický systém jazyka. Red. J. Svetlík. 1. vyd. Pezinok: Formát 1998, s. 46.
- KOČIŠ, František: Zložené prirad'ovacie súvetie. In: Jazykovedné štúdie. 11. Red. J. Ružička. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1971, s. 210 – 231.
- KOČIŠ, František: Zložené súvetia a vyučovacia prax. In: Syntax a jej vyučovanie. Zborník referátov z konferencie, 1979. Red. J. Oravec. Nitra: Pedagogická fakulta 1982, s. 267 – 268.
- KOČIŠ, František: Podrad'ovacie syntagmy v slovenčine. In: Jazykovedné štúdie. 22. Red. J. Kačala. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1988. 122 s.
- KOPEČNÝ, František: Základy české skladby. 2. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1962, s. 269 – 275; 303; 306 – 309.
- MLACEK, Jozef: O viacnásobnosti prísudku a vetného základu. In: Slovenská reč, 1967, roč. 32, č. 2, s. 74 – 78.
- MLACEK, Jozef: Poznámky o viacnásobnosti prísudku. In: Slovenská reč, 1969, roč. 34, č. 1, s. 49 – 53.
- Mluvnice češtiny. 3. Skladba. Red. J. Petr. 1. vyd. Praha: Academia 1987.
- MOŠKO, Gustáv: Prístavok, rovnorodý a viacnásobný vetný člen. Diskusie. In: Slovenská reč, 1980, roč. 45, č. 1, s. 32 – 41.
- ORAVEC, Ján: Interpunkcia vo viacnásobných výrazoch. In: Slovenský jazyk a literatúra v škole, 1968, roč. 14, s. 204 – 208.
- ORAVEC, Ján: Štruktúrne členenie prirad'ovacích súvetí. In: Slavica Slovaca. 7. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1972, s. 245 – 249.
- ORAVEC, Ján: Náčrt slovenskej skladby pre vysokoškolákov. 1. a 2. vyd. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1978 a 1981, s. 8 – 9; 20 – 25; 155 – 175.
- ORAVEC, Ján – BAJZÍKOVÁ, Eugénia: Súčasný slovenský spisovný jazyk. Syntax. 1. a 2. vyd. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1982 a 1986, s. 10 – 14; 22; 37 – 42; 73; 75; 85; 87; 166 – 186; 240 – 245.
- ORLOVSKÝ, Jozef: Slovenská syntax. 1. vyd. Bratislava: Osveta 1959, s. 90 – 95.
- PAULINY, Eugen – RUŽIČKA, Jozef – ŠTOLC, Jozef: Slovenská gramatika. 5. vyd. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1968, s. 341; 346 – 352; 401 – 408.
- PAULINY, Eugen: Slovenská gramatika. 1. vyd. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1981, s. 26; 273 – 275; 279 – 283.
- PIŤHA, Petr: Syntagma a veta. In: Syntax a jej vyučovanie. Zborník referátov z konferencie, 1979. Red. J. Oravec. Nitra: Pedagogická fakulta 1982, s. 91 – 106.
- PIŤHA, Petr: Koordinace. Rukopis kapitoly o koordinácii pre akademickú mluvnicu. Praha 1984. 116 s.
- RUŽIČKA, Jozef: Viacnásobný vetný člen. In: Jazykovedné štúdie. 1. Red. J. Ružička. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1956, s. 153 – 178.
- RUŽIČKA, Jozef: Základné sporné otázky slovenskej skladby. In: Jazykovedné štúdie. 4. Red. J. Ružička. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1959, s. 7 – 34.
- SCHNEK, Richard: Náuka o vete. In: Učebnica slovenského jazyka II. 1. vyd. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1962, s. 7 – 66.
- SCHNEK, Richard: O grafickom zobrazovaní vetnej stavby. In: Slovenský jazyk a literatúra v škole, 1968, roč. 14, s. 163 – 172; 208 – 214.
- SCHNEK, Richard: O grafickom znázorňovaní vetnej stavby. In: Slovenský jazyk a literatúra v škole, 1969, roč. 15, s. 47 – 52; 80 – 89.
- SCHNEK, Richard: Syntagma a veta pri prísudkových slovesách. In: Slovenská reč, 1969, roč. 34, č. 6, s. 362 – 372.
- SCHNEK, Richard: O prístavku a viacnásobnosti. Diskusie – Otázky a odpovede. In: Slovenský jazyk a literatúra v škole, 1978/1979, roč. 25, č. 9, kuléz s. 1 – 4.

SCHNEK, Richard: Netypické spojenia viet. Rukopis kandidátskej dizertácie. Bratislava: Univerzita Komenského 1981.

SVOBODA, Karel: Souvětí spisovné češtiny I. Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1970, s. 9 – 12; 36 – 39.

ŠMILAUER, Vladimír: Novočeská skladba. 3. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1969, s. 53 – 55; 85 – 86; 371 – 400.

Abstract

In the article we focus on the significance of syntactic relation of coordination. Coordination is a complex syntactic problem that needs to be solved complexly and in wider syntactic context.

Coordination is one of the basic syntactic relations which needs careful consideration in the description of language. There are more authors that have been writing about coordination who are authors of Slovak and Czech grammar books, grammar textbooks for university students, and partial works concerning syntax. Syntactic relation of coordination was searched from different aspects in a few other studies. Coordination is a present-day issue and there is still no complete and final solution. In the last period, the study of the structure of the sentence combined with the relation of coordination (which plays an important role in syntax) becomes more significant.

In this article we talk about proceeding from the meaning to the form and from the form to the meaning. By this it is possible to differentiate not only different meanings expressed by the same form, but also descriptions of possible uses of different forms of the same relation. We talk about differentiation of the form and the meaning in syntax and the way of expressing it. We explain syntactic relation of coordination and differentiate it from other relations. This article is a result of research about syntactic relations from a theoretical as well as a didactic point of view.

Výstavba interview z hlediska textové syntaxe a stylistiky

JANA HOFFMANNOVÁ

1. Úvod

V tomto příspěvku bych se chtěla pokusit názorně – i když možná poněkud neupřádaně – doložit, že řešení problémů syntaktických často přímo volá po doplnění a obohacení úhlem pohledu stylisticko-pragmatickým. Zejména v oblasti textové syntaxe není takový přístup ničím novým a je celkem přirozený; přesto se domnívám, že na konferenci s vyhraněným syntaktickým zaměřením by mohl zůstat v pozadí a že tedy neškodí jej aspoň v náznu připomenout. Jako problém jsem zvolila vztah otázky a odpovědi, jistě už v české i slovenské lingvistice nemálo zpracovaný (viz např. Müllerová, 1982; Mluvnice češtiny 3, 1987, s. 649 – 655 aj.). Jako materiál pak žánr interview, který je na vztahu otázek a odpovědí přímo založen a který je dnes v českém tisku (a vůbec v české mediální sféře) provozován – což bude zřejmé i z ukázek – v nejrůznějších podobách.

Všechna interview, s nimiž jsem pracovala, byla publikována v roce 2002 a repertoár zdrojů je poměrně široký, od nejčtenějších českých deníků přes různé televizní a jiné magazíny až po časopisy jako Xantypa. Ve velké většině jsou to rozhovory sloužící k popularizaci známých osobností a k prezentaci jejich názorů; stranou nechávám interview uskutečňovaná v rámci různých průzkumů veřejného mínění, jimiž jsme se zabývaly při jiných příležitostech (Müllerová, 1994; Hoffmannová, 2000). Dále musím předeslat, že jsem pracovala pouze s klasickými interview, prezentovanými v novinách či časopisech jako sled vzájemně oddělených otázek a odpovědí; nevěnovala jsem pozornost případům, kdy jsou jednotlivé repliky interview různými způsoby inkorporovány např. do textu reportáže. Tyto prostředky dialogizace novinářských textů podrobně interpretovala A. Rechziegllová (2000).

A ještě snad úvodem to, co ani není třeba připomínat: v žánru interview asi více než kde jinde „otázka“ zdaleka nemusí být otázkou v pravém slova smyslu, tj. s příslušnými gramatickými parametry; a „odpověď“ nemusí být odpovědí z hlediska míry poskytovaných informací, ale ani z hledisek jiných. Často tu jde o velice volný vztah obou replik: tazatel nabídne určitý impuls a spokojí se s tím, že partnera „rozmluví“, tj. vlastně s jakoukoli reakcí (ať už jde o odpověď spíše nepřímou, implicitní, „odezvovou“ apod.). Snad jen u interview s politiky narážíme na to, že redaktor – třeba opakovaně – vymáhá skutečnou, plně informativní a přesnou odpověď.

2. Syntaktický přístup k interview

K analýze vztahu otázek a odpovědí v poměrně rozsáhlém souboru interview bych tedy mohla přistoupit ze syntaktického konce; pak by mne – na rozdíl od výše zmíněných vztahů uvolněných – zajímaly spíše už podrobně popsané případy (jejichž klasifikaci je však jistě možno stále více zjemňovat), kdy je sepětí odpovědi s otázkou těsné, kdy je odpověď na otázce závislá, přebírá z ní syntaktické schéma a na jeho podloží realizuje různé typy elips a redukci, přebírá z ní i jednotlivé prvky lexikálního obsazení a tyto výrazy buď opakuje, nebo nahrazuje synonymy, hyponymy, hyperonymy, parafrázemi... Pak by stály v popředí mého zájmu např. takovéto dvojice replik:

Co se vám povedlo prosadit? – Zvýšit pozitivní vnímání ministerstva veřejnosti (...).

Co považujete za největší problém? – Globální změnu klimatu.

V čem vidíte největší problém? – V hodnotovém žebříčku nás všech.

Jste přísný i na sebe? – Jsem. Navíc jsem bohužel trochu pedant.

Zažila jste nějakou letní lásku? – Nepamatuji se na žádnou výraznou.

Zažila jste jako dítě prázdniny u moře? – Asi v páté třídě u teplého jugoslávského.

Jaká je vaše vysněná dovolená? – Právě taková bez lidí (...).

Mají diskusní pořady ještě své opodstatnění? – Myslím, že rozhodně mají.

Do kina snad chodíte, co máte rád jako divák? – Filmy sleduju, mám rád hlavně ty pro pamětníky, to se přiznám.

Větší „výzvu“ by už představovaly odpovědi samostatnější, na otázce syntakticky i lexikálně méně závislé, třeba:

Váš autorský podíl na desce není tak výrazný, proč? – Na rovinu: nechtělo se mi.

Jste ochotný přiblížit vaše soukromí? – Nemám žádnou lásku a s nikým se ženit nebudu (...).

Zvláštní skupinu by samozřejmě představovaly odpovědi začínající částicovým *Ano / Ne* (resp. *To je pravda, Vůbec ne, Jasně že ne, Nic takového...*). Dále by bylo možno postoupit k odpovědím, jimž dominují protiotázky, různá zvolání a kontaktové prostředky (srov. o tom Macháčková, 1981):

*Co to pro film znamená? – **Sám jsem zvědavý!***

*Vý jste vlastně vytvořila Evropskou unii ještě dříve než vznikla... – **Ale to je blbost, to EU!** (rozčileně)*

*Já našel v Solženicynově díle humor jen v Jednom dni Ivana Děnisoviče. Smutný humor... – **Ale je tam! Vezměte si, jak ten intelektuál opravuje v lágru brýle** (...).*

*Máte ráda bolest? – **Tělesnou? Asi jo. Jo!***

*Váš nynější muž nemá rád počítače? – **Ó bože!** Ani nevím. Oba jsme posedlí sexem, čili jakmile jsme spolu... – **Tak co...? – Jste blbej, nebo co?***

Při takto založené syntaktické analýze by samozřejmě muselo být uplatněno i hledisko aktuálního členění a tematických posloupností spojujících otázku s od-

povědi; a musely by být zachyceny jak běžné typy tematicko-rematických struktur, reflektující především rozdíl mezi otázkou zjišťovací a doplňovací, tak posloupností, kde dochází k rozštěpení tématu, nebo kde jeho rozvíjení nabývá až povahy enumerativní:

Jsou Češi dobří rybáři? – To je různé. Jsou takoví, co loví jen pro jídelniček. A jsou i takoví, kteří chytají pro potěšení z lovu.

*Jaké zkušenosti musí mít člověk, aby si mohl troufnout na takovýto pořad? – Určitě by měl mít nějakou **televizní zkušenost**, kterou já mám. Měl by mít **novinářskou zkušenost**, kterou mám. A **odvahu**, kterou také mám. Možná ještě **touhu** něco takového dělat, a tu mám už několik let.*

3. Stylisticko-pragmatický přístup k interview

Je ale možno – aniž bychom zanedbávali syntaktické aspekty analýzy – začít spíše z konce stylisticko-pragmatického; a pak nás brzo upoutají výrazné individuální styly, vyhraněné způsoby, jak někteří interviewovaní formují své odpovědi a jak v nich vytvářejí koherenční pojivo, které stmeluje odpověď s otázkou.

3.1. Koreference, odkazování v anaforických řetězcích

Tak je např. u jedné z dotazovaných osobností nápadná vysoká frekvence, s jakou jsou její odpovědi protkány anaforickým výrazem *to*:

Vaše texty jsou silně autobiografické nebo to jsou příběhy vašich kamarádek. Máte problém s tím, že to někdo o vás či o nich přečte?

*Když je člověk zasažený něčím, co potřebuje ventilovat (...), musí **to** ven. Někdo se z **toho** zblázní, někdo sní prášky. Já se z **toho** nejdřív zblázním, pak si беру prášky na spaní a nakonec se z **toho** vypíšu. Je **to** skvělá terapie. Něco se mě hluboce dotklo a já cítila potřebu se k **tomu** vyjádřit. **To** je dobré na začátku, ale pak člověk musí, což je nejtěžší, zapomenout na **to**, co se opravdu stalo, a na **to**, že se **to** týká jeho osobně. Pro mne bylo (...) nejtěžší zapomenout na vlastní pocity. Na **to**, co se **prapůvodně** stalo mně a mým dětem. Postupně se **to** posunulo jinam a teď nemůžu říct, že je **to** příběh mého života.*

Nebo v jiných odpovědích těžce mluvčí:

*Jestli se **to** povedlo dokonale, samozřejmě nevím (...). Sama jsem zvědavá, jak **to** na mě zapůsobí na plátně a jak **to** bude fungovat (...). Je **to** o tom, o čem jsem chtěla, aby **to** bylo.*

*Tím, že mluvím o **tom**, co mě bolí, tak **to** nějak přejde. Rozhodně se **toho** lépe zbavuji.*

(Zde se nebudu zabývat rozdílem mezi odkazovacím zájmenným *to* – **To** vám řeknu až po rozsudku. – a částicovým *to* plnicím funkci druhého podmětu – **To** jsou velmi malé sumy...)

V odpovědích jiné osobnosti zcela převládá koheze lexikální, formovaná velmi ukázněně: mluvčí reaguje přesně na otázku, postupně vyčerpá všechny hlavní „motivy“ v ní obsažené a zopakuje jejich označení buď doslovně, nebo s mírnými obměnami:

***Rybařina** mi vždycky přišla jako dosti **osamělé** **posedávání** na břehu s **pokuřováním** cigárka. Je to tak?*

*V posledních deseti letech jsem opustil **sedavou rybařinu**, jezdím na pstruhy – většinou na Šumavu (...). Člověk brouzdá řekou, neustále musí nahazovat, střídat mušky, snadno urazí pár kilometrů a o **poklidném pokuřování** nemůže být řeč. Navíc nemyslím, že by **rybařina** byla vyložene **osamělá**. Jezdíme chytat s kamarády, vytahujeme se před sebou a je to **prima**.*

Opět jinak si počíná další mluvčí. Temperamentní, eruptivní herec nestaví své odpovědi způsobem tak přesným a vyčerpávajícím, s kohezí postavenou na opakování. Jeho styl je i zde kreativní a živelný: převládá opět lexikální koheze, ale jednotlivé výrazy z otázek se v odpovědích opakují a varíují mnohonásobně, odvíjejí se od nich další identifikační řetězce a různě se kříží a prostupují; do hry vstupuje celé předivo sémantických souvislostí navozovaných nezřídka i hravým nebo obrazným způsobem; a k tomu ještě přistupují protiotázky (ev. „antiotázky“ – srov. Příruční mluvnice češtiny, 1995, s. 611), zvolání a bezprostředně užívané kontaktové výrazivo. Aspoň dvě ukázky této bohaté, spontánně utvářené koheznosti odpovědi:

*Před loňskou **premiérou** **nepřálo počasí** a byl jste **nastydlý**...*

*Spíš jsem byl **vyřvaný**. Měli jsme spoustu **generálek** a **umluvit** prostor v Globe je náročné. Je to o **hlasivky**. Začínáme v půl osmé, to je ještě **teplé**, ale za hodinu se dost **ochladí**. Takže budu víc **dbát o své zdraví** a víc **se hlídat**. Ale Richard, a ještě s **chřípkou** nebo s **rýmou**, to by Shakespeara nenapadlo.*

Mluvili jsme o Evaldu Schormovi, s jehož jménem je spojeno i úspěšné monodrama, které s vámi nastudoval...

Osamělost fotbalového brankáře.

*A je **osamělejší brankář**, nebo **populární herec**?*

Teda vy máte otázky! Já nejsem osamělý! Ba ne, já vám rozumím. Máte pravdu, popularita je hrozná věc. (...) Co si s vámi dnes dokážou udělat novináři, je neuvěřitelné. Už nejsou dány žádné **mantinely**. Můžou cokoli – a vy jste jako **kopací míč**. A jsme u toho **brankáře**: každý si může **kopnout**. **Brankář** má výhodu, že buď **chytne**, nebo ne. Vy se ale **nechytáte**. I **bulvár** má mít svoje **mantinely** (...).

(Srovnání brankáře s populárním hercem, nadhozené v otázce, zde bylo rozvinuto do dvou velmi košatých, stále vzájemně křížených řetězců.)

A opět úplně odlišný je styl mluvčího, který permanentně směřuje ke šprýmovnému znevažování vztahu otázky a odpovědi. Hypertrofie lexikální koheze v jeho odpovědích je založena na důsledném a mechanickém opakování výrazů z otázky,

kteří je bezpochyby motivováno ironizací – zesměšňováním otázky, tazatele, sebe sama, celé situace interview:

Bylo to zadostiučinění? – Ano. Bylo to zadostiučinění.

Vy jste se seznámili už za účelem vzniku kapely, nebo to bylo opačně? – Už jsme se seznámili za tím účelem.

Máte ambice? Toužíte dosáhnout nějakého prestižního ocenění? – Cíl dosáhnout prestižního ocenění rozhodně nemám. Ale ambice mám, měl jsem a asi je, bohužel, budu muset mít dál. Ach, ty ambice...

Otázko-odpověďový koherenční vzorec další známé osobnosti je poměrně jednoduchý, ale rovněž zajímavý: mluvčí vždy doslovně (resp. téměř doslovně) opakuje podstatnou část otázky, ale nikoli hned na počátku své odpovědi, nýbrž mnohem později: ve druhé větě, nebo třeba až na konci odpovědi:

Kdy jste do Olympiku přišel?

Vždycky mě představují jako vynálezce Olympiku nebo zakladatele, a to není pravda. Byla to kapela, která už hrála, a já jsem do ní přišel koncem srpna roku 1963.

První éra Olympiku byla spojena se sólovými zpěváky. Proč jste se najednou rozhodli jít jinou cestou?

Tehdy to byl světový trend. Obdivoval jsem Beatles, Rolling Stones, Animals a další kapely šedesátých let. Chtěli jsme jít jejich cestou.

Opět jiným případem je dívka, která se v následujících nebo pozdějších odpovědích často vrací k „položkám“ (tématům, motivům, ale i příslušným výrazům) z odpovědi předchozích; vytváří tak nápadné koherenční přemostění nad jednotlivými dvojicemi replik v průběhu rozhovoru. Někdy jsou podobnými návraty propojeny odpovědi sousední, následující za sebou (i když druhá otázka už vede úplně jinam). Tak v jedné odpovědi mluvčí vypráví o tom, že si v dětství hrála hlavně s kluky a lezla s nimi po stromech, načež následuje otázka a odpověď:

Za co jste se jako dítě nejradši převlékala?

Ještě jsem lezla po těch stromech, takže jsem chodila jen sportovně oblečená.

Nebo tato posloupnost replik:

Na co jste si nejvíc hrála?

Na doktora, vždycky jsem vyšetřovala bráchu; občas na učitelku.

A čím jste chtěla být?

Skoro vším. Pořád jsem to měnila. Doktorka, učitelka, ve čtvrté třídě to byla modelka. Následovala kadeřnice, účetní (...).

Některé motivy se však v odpovědích vrací až po delší době, jde o návraty celkem náhlé a nečekané; „vědomí souvislostí“ je zřejmě u odpovídající tak silné, že neve-

de k extenzivnímu rozbíhání a startování stále nových témat a řetězců, ale spíše k intenzivnímu, byť někdy i značně distantnímu propojování. Např. pátá odpověď, hned na začátku interview, obsahuje krátkou pasáž *Taky jsem hrála fotbal...* A téma „fotbal“ se najednou vynoří o hodný kus dál, v odpovědi na otázku dvanáctou, uprostřed hovoru o tanci, plesech, diskotékách: *Na fotbal už taky nechodím...*

Liší se i míra iniciativy v tom, nakolik odpovídající přejímají témata a motivy z otázky a od nich odvíjejí anaforické řetězce prostupující odpovědi (může to být jeden dominantní řetězec, nebo se jich může – jak už bylo řečeno – prostupovat více), anebo nakolik sami zavádějí vlastní, nevyžádaná témata jako východiska řetězců dalších. Tak herec dotazovaný na soužití s manželkou herečkou nejprve zavede téma jiného zájmu společného s manželkou („rybářství“), a teprve po jeho rozvinutí navrací svou odpověď k výchozímu tématu hereckého manželství:

Dva herci z jediného divadla v jednom domově. Nebylo to někdy náročné?

*Ne. Navíc **divadlo** nebylo to, čím jsem si ji získal. Ona je vášnivou **rybářkou**, na chalupě v Žitonicích má dokonce přezdívku „**okounová baba**“ – během dvou hodin dokáže **chytil sto okounů**. Tenkrát jsem tak trochu sehrál roli **rybáře amatéra**, což ji zaujalo, a doslova jsem ji „**chytil na udičku**“. Ale dva **herci** doma, to má spoustu výhod: znají **divadelní rytmus** (...).*

V ukázce mluvčí odběhl od tématu, zavedl téma jiné a po chvíli se opět vrátil k původnímu. Opět jiným individuálním stylem (či osobitým koherenčním „vzorcem“) se vyznačuje herec, který celkem pravidelně uprostřed rozsáhlé odpovědi přeskakuje k úplně jinému tématu a rozvíjí je, aniž by se ještě jakkoliv vrátil k tématu původnímu (odvozenému z otázky). Tak např. je-li tázán *Díváte se na **zprávy**?*, nastává v polovině odpovědi přeskok *A těším se na **telenovely*** (...). Vede-li otázka k filmům, v nichž hrál kovboje, přechází uprostřed odpovědi náhle k jinému, veselejšímu žánru. V těchto případech ještě najdeme hypertémata, z nichž jsou jednotlivá témata odvozena („co sleduji v televizi“; „v jakých typech filmů jsem hrál“). Ještě větší přeskok však nastává v rámci odpovědi, která začíná hovorem o vlastních filmových rolích a končí vyprávěním o hercových dětech:

Když jste ten televizní divák, díváte se i na sebe?

*To už méně, mám z toho trému. Spíš na reprízy starých **filmů**, to jsem byl větší fešák. Závídím si, jak jsem vypadal. **Děti** pak říkají – táto, tys byl dobrý, a já mám radost. (...) **Kluk** je mi podobný, takže v něm vidím svého nástupce, a **holka**, Klára, je vyložené hezká. Je tak řádná, že je to až hrozné. Je bakalářkou barcelonské univerzity a ještě bude pokračovat ve studiu. **Synáček** má dva reparáty na diplomatické škole (...).*

Jen na okraj: specifický styl představují jistě i odpovědi ženy, která do svých replik s oblibou zapojuje citáty, přísloví apod.; i ty se v rámci intertextově nasycených odpovědí podílejí na koherenci dialogického textu:

*Ženský hlas zní vaším prostřednictvím s notnou dávkou **nadsázky**. Není to na škodu tak **vážnému tématu**, jakým ženská otázka je?*

Odpovím slovy Jana Krause, který bude také jedním z hostů Ženského hlasu: *Neexistuje téma, na které by se nedalo žertovat.*

Má se žertovat i o tak vážné věci, jakou je domácí násilí?

*Myslím, že má (...). Dovolím si k němu jednu takřka posvátnou radu: **Kdo uteče, vyhraje, ať to stojí, co to stojí.***

3.2. „Předrážky“ odpovědi a další individuální zvláštnosti

Ve vyhledávání stop individuálních stylů bychom mohli ještě dlouho pokračovat, i když vždycky neodhalíme charakteristický koherenční vzorec, ale spíš jen určitá dílčí specifika. Není zřejmě náhodou, když televizní moderátorka v rozhovoru tak často začíná své odpovědi lapidárně, jednoslovně (i když po tomto maximálně redukováném začátku svou odpověď dále rozvíjí):

*Jezdila jste jako dítě na tábory? – **Málo.** (...)*

*Jak jste trávila prázdniny? – **Neuvěřitelně.** (...)*

*Je pro vás moře důležité? – **Určitě.** (...)*

Odpovědi jiné interviewované dámy zase prozrazují značnou vnitřní nejistotu – vždyť tak často začínají *Myslím, že..., Ale myslím, že..., Ale přesto si myslím, že..., Nevím, jestli..., Možná..., Kdoví, třeba..., Doufám, že...* Pro její odpovědi je ostatně příznačné, že nikdy nezačínají in medias res, vždy jsou něčím předznamenány – buď výše uvedenými projevy nejistoty, nebo jinými „předrážkami“: *Je pravda, že..., Musím se přiznat, že..., Pamatuji si, že...* Setkáme se i s mluvčím, z jehož odpovědi cítíme nedořečenost, náznakovost; sice nevíme, co chtěl novinář, který připravil rozhovor pro tisk, hojným užíváním tří teček postihnout, lze se však domnívat, že určitou nehotovost, útržkovitost, přerývanost, nesouvislost řeči odpovídajícího. Tři tečky se tu stávají až jakýmsi znakem existenciálních problémů:

Jaký způsob života jste vedl? – Tak... hodně jsem pil... bavily mě ženské...

Kam jste si dával heroin? – Do žíly. Za čas jsem byl rozpíchaný jak šicí stroj...

Máte dobré žíly? – Špatný právě...

Vy jste byl na tom vystoupení jako divák? – Jako divák. Český holky...

Ale přejdeme k dalším individuálním zvláštnostem. O předznamenávání, předrážení odpovědi jsem se už zmínila, u různých mluvčích ale může mít různé funkce; nemusí signalizovat jen nejistotu, ale naopak třeba i snahu mluvčího sám sebe – a zároveň čtenáře interview – o něčem přesvědčit, v něčem utvrdit: *Je pravda, že..., Ale je fakt, že..., Vím moc dobře, že..., Vím zcela jistě, že...* Začátky odpovědi dalšího interviewovaného prozrazují jeho rozvážnost, uvážlivost – váhá, zda má souhlasit s tím, co naznačuje tazatel ve své otázce, dává najevo, že souhlasí jen podmíněně, do určité míry, že připouští naznačenou možnost: *Tak nějak. – Něco na tom je. – Dá se to i tak říct. – Rekl bych, že ano.*

I s vědomím, že se postupně dostávám do vod spekulativních a že se už na hony vzdaluji seriózní syntaktické analýze, chci ještě poukázat na to, že odpovědi některých osobností jsou nápadně prosyceny negativismem, který však opět může mít

různé významy a vnitřní zdroje. Negace se v těchto případech téměř stává hlavním nositelem koherence. Ale odpovědi protkané sítí typu *Role nepřicházejí..., neměl jsem moc rolí..., s novináři mám ty nejhorší zkušenosti..., noviny nečtu..., nejhorší je..., nemohu se smířit s tím..., nemělo by k tomu vůbec docházet...* zřejmě reflektují hluboké vnitřní prožitky, až depresivní rozpoložení introvertní osobnosti; zatímco u jiného mluvčího jsou negativní, odmítavé reakce typu *Bez komentáře. – Tohle nebudu komentovat. – O tom se můžeme pobavit za rok. – To nevím, o tomhle nepřemýšlím. – To neví nikdo. – Ne, o tyhle věci nemám vůbec zájem, nemám o nich páru.* spíše projevem jisté netolerantní povýšenosti a arogance vůči adresátovi. V obou případech však jde o svého druhu reakce obranné.

3.3. *Expresivní a kontaktní dimenze odpovědi*

Dotkla jsem se už i toho, že koherence replik některých odpovídajících není založena na tom, že jejich text je hojně prošívaný hustě obsazenými identifikačními řetězci; reaktivnost jejich odpovědí je vytyčena spíše v dimenzi expresivní nebo kontaktní. Přitom v různých případech mohou převládat různé nosné výrazové prostředky, u úctyhodné postarší spisovatelky třeba nečekaně živé zvolací začátky odpovědí, jež prozrazují její mimořádnou vitalitu:

Nebojíte se, že se vám něco stane? – Ale ono se stalo!

Vždyť hrajete klasiku: Chopina, Beethovena, Janáčka... – Přeháníte!

Je ještě něco, co byste chtěla dosáhnout? (...) podívat se někam (...) najít si třeba ještě chlapa? – Chlapa ne!

(Při četbě těchto odpověďových vstupů se někdy nemůžeme ubránit vtíravému dojmu, že stará dáma skočila tazateli do řeči.)

U dalších rozhovorů je spojitost mezi otázkou a odpovědí, či spíše mezi odpovídajícím a tazatelem postavena hlavně na využití 2. osoby zájmenné a slovesné. „Práci“ s tímto prostředkem lze však zase dále diferencovat. Někdy jde o skutečně osobní, autentický kontakt interviewované osobnosti s tazatelem (v tomto případě si obvykle oba partneři tykají):

U tebe se skoro nerozezná obraz od litografie.

Ale to není pravda, špatně se díváš. Dokonce je dobře, že ten rozdíl nevnímáš.

Jindy se odpovídající ve skutečnosti neobrací k momentálnímu partnerovi a 2. osoba je užívána obecně, zástupně (ve smyslu „člověk“), anebo spíše nahrazuje osobu první, tedy „já“ odpovídajícího, které tak ustupuje do pozadí (možná někdy z jakéhosi vnitřního studu). Pak bývá 2. osoba spojena s vykáním (a i při tomto způsobu využití silně zvyšuje naléhavost odpovědi):

Jaké to je po šesti letech opět točit celovečerní film? Nevyšel jste ze cviku?

Ne, byl jsem pořád v tréninku. Co si ale po těch letech připomenete, jsou nervy. Protože to, co natočíte, se už nedá vrátit. Leda byste znovu zorganizoval ten cirkus a začal všechno přetáčet. Ale i tak by se mohlo stát, že byste natočil další film a zase nebyl spokojenější.

Byla jste na to připravena?

*Ale to si **můžete** tisíckrát říkat, že **jste** na to **připravená**! Když se to ovšem realizuje – **zůstanete** zaskočená a bezradná... **nevíte**, odkud **máte** ten nový život začít (...).*

Nevadí vám, jak vám to tam nesluší?

***Ne, mělo by?** Jak **byste si představovala** v takové situaci sebe samu? Jako matka **máte** za sebou noční jízdu do nemocnice s miminem... **Myslíte** v takové situaci na to, jak **vypadáte**?*

V neformálních odpovědích dalšího mluvčího se dokonce obě odlišná užití 2. osoby (autentické a zástupné) střídají:

Jak ses dostal do Perníkové věže?

*Normální konkurs. Přejde spousta lidí a **ty se probíjíš** téma kolama. Upřímně řečeno, já to nemám moc rád. **Musíš** dělat něco, o čem nic **nevíš**, **nemáš** přečtený text, navíc se to někdy **musíš** na místě učit, když to režisér chce.*

Jak ty jsi viděl Šteindlerův film?

*Jestli **jsi viděl** nějaké Milanovy filmy, tak **víš**, jaký humor má rád.*

(Problematickou možností spisovné a nespisovné artikulace interview jsem se zabývala jinde, srov. Hoffmannová, 1992.)

A ještě jinak působí využití 2. osoby (spojené s vykáním) v případě, kde není ani zástupné, ani naléhavě osobní, ale ironické:

Je pro vás humor životní filozofií, nebo nutností?

Nechtějte, abych o tom přemýšlel, mohlo by se stát, že bych na to přišel, a co bych si pak počal?

Kdy dokážete být vážný?

Kdykoli mě o to požádáte.

Jen zcela výjimečně se stává, že se v odpovědi objeví přímo oslovení tazatele jménem: *Jste nějaká rozverná, slečno Kalenská.*

3.4. Postoje k otázce vyjádřené v odpovědi; odpovědi „diskurzivní“

Už z mnoha předchozích ukázek bylo nepochybně zřejmé (více nebo méně), jaký postoj dotazovaná osobnost k otázce zaujímá. Nyní ještě připomenou několik vybraných typů exteriorizace těchto postojů v odpovědích. Někdy mluvčí reaguje na otázku souhlasně a přímo se identifikuje s návrhem nebo alternativou odpovědi, která mu byla v otázce nabídnuta:

Jaký je váš vysněný systém? Je to ten skandinávský?

***Hm, přesně.** (...)*

Jak je vidět, důležitější než prošlapávat potomkovi cestu je stát při něm, i když s jeho konáním docela nesouhlasíme...

***Přesně tak.** To pro mě bylo nejdůležitější.*

V jiných případech interviewovaná osobnost otázku neakceptuje; buď se pokusí o její korekci, nebo se ohrazuje, odmítá otázku, kritizuje způsob, jak byla položena (ať už hlavně její smysl, nebo spíše použité výrazy):

Nestane se, že zpěvák, který hraje v muzikálu, se tak trochu rozmělní na úkor své sólové kariéry?

(...) Nemyslím si že bych muzikálem ohrožovala nějakou svou sólovou „kariéru“. Navíc to slovo nemám ráda. Mě to divadlo opravdu baví.

Slyšela jsem, že jste ze všech tří Kleopater nejlepší (...).

Co vám na tohle mám říci? Jsme každá jiná a každá jinak dobrá. Tohle měření nemám ráda.

O ironizaci otázek jsem se už zmiňovala. Samostatnou kategorií z hlediska zaujímání postojů k otázkám však zřejmě tvoří rozhovory s politiky. Nikdo jiný totiž není tak opatrný. A nejde jen o to, že kličkují, že jejich odpovědi jsou vyhybavé, často neurčité; navíc se u nich propojují všechny už uvedené typy postojů k otázkám (obvykle kromě souhlasných a identifikačních) a tito mluvčí otázky neustále rozebírají, převracejí, hodnotí, opravují, odmítají, zesměšňují, polemizují s nimi, kladou protiotázky, dohadují se o jednotlivých slovech. Jejich odpovědi začínají např. *Takhle to není možno říci..., Takhle bych si to netroufal říct..., Taková spekulace mi nepřísluší..., Takovou otázku jsem si nepoložil..., Asi nejsem úplně správný adresát této otázky..., K tomu se těžko mohu vyjádřit..., Tento výrok nechci ani potvrzovat, ani zpochybňovat..., To je novinářské klišé, protože tu otázku, jak jste mi ji položil, jsem už slyšela aspoň dvacetkrát.* A ještě případy vyložené metajazykových polemik:

Nemáte strach, že Klaus bude politiku ODS z pozadí neblaze ovlivňovat?

Neblaze ovlivňovat – to mi připadá jako termín, který nemohu přijmout.

Vladimír Špidla prohlásil, že celá ta anabáze (...) nebyla vládní krize. Souhlasíte s ním?

Taky jsem slyšel termín náběh k vládní krizi. Možná bych to ponechal v tomhle slovníku (...).

Někdy před odpovědí – pokud k ní vůbec dojde – předchází úplný rozbor otázky spojený s poučováním tazatele; tady už se ovšem prosazuje vyhraněný individuální styl konkrétního politika:

Opravdu si myslíte, že by bylo zdravé pro tuto zemi, aby existovaly pouze dvě silné strany? Nejsme v Anglii nebo USA, kde má takový systém tradici...

Na to se nedá abstraktně odpovědět. Když řeknu, není u nás ta tradice jako v Anglii a Americe, vyplývá z toho jediné – že koalice být musí. Potom se nás ale, vy novináři, neptejte, jestli je vyloučené ji vytvořit s tím či oním, protože jsme k ní jednoznačně odsouzeni. Ale abych odpověděl na otázku: byl by to krok ke zdraví.

Klást to tak ultimativně mi nepřijde úplně nejčistší...

Neumím o tom hovořit v kategorii čisté, nečisté. Spíš o tom hovořím jako o motivujícím, burcujícím, popichujícím. Samozřejmě tím také říkám: jde-li vám o to, co se tady dnes děje, přijďte k volbám. (...) To, čemu říkáte ultimátum, bych nazval vybídnutím, snahou o motivaci.

Jak je patrné, postoje politiků k otázkám bývají v odpovědích velmi výrazně exponovány a většinou jsou ne-li odmítavé, aspoň značně ostražitě. Od toho se odlišuje styl odpovídání některých mimořádných uměleckých osobností: chovají se živě a nekonvenčně, jejich styl je silně diskurzivní – přímo do svých odpovědí vtahují situaci rozhovoru, obracejí se k partnerovi, mají s ním bezprostřední kontakt, kladou mu „doplňující otázky“, prokládají odpovědi citáty a reprodukcemi cizích výroků. Snad to mohou aspoň poněkud ilustrovat ukázky z interview se slavným fotografem a s neméně slavným režisérem:

A co Alfred Krupp (...), válečný zločinec, který vám pózoval?

Myslíte, že jsem ho vnímal jako hrozného člověka? Ne, lotři a d'ábli působí často navenek velmi mírně. Krupp byl navíc fešák. Když mne Newsweek požádal o jeho portrét, bránil jsem se, že ho vnímám jako d'ábla. Odpověď zněla: My taky, dej se do toho. A byl jsem v pasti.

Když nevěříte na d'ábla, proč o něm děláte filmy?

A vy věříte na upíry? Já ne, a dělám o nich filmy. Pak se nedivte, že se zabývám také d'áblem.

Podle čeho se rozhodujete, jestli text, který čtete, zfilmujete?

Když vidíte hezkou dívku, uvažujete, proč se ve vás rodí touha vyspat se s ní? Analyzujete ten stav? V restauraci si rovněž vybíráte, na co máte chuť. (...) Čtu knížku a cítím, že bych se do toho chtěl pustit, napsat na ten námět scénář.

Je návrat k syrovosti, nabídnuté dánskými režiséry v manifestu Dogma, receptem na současné kino?

Jaká syrovost? Na čem se zakládá? Na tom, že se chvěje kamera? Podle mne svědčí o umělecké frustraci. O neschopnosti udělat kloudný film. Co navrhuje Trier a jeho kolegové? Abychom se vyhnuli technologii a efektům americké kinematografie. (...)

Tento typ odpovědí, i když jsou tak nasyceny reaktivností, lze už velmi těžko vtěsnat do nějakého „koherenčního vzorce“; jsou totiž spíše reakcemi na partnera a na globální smysl jeho otázky, než na její doslovnou podobu. Takže nakonec už jen příklad extrému, kdy se agresivní filmová hvězda zmocňuje řízení rozhovoru, uvádí „tazatele“ do rozpaků, svou dominancí způsobuje jakousi inverzi rolí a dočasné svedení rozhovoru do neočekávaných kolejí:

(...) Co tak na mě koukáte? Není něco v pořádku?

Promiňte. Nechtěl jsem. Zrak mi náhodou padl na...

Na má prsa? Náhodou? Myslel jste, že mám větší, vidíte?

*Prosím? Nikoli, já vůbec...
Viděla jsem váš pohled. Zklamán? (...)*

4. Závěr

Provedla jsem zatím jen hrubou analýzu asi 50 rozsáhlejších rozhovorů s českými, ale i zahraničními politiky, spisovateli, režiséry, herci, hudebníky, zpěváky, moderátory, výtvarníky, sportovci a dalšími známými osobnostmi. Chtěla jsem poukázat jednak na to, že v některých případech i určitý žánr, jako zde interview, má svou specifickou syntax; a dále na to, že pokud syntaktický problém, zejména problém textové syntaxe, dostatečně nasvětlíme reflektorem stylisticko-pragmatickým (a nebudeme se při tom vyhýbat ani specifice individuálních stylů), můžeme rozhojnit repertoár možností – resp. možných „schémat“, „vzorců“ – o četné detaily, které mohou obohatit základní syntaktická zjištění a které by se nám měly posléze poskládat ve velice diferencovaný obraz příslušného problému. Přimlouvám se tedy tam, kde je to aspoň trochu možné, za syntax stylisticko-pragmaticky odstiněnou.

Literatura

HOFFMANNOVÁ, Jana: Interview: mezi mluveným a psaným textem. In: Naše řeč, 1992, roč. 75, č. 2, s. 57 – 71.

HOFFMANNOVÁ, Jana: „Podskazyvanije“, „poddakivanie“ i drugije vidy strategii preodolenija kommunikativnyh bar'erov. In: Jazyk kak sredstvo transljacji kul'tury. Moskva: Nauka 2000, s. 132 – 153.

MACHÁČKOVÁ, Eva: Rozhovor s významnými osobnostmi. In: Naše řeč, 1981, roč. 64, č. 1, s. 23 – 33.

Mluvnice češtiny 3. Ed. F. Daneš – M. Grepl – Z. Hlavsa. Praha: Academia 1987. 750 s.

MÜLLEROVÁ, Olga: Otázka a odpověď v dialogu. In: Slovo a slovesnost, 1982, roč. 43, č. 3, s. 200 – 212.

MÜLLEROVÁ, Olga: Podmínky úspěšnosti rozhovoru jako metody sociálně psychologických výzkumů. In: Kształcenie porozumiewania się. Opole: Uniwersytet Opolski 1994, s. 265 – 271.

Příruční mluvnice češtiny. Ed. P. Karlík – M. Nekula – Z. Rusínová. Praha: Nakladatelství Lidové noviny 1995. 800 s.

RECHZIEGLOVÁ, Adela: Od repliky k citátu: jazykové prostředky a textová strategie. In: Stylistyka, 2000, roč. IX, s. 147 – 165.

Abstract

This contribution is a call for completing a syntactical analysis with the methods of stylistics and pragmatics. The object of this attempt at a „complex“ analysis is the text type of interview, the data have been collected from Czech journals and magazines in the year 2002. The relationship of questions and responses in the structure of these interviews has been studied with respect to lexical cohesion (repetition and variation of expressions in co-referential chains), to taking over a syntactical structure from the previous utterance, to the expressive and contact dimension of the responses, and to the attitudes to the question that are expressed in the response. The individual, singular features of connecting the response with the question and the projection of the relationship between the interlocutors have been extraordinarily emphasized in the analysis.

Opakování jako jeden z rysů výstavby mluvených textů

OLGA MÜLLEROVÁ

Opakování jednotlivých výrazů, výpovědí i celých textových úseků je jednou z příčin výrazové redundance spontánních mluvených textů. Na jedné straně jde o skutečnou výrazovou nadbytečnost, ať už jde o projevy časové volnosti ve fatické komunikaci či formulační nedostatečnosti v druhých institucionální komunikace, na druhé straně se prostřednictvím opakování vyjadřují různé interakční¹ významy. Důležitou úlohu má opakování při vytváření textu a jako prostředek textové koheze a šíře koheze diskurzu. Na přímém opakování je založena koheze lexikální (srov. Halliday – Hasan, 1976; Hoffmannová, 1997).

1. Opakování formulační, interakční a stereotypní

V dialogu i v monologickém projevu může mluvčí opakovat svou vlastní řeč, a to bezprostředně, nebo později. Při opakování partnerovy řeči v dialogu se vyjevují odstíny vzájemných vztahů osobních, ale také sociálních, profesních atp.

1.1. Opakování bezprostřední a pozdější, nezáměrné a záměrné

Bezprostřední, ale i pozdější opakování vlastní řeči (slova nebo slovního spojení, popřípadě části výpovědi) je buď nezáměrné (nemotivované), nebo záměrné (motivované)².

Nezáměrné opakování zejména ve spontánních projevech bývá vyvoláno postupností formulačního procesu (*a to **sme** chodili z Kobylis **sme** chodili pěšky přes Stromovku okolo studánky tam nahoru / žejo / tou Veletržní a na Spartu / tam **sme** chodili na zkoušky*)³, váháním (*vona / no **von** jí potom // **von** jí potom našel pan*

¹ Interakci chápou v souladu s P. Watzlawickem (1999) jako sérii sdělení, která si mezi sebou vyměňují účastníci komunikace; při této výměně vznikají mezi nimi vztahy různého druhu a intenzity.

² O podstatě a druzích záměrného a nezáměrného opakování výrazů srov. podrobně u M. Grepla (1967; 1968); srov. též V. Mathesius (1974); J. V. Bečka (1968).

³ Příklady uvedené v příspěvku pocházejí z korpusu mluvených textů ÚJČ AV ČR, některé jsou součástí materiálové databáze katedry českého jazyka FF Ostravské univerzity, která byla základem pro textové analýzy v publikaci I. Bogoczové a kol. (2000). Pro materiálové ukázky jsem nevolila fonetický přepis ani v případě moravských nářečí, protože ho pro obsah příspěvku nepovažuji za relevantní. Kolmice (/) značí pauzové a/nebo intonační předěly. Tam, kde je to podstatné pro výklad příslušného jevu, je značena klesavá a stoupavá melodie pomocí šipek (↓ ↑), otazník signalizuje tázací větu. Osoby mluvčích jsou značeny písmeny A, B ... F; L – lékař, P – pacient.

Uhlík nákej byt / jo / pan Uhlík jí našel nákej byt v Libni / no), zastavováním v řeči, odbočováním a navracením se (to sme jednou měli // no to už je hodně dávno // to sme jednou měli kozu). Roli zde hraje individualita a idiolekt mluvčích; opakování se někdy stává zvykem, slova nebo jejich spojení mluvčí opakuje automaticky (no a tam bylo tam bylo všechno; von von von mně říkal von mně říkal;

B dyš sem chodila do dorostu / tak to už ty muzikanti tam nebyli / to už nebyli

A hm

B to už jako vodpadlo

A no tak jako nadšení pominulo zase trošku

B no jo no / to už zase vodpadlo / no)⁴

K bezprostřednímu **záměrnému** opakování slov a slovních spojení vede mluvčího potřeba zdůraznění, vyjádření intenzity, překvapení, nesouhlasu, emocí atp. (*tady všeco bylo / všeco / tak tady co bydlíme my / žejo / tak tady byl krámek; no tak se pak ta vozovna dostavěla a byl tady Ládk v Kobylisích v tý vozovně / ale přišel si chudák taky na svý / přišel si taky chudák na svý; no voni letos meruňky byly mizerný / letos byly meruňky mizerný; vona je po operaci právě a strašně špatně vidí / ta si hrozně nařiká / ta si hrozně nařiká; to než bych dělala / to bych rači pila kafe hořký (smích) to bych rači pila kafe hořký (smích); ten náš kávovar funguje / ten funguje / ten není rozbitej; to je dobrý / křehoučký / křehoučký; je to dobrý / dobrý je to; já tě nenutím / nechceš / nechceš; vy ste nejlepší / nejlepší ste).*

Vedle **způsobu produkce řeči**, který je ovlivňován i individuálně vyjadřovacími schopnostmi, věkem, pamětí, temperamentem, celkovým psychickým stavem a je příčinou nezáměrného, často i bezděčného opakování, a naopak potřeby záměrně opakováním vyjádřit nějaký **interakční význam** či odstín⁵, má na výskyt tohoto jevu ještě vliv tendence ke **stereotypnosti vyjadřování**. Ta je silná např. ve fatické komunikaci starších generací, v komunikaci s malými dětmi, ve stabilních zájmových skupinách i ve vyhraněných druzích komunikace institucionální (v rozhovorech lékaře s nemocnými, ve školním vyučování, u soudu).

Jedním z druhů stereotypního opakování na rovině slov a jejich spojení je stále stejné označování jedné skutečnosti nebo věci (*chtěli aby ty kluci vstoupili do komunistický strany ... no Jindra / ten to vodmít / žádněj nevstoupil do komunistický strany ... no tak a to viš / než je přijmuli do tý komunistický strany / tak je školili ... no Ládk vůbec do tý komunistický strany nevstoupil a Vašek taky / Vaškovi dávali legitimaci a von jim tu legitimaci vrátil a nevstoupil taky do tý komunistický strany* – starší žena ve svém celkově nespisovném a uvolněném projevu užívá spisovného, oficiálního obratu *vstoupit (přijmout) do komunistický strany* jakoby

⁴ To je typické zejména pro staré lidi a opakování bývá považováno za jeden ze znaků upovídání (verbosity) seniorů (srov. Gold – Arbuckle – Andres, 1994).

⁵ C. Bazzanella (1993) uvádí mikro- a makrofunkce opakování. Mezi makrofunkcemi rozlišuje funkce kognitivní, textovou, stylistickou, argumentativní, rozhovorovou (konverzační), interakční a etnickou. S. Stati (1996) vidí jako důležitou distinkci při kategorizaci funkcí opakování v dialogu argumentativnost / neargumentativnost.

citátově; dává tak také najevo svůj odstup od této organizace a jejích členů, které na jiných místech (také stereotypně) pojmenovává *soudruzi, za soudruhů, když přišli soudruzi, když tady byli soudruzi*).

Velká míra stereotypního opakování je patrná vůbec v řeči starých lidí. V určité (opakované) komunikační situaci užívají vždy táž slova, frazeologizmy (*ty knedlíky sou jako dort; páli to jako čert; má jazyk jako meč; ten koláč je jako sachr; máme hostinu jako u Pelikána*). Pro seniory jsou příznačné také různé osobní průpovídky, které nabývají charakteru výplňkových výrazů (*to sou věci; jo jo to sou věci; to sou věci na ty peci; namoutě koutě*; také dvakrát i vícekrát opakované *jo* se specifickou mírně stoupavou melodií a s platností jakéhosi povzdechu, umístované do pauz mezi výpověďmi či jako samostatná replika v dialogu).

Pozdější opakování na (relativně) velkou vzdálenost se vyskytuje ve všech typech institucionální komunikace a má v jejích jednotlivých typech svou specifiku. V rozhovorech lékaře s pacientem při každé další návštěvě je opakování ještě posíleno kontrolou záznamu v dokumentaci pacienta. Opakování je jedním ze základních principů komunikace při vyučování, je přímo základem komunikace s malými dětmi (*dívej Vojti / tady máš chlebiček / podívej / takový pěkný chlebiček / no / chlebiček je dobrý / aj suchý je dobrý / že / jaký je dobrý suchý / no / už máš spapaný? / no / a kdy půjdeš spinkat? / co? / nezhod' to tady / a kdy půjdeš spinkat? kdy?*).

Zdvořilostní obraty a formule, pozdravy, omluvy atp. patří rovněž k opakovaným, stereotypně užívaným výrazům; jejich vynechání se pocítuje jako porušení přiměřeného chování, zdvořilosti.⁶

Za stereotypní lze považovat i opakované užívání téhož schématu syntaktické výstavby v delším úseku řeči jednoho mluvčího. Užíváním téže syntaktické konstrukce si mluvčí usnadňuje vypravování:

B no a potom potom jako řekli že by jí pustili / když se zřekne důchodu / tak vona se rači zřekla důchodu a šla tam / a říkala Věra / že jí tam chtěl nákej ten Němec

A hm hm

B vona se mu líbila / vona byla

A jo tu Milku / jo?

B vona byla čistotná tedy vopravdu / vařit dovedla / všechno / no a vona se nechtěla vdávat

A nojo no

B vona Vaška milovala / přestože mu dala pár facek (smích)

Pozdější (záměrné i nezáměrné) opakování signalizuje návaznost na minulé diskurzy. Vzdálenost může být i veliká, např. při kolikrát opakovaném vypravování příhod ze života, kdy mluvčí užívají vždy znovu tatáž slova, spojení, frazeologizmy.

⁶ Za velmi široce chápané opakování bychom mohli považovat i různé druhy oprav, rektifikací, korektur, parafrází. Mluvčí se přefekne, usoudí, že se vyjádřil nepřesně, nedostatečně, nebo zvažuje možnosti adresáta a má pocit, že by nemusel rozumět. Ve všech těchto případech se v řeči vrací, opravuje se, pokouší se o jinou, výstižnější, správnější formulaci (srov. podrobně Müllerová, 1987; 1994).

1.2. Opakování doslovné a modifikované

Opakování může být doslovné; mluvčí pronese totéž slovo (tatáž slova) nebo výpověď i se stejnou intonací, stejným tempem a stejným rytmem. Jde hlavně o bezprostřední opakování (*maminka ... s tou mistrovou / nákou pani Boháčovou / jednou řekly jednou řekly že jako pudou milostpani navštívit / vona je pohostila / dala jim kafe / a / a / šla je vyprovodit šla je vyprovodit k tomu / ke vchodu*), ale i o opakování na větší vzdálenost (*maminka tam pekla voplatky ... já sem tam za maminkou chodívala* ↓ / *a to byla taková velikánská pec ... a tam bylo takový kolo velikánský / a v tom kole byly takový otvory ... to těsto se tam nalilo ... a tam se to pomalu peklo / no / a tak se pekly ty voplatky tam / já sem tam za maminkou chodívala* ↓ / *to se dělalo ručně / žejo / všechno*). Při vypravování přispívá opakovaná výpověď k vytváření jistého rytmu vypravěčovy řeči (D. Tannenová, 1989, hovoří o uplatňování jistého rytmického vzorce). Doslovné může být i opakování záměrné, když se jím vyjadřuje např. intenzita tvrzení (A: *a kolik jí za to platil?* – B: *to nevím* ↓ / *to nevím* ↓ / *to nevím* ↓ / *to ti nemůžu říct / protože to nevím*).

Častěji a zejména při opakování na větší vzdálenost dochází k některým změnám a modifikacím. Mluvčí něco „přidá“, „ubere“, zamění výrazy s neplným nebo neurčitým lexikálním významem, užije navíc různé výrazy přidatné:

B ... už ty muzikanti tam nebyli

A hm

B to už jako vodpadlo

A to tak nadšení pominulo zase trošku

B nojo no / to už zase vodpadlo / no

B no tak já sem si kupovala utěrky ručníky / dyť víš ty lněný ručníky

A no ty sou krásný

B ty ubrusy podívej se to sou tolika let praný / vyvařovaný / a to byly barvy

A hm / krásný / no

Mluvčí svou vlastní opakovanou výpověď pozmění formulačně, užije jiného výrazu s týmž nebo podobným významem (*já sem říkala / jěžiš Ládku / tady smrdí rajská vomáčka / kdo co vaří tak je to tady na chodbě ... no ale já sem si řekla / kdo co vaří tak všechno je cejtít na chodbě; ráno je svázel služební autobus / jo ... to jezdil služební autobus*). V opakované vlastní výpovědi mluvčí změnil slovosled. Změnil pořadí tematicko-rematických složek; z rématu prvně pronesené výpovědi učinil v opakované výpovědi téma, když se rozhodne pro tuto linii v dalším pokračování své řeči (B: *no a tam se narodil Jirka* – A: hm – B: *tam se Jirka narodil / no a tam sme byli až do tý doby než přišla okupace; bylo tam moc obchodů* ↓ / *moc obchodů tam bylo* ↓ / *než tam postavili ten Svět to kino; no a tam byl / tam byl takový / jako tržiště* ↓ / *tržiště tam bylo* ↓ / *no tam si dostala všechno*).

1.3. Opakování jako charakteristický rys vypravování

Opakování patří k charakteristickým rysům některých žánrů spontánních mluvených projevů. Uplatňuje se hojně např. ve vypravování příhod nebo ve vzpomínko-

vém vypravování jako součástí fatické komunikace (srov. Müllerová, 2000). Např. touž výpověď začíná a končí mluvčí své vypravování příhody nebo zážitku. Vzdálenost mezi těmito dvěma výpověďmi je někdy dost velká. Vypravování o společenském životě v místě, kde prožila mládí, začíná mluvčí výpovědí *no a taky sme tady taky to bylo tady hezkej společenské život v Čimicích*. Po 119 replikách obou partnerek následuje výpověď *no a takovejde společenské život byl tady hezkej*. Jde o jakési zarámování celého vypravování.

Ve vypravování příhody se může vyskytnout opěrná, klíčová výpověď nebo její část, kterou mluvčí užije (i v modifikované podobě) dvakrát i vícekrát (*to existovaly v Kobylisích a vůbec všude takový ty / **podpurný spolky** / třeba byl Vltavan / žejo / nebo ... to byly **ty podpurný spolky** / který podporovaly ty nemajetný občany; no a tam už jak si přišla / z Kobylis takle trošku dále / **si tam cejtila vůni ryb** / protože ta Vltava / dřív byla čistá / žejo / tam se lovily ryby / no tak na Břežance se smažily ryby / **no a to byla vůně ryb** / no; **to byly barvy** / **menovalo se to idantrén** / to byl německá německý náký barvy byly ... a ty byly takovýdle stálobarevný / dneska prosim tě když něco koupíš / za chvíli to máš vybledlý / **no to byly idantrén barvy***).

2. Opakování jako strategie postupného vytváření monologického i dialogického diskurzu

V textech by bylo možné hledat a nacházet úseky, které mluvčí v předcházejících diskurzích už někdy pronesli nebo slyšeli, zapamatovali si je a znovu je uplatňují, třeba i v jiných kontextech. Čím častěji vstupují do těchto nebo podobných komunikačních situací, tím více opakovaných úseků jejich řeč obsahuje. Podle D. Tannenové (1989) žádný text nevzniká úplně nově, originálně, dodejme jen, že v některých druzích textů je to více patrné než v jiných. Zejména v běžné konverzaci lze sledovat univerzálnost opakování, jeho rozmanité interakční významy a často i automaticnost:

- B *ten pan Chval ... a Havrda / **to byli takový mecenáši toho Sokola** / ty ty zakoupili ty nástroje pro ty ty členy / no a ta dechovka s námi jezdila / a / no a do těch Podsedic sme jezdili rádi ...*
- A ***a to ste měli zadarmo** nebo jak?*
- B ***zadarmo***
- A ***zadarmo?***
- B *nojo / **to všecko zadarmo** / dyť ti říkám / **to byli to byli ty mecenáši** / ty statkáři / žejo*
- A *jo hm*
- B *ty to podporovali*
- A ***a co z toho měli?***
- B ***nic***
- O ***nic?***
- B ***nic z toho neměli***
- A *hm*

B no co by z toho měli?

A no to bylo pěkný

B byla to taková jejich záliba / no zvlášť ty Chvalovi ty Chvalovi

Ve spíše monologickém textu vzpomínkového vypravování, kdy posluchačka svou pozornost a zájem dává najevo signály zpětné vazby, je opakování způsobem, jak vypravování posunovat dál a dál:

B tam nic nejezdilo / no viděla si na tu vychovatelnu a na ty tramvaje jak tam jezdily

A hm

B no a tam se narodil Jirka

A no

B tam se Jirka narodil / no a pak sme tam byli až do tý doby než přišla okupace

A to bylo asi dva roky / ne?

B no Jirkovi bylo no to bylo přes dva roky / protože Jirkovi bylo osmnáct měsíců / dyš sme se stěhovali

A hm

B a no pak přišla ta okupace a to viš / Ládik jim to narukovali muský / žejo

B tady všecko bylo / všecko / tak tady co bydlíme my / žejo / tak tady byl krámek

A jo?

B tady byl krámek / tadydle / to si nepamatuješ?

A ne

B ne?

A vo ulici vejš?

B no tak tam byl krámek v tom domě

A hm

B no a ty základní potraviny si tam dostala

A hm

B no tak to byl tady jeden krámek / potom na hlavní silnici když si šla když deš teďka po hlavní / tak nahore byl pan Luka řezník

Na posunu vypravování se podílejí oba partneři:

B no tam maminka vařila si / tam měla kamna

A jo vona si tam vařila nahore

B no maminka si tam vařila / tam měla kamna / no ale jinak byla celej den u nás dole

Opakování tak usnadňuje rozhovor jednak díky automaticnosti, jednak jako prostředek, který usnadňuje vnímání a chápání. Je dobrým způsobem, jak se přesu-

nout nenásilně od tématu k tématu a jak reagovat na to, co pronesl předcházející mluvčí.

3. Dialogické opakování

V dialogu jeho účastníci vytvářejí prostřednictvím opakování postupně diskurz v procesu produkce, recepce a vzájemné interakce (srov. Tannenová, 1989). Opakování zejména sousedních replik se významně podílí na kohezi dialogického textu.

3.1. Paralelní syntaktická výstavba replik dialogu

Opakování syntaktického schématu otázky v odpovědi spolu s opakováním slov v neredukované odpověďové replice je základním principem výstavby této základní replikové dvojice (srov. Müllerová, 1982; Mluvnice češtiny, 3) (*A: když ste se vyučila / tak kolik ste měla? – B: když sem se vyučila / tak sem měla / tak sem měla myslím štyrysta padesát korun měsíčně*). V odpovědi může docházet k různým obměnám slov i k obměnám syntaktického uspořádání:

A a kdy voni tam postavili tu Bulovku?

B no tam začli stavět tu Bulovku / to ti nepovím v kterym roce to bylo

A to ste byla ještě malá?

B to už sem nebyla malá / to už sem byla velká dost / no / to už sem nebyla malá

K větším změnám dochází, jestliže se v odpovědi upřesňuje skutečnost, která je předmětem položené otázky (*A: a kde byl ten přívoz / ve kterejch místech? – B: tam / tam / tam byly tři přívozy*).

Opakování je v pozadí redukováné odpověďové repliky, v níž jsou právě opakované členy elidovány (*A: kde to bylo / ta všeobecná nemocnice? – B: na Karláku*). Přestože se za přirozenou považuje i plně redukováná odpověď na otázku (*kolik je hodin? – tři*), jsou např. ve vzpomínkových vypravováních a i v jiných druzích dialogů, v nichž si tázaný partner rozmýšlí odpověď, vzpomíná atd., poměrně časté odpovědi neredukované, zvláště jde-li o odpověď na otázku doplňovací. Mluvčí získává na odpověď čas (*A: a co ste tam jedli / když ste byli v práci? – B: když sme byli v práci / bylo votevřeno vod osmi hodin / přes poledne turch do večera / do sedmi hodin // no a to sme se střídali na voběd / já sem chodila do Kobylis pěšky na vobědy*).

I na otázky zjišťovací se odpovídá neredukovanou plnou odpovědí (*A: když ste chodila do těch Kobylis na voběd / to bylo zastavěný? – B: no to bylo zastavěný; A: to von taky už byl starej / ne? – B: no / von byl starej; A: tak to ste chtěla dopovědět / jo? – B: to sem ti chtěla dopovědět*). Při rozvažování, jak odpovědět, mluvčí nejprve uvede klíčové slovo otázky (réma), učiní pauzu a pak teprve odpoví (*A: a babi / byla hezká? – B: no hezká ↓ / no taková typická Ruska / jako vidíš třeba ty Rusky takle v těch šátkách / voni nosily ty šátky*).

3.2. Interakční významy opakování replik

V dialogu partner doslova **zopakuje otázku**, která mu byla položena, jen změnil slovesnou osobu a intonaci (*A: a v kterym roce ste se naposled setkali ↓ ? – B:*

v kterém roce sme se naposled setkali↑? / *no to ti neřeknu / no po válce to už bylo*). Zopakovaná otázka má význam „počkej, pokusím se vzpomenout si“ a stejný význam by měla tato výpověď s intonačním schématem oznamovací výpovědi. V obou variantách partner získává čas na rozmyšlenou a pak teprve odpoví (A: **jaký ste měli úbory** ↓ ? – B: **jaký sme měli úbory** ↓ / *měli sme červený sukýnky / jo / a takový rezná rezný ty rezný blůzičky přes to*).

Intonací, ironickým nebo jiným tónem, modifikacemi gramatických kategorií nebo pomocí částic dodává mluvčí opakované otázce různé interakční odstíny (A: **zbavil ses už vlivu těch tvých kamarádů?** – B: **jestli sem se zbavil jejich vlivu?** / *no na to se mě neptej* (= toho se už nikdy nezbavím); A: **na koho ze spolužáků nejvíc vzpomínáš?** – B: **na koho asi já tak můžu vzpomínat** ↓ (= s nikým jsem si nerozuměl). Jen na otázku, kterou tázaný partner zopakuje, aby získal čas, tedy bez dalších interakčních odstínů, také většinou podá věcnou odpověď. Po ironickém zopakování otázky věcná odpověď zpravidla nenásleduje. Intonace má při opakování otázky i výpovědi neo-otázkové zásadní význam, protože právě z ní se vyvozuje jeho interakční platnost.

Opakováním partnerovy **neotázkové repliky** nebo její části v dialogu dává mluvčí najevo svou účast, že poslouchá (B: *ty soudní výlohy musela zaplatit* – A: *zaplatit*), že bere na vědomí a akceptuje to, co první mluvčí pronesl (A: *když chceš něco dokázat / musíš mít cíl* – B: *musím mít cíl*; A: *děláš blbosti* / *no* – B: *dělám blbosti / však já vim*), připojuje se k názoru (A: *s Danem jak se hádáte / tak to беру spíš ze srandy* – B: *já to беру taky ze srandy*), plní pokyn (A: *to si tam napiš* – B: *už si to tam píšu*), přijímá radu (A: *ber to v pohodě* – B: *já to budu brát v pohodě*), vyjadřuje souhlas (A: *řekla sem až potom* – C: *až přijde čas* – A: *až přijde čas*), je prostředkem humoru:

- D *já si kolikrát říkám / pámbu všemohoucí aby mě už vysvobodil / abych se už nehubla a vodošla / já říkám / **dyť se mě budou bát lidi potom***
 A *ale ne*
 D *to víte že jo*
 A *prosím tě*
 D *to já vim / **voní už by se mě báli teďka*** (smích)
 A *proč? **tebe se nemá kdo bát** / protože vypadáš pěkně*

Mluvčí také opakuje repliku pro někoho, kdo nerozuměl nebo neslyšel, co bylo proneseno:

- C *abych nezapomněl / **Čermákovi vás všechny pozdravujou***
 D *co to?*
 B ***Čermákovi že nás pozdravujou***

Vícere opakování téhož v plné, redukované nebo rozšířené podobě, které se uskutečňuje v rozhovoru několika účastníků, se podílí na vytváření atmosféry spolupráce a sounáležitosti:

- C *a komu to dali hele / **ten domek?***
 A *no **Slávkovi***

- C *Slávkovi nebo komu to dali?*
 B *Slávkovi*
 C *Slávkovi / jo?*
 B *Slávkovi / to víš že jo*
 A *Slávkovi / no bodejt'*

Naopak může posilovat eskalaci konfliktu:

- E *je soukromý podnikání / proč bych upřednostňoval oficiální cestovní kancelář oproti soukromé?*
 F *dobře dobře / a jak to teda chcete udělat?*
 E *právě to já se vás ptám / jak chcete udělat pořádek v tom?* (proneseno netrpělivě)

V každodenních rozhovorech je opakování časté a často také automatické. Jako jedna z nejčastějších rozhovorových strategií se uplatňuje v komunikaci nejstarší generace v podobě vzájemného přitakávání, notování:

- A *no a potom sme chodívali do Dětskýho domu / tam hráli lidi*
 B *tam hráli no tam hráli / no a tam hráli hezky*
 A *hezky / no / hezky hráli*
 B *ale tam hezky hráli a zpívali / hezky*
 A *hezky / no*
- A *bolí mě koleno v tomhle počasí*
 B *no to bolí všechno / když je takle*
 A *všechno už všechno člověka bolí*
 B *bolí / bolí*
 A *to sou všelijaký potíže*
 B *všelijaký potíže sou*

Někdy jde o zaplňování času vzájemnou řečí, o pouhý kontakt:

- A *včera sem byla na hřbitově*
 B *na hřbitově ste byla*
 A *na hřbitově / na hřbitově*

Opakování v řeči starých lidí může být také projevem jejich mnohomluvnosti, ale vyskytuje se hojně i tam, kde jeden z účastníků špatně slyší a ostatní mu pomáhají. Při tomto opakování dochází někdy ke změně slovosledu (A: *pudeš k tý doktorce?* – B: *co říkáš?* – A: *k tý doktorce pudeš?*), eventuálně se přímá otázka změni na nepřímou (*k tý doktorce jestli pudeš*).

Opakování v běžné fatické komunikaci nebývá většinou pocítováno negativně, pokud je projevem pohody, sdílení společného času i prostoru. Lze ho považovat za konvencionalizovanou diskurzní strategii, dodává řeči charakter familiárnosti,

uvolněnosti. Nezřídka mluvčí v dialogu citují a parafrázuji i své dřívější dialogy, vždy v téže nebo podobné situaci užívají opakované i celé pasáže, někdy nemusí citovat doslova a explicitně, stačí pouhý náznak. Pramen opakování může být v předcházející verbální interakci, ale může jím být i sdílená znalost něčeho nebo společná znalost života společenství a společnosti. Opakované, stereotypní rozhovory stálých partnerů mohou být obrazem nudy, přesycení vzájemným kontaktem, na druhé straně mohou být pramenem humoru, oživení, potvrzení pevnosti vztahů. I v těchto případech má klíčový význam intonace. V rozhovorech zejména institucionální komunikace může být opakování výrazem neschopnosti pokročit při projednávání něčeho dále, umanutosti setrvávat u jedné věci, nedostatku ohledu k ostatním atp. Speciální úlohu má opakování v některých druzích institucionální komunikace. Například v rozhovoru lékaře s pacientem pacient zopakuje to, co pronesl lékař (poslední úsek jeho řeči, většinou několik slov), zopakováním vyjadřuje souhlas, to, že akceptuje lékařovo sdělení (*L: v zádech vás bolí od nesprávného držení těla* – *P: od nesprávného držení těla*); je to něco jako ozvěna (srov. Ferrara, 1994). Naopak lékař zopakuje ten úsek vzdálenější pacientovy repliky, který považuje za důležitý pro další vedení rozhovoru. Vrací se tedy k pacientově dříve pronesené replice, ve které ho zaujalo něco, co mu pomáhá při vytváření názoru na pacientův problém:

- P* *prodělal sem operaci slepého střeva / ale to už je dost dlouho*
L *byl ste eště někdy jindy v nemocničnim ošetření?*
P *no měl sem zlomenou nohu*
L *to slepé střevo bylo kdy?*

Opakování je zejména ve spontánní mluvené dialogické i monologické komunikaci velmi frekventovaným jevem. Je důležitou strategií vytváření diskurzu, pramenem možností individuální účasti mluvčích v rozhovoru, umožňuje vyjadřovat zaujetí pro témata a cíle dialogu. Vyskytuje se na všech rovinách výstavby diskurzu, má mnoho podob, modifikací a funkcí textových i interakčních.

Literatura

- BAZZANELLA, Carla: Dialogic Repetition. In: Dialoganalyse IV, Teil 1. Ed: H. Löffler. Tübingen: Max Niemeyer Verlag 1993, s. 285 – 295.
- BEČKA, J. V.: Opakování slova jako pojmenovávací prostředek. In: Naše řeč, 1968, roč. 51, č. 2, s. 65 – 88.
- BOGOCZOVÁ, Irena a kol.: Tváře češtiny. Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity 2000. 265 s.
- GOLD, D. P. – ARBUCKLE, T. Y. – ANDRES, D.: Verbosity in Older Adults. In: Interpersonal Communication in Older Adulthood. Interdisciplinary Theory and Research. Eds. M. L. Hummert – J. M. Wiemann – J. F. Nussbaum. Thousands Oaks – London – New Delhi: Sage Publications 1994.
- GREPL, Miroslav: O funkci záměrného opakování částí výpovědi ve výstavbě promluvy. In: Naše řeč, 1967, roč. 50, č. 2, s. 77 – 87.
- GREPL, Miroslav: Ještě k funkci záměrného opakování ve výstavbě promluvy. In: Naše řeč, 1968, roč. 51, č. 2, s. 77 – 82.

- HALLIDAY, M. A. K. – HASAN, R.: Cohesion in English. London: Longman 1976.
- HOFFMANNOVÁ, Jana: Stylistika a... Praha: Trizonia 1997. 200 s.
- MATHESIUS, Vilém: Zesílení a zdůraznění jako jevy jazykové. In: V. Mathesius: Čeština a obecný jazykozpyt. Praha: Melantrich 1947, s. 203 – 223.
- Mluvnice češtiny. 3. Ed. F. Daneš – M. Grepl – Z. Hlavsa. Praha: Academia 1987. 746 s.
- MÜLLEROVÁ, Olga: Otázka a odpověď v dialogu. In: Slovo a slovesnost, 1982, roč. 43, č. 3, s. 200 – 212.
- MÜLLEROVÁ, Olga: Korektury, rektifikace, parafráze a modifikační explikace v odborném mluveném textu. In: Problémy stylistiky. Slavica Pragensia, 1987, roč. 26, s. 119 – 126.
- MÜLLEROVÁ, Olga: Mluvený text a jeho syntaktická výstavba. Praha: Academia 1994. 145 s.
- MÜLLEROVÁ, Olga: Dialogické a monologické žánry mluvených projevů. In: Stylistyka, 2000, roč. IX, s. 227 – 247.
- RERRARA, Kathlen: Repetition as Rejoinder in Therapeutic Discourse: Echoing and Mirroring. In: Repetition in Discourse. Interdisciplinary Perspectives. Ed. B. Johnstone. Norwood / New Jersey: Ablex Publishing Corporation 1994, s. 66 – 83.
- STATI, Sorin: Repetition in Literary Dialogues. In: Beiträge zur Dialogforschung. Band 11. Ed. C. Bazzanella. Tübingen: Max Niemeyer Verlag 1996, s. 167 – 173.
- TANNEN, Deborah: Talking voices. Repetition, dialogue, and imagery in conversational discourse. Studies in Interactional Sociolinguistics 6. Cambridge – New York – Port Chester – Melbourne – Sydney: Cambridge University Press 1989.
- WATZLAWICK, Paul – BAVELASDOVÁ, Janet, Beavin – JACKSON, Don, D.: Pragmatika lidské komunikace. Praha: Konfrontace 1999. 243 s. (přeloženo z anglického originálu, 1967).

Abstract

Repetition of words, utterances and sentences is a characteristic feature of dialogical and monological spoken texts. It occurs in spontaneous conversational discourse as well as in regulated communication in institutional settings. In this contribution repetition is described from the point of view of text production, interaction of participants, stereotyped expressions, step-by-step constitution of monological and dialogical discourse, syntactic structure of adjacency pairs. The analysis is based on examples from the corpus of spoken texts of the Czech Language Institute of the Academy of Sciences of the Czech Republic and of the Department of Czech Language of the Faculty of Arts of the University at Ostrava.

Textové konektory a orientátory

MIROSLAV DUDOK

Pri textových prostriedkoch sa prejavuje viacúrovňovosť a viacaspektovosť potenciálnych aj aktuálnych foriem. V doterajších domácich a inorečových jazykovedne orientovaných úvahách o texte – hlavne synteticky zameraných a orientovaných na komplexný gramatický výklad národného jazyka – pozornosť sa venovala predovšetkým formálnemu a formálno-sémantickému opisu textových štruktúr (Bajžíková, 1979; Dolník – Bajžíková, 1998; syntetická Mluvnice češtiny 3, 1987 a pod.). V slovenčine v týchto intenciách boli podrobené rozboru aj konektívne prostriedky ako osobitná textová štruktúra (Bajžíková, 1979 a i.; Dudok, 1988 a i.; Mistrík, 1975 a i. atď.). Týmito a podobnými prácami sa upozornilo na potrebu komplexnejšieho rozboru jazykových prostriedkov. Otvorili sa však aj mnohé otázky fungovania a používania jazyka v konkrétnych spoločenských, v rozmanitých komunikačných sférach a pod., na ktoré v slovenskej jazykovede ešte hľadáme odpovede.

Konektory sú výrazové prostriedky integrujúce v sebe jednak jazykovú entitu, jednak textovú entitu. Inkorporovaná je v nich zároveň a v tej istej chvíli na jednej strane lingvistická filozofia statickosti systému a na druhej strane dynamickosti konkrétneho prejavu. Preto neprekvapuje, že boli a sú predmetom záujmu tak gramatického, či morfosyntaktického opisu prirodzených i umelých jazykov v rámci spojok, prísloviek, častíc, zámen a pod. V atomizujúcej deskriptívnej reflexii v jazykovede sa však nezhodnotil v dostatočnej miere základný zjednocujúci verbálno-jazykový princíp, nadväzujúci princíp, ktorým sú konektory riadené a v modernej gramatickej literatúre nielen u nás, ale v prevažnej väčšine súčasných jazykov sa ich textačná potenciálnosť vyčerpala v klasifikačnej stratégii ako “malých slovných druhov”, “neplnovýznamových slov”, “gramatických slov” a pod. Čiastočne sa tieto výrazové prostriedky lingvisticky rehabilitovali konštituovaním nadvetnej alebo textovej syntaxe. V slovenskej jazykovede im z tohto nového aspektu venovali pozornosť napr. J. Mistrík (1968 a i.), F. Miko (1970 a i.), E. Bajžíková (1979 a i.), M. Dudok (1988 a i.) atď.

Z úzkogramatickej reflexie sa i v slovenskej jazykovede dvadsiateho storočia dospelo k názoru, že sú to prostriedky, ktoré vytvárajú medzi elementárnymi textovými jednotkami nadväzovací čiže konektívny vzťah (Encyklopédia jazykovedy, 1993, s. 244). V takejto pozmenenej jazykovednej paradigme sa výrazový repertoriár konektorov rozrástol na jazykové, mimojazykové a tematické prostriedky. Aj ich funkčno-štruktúrna hranica sa posunula, rozšírila. Tak typické konektory ako sta-

vebné prostriedky textovej koherencie často voľne prechádzajú do skupiny textových orientátorov. Všimnime si napríklad úlohu adverbatívneho typu *však* / *avšak* a inkluzívneho plurálu typu *vráťme sa však* a pod. Okrem bežných spájacích prostriedkov, ktoré abstrahovala už klasická jazykoveda v rámci nižších jednotiek, na úrovni textu podobnú funkciu podľa komunikačných potrieb môžu nadobudnúť (zdanlivo prekvapivo) vlastne všetky výrazové prostriedky, ak vďaka textovej stratégii nadobudnú status špecifického orientátora v podobe kľúčového slova.

Napriek tomu sa najsústavnejšie aj naďalej analyzujú hlavne jazykové konektívne prostriedky (porov. napr. práce E. Bajzíkovej, 1979; 1995). Ich rozbor, výklad a klasifikácia zostáva však na rozhraní vetnej a nadvetnej syntaxe. Netreba však zabúdať, že v texte, a vôbec v diskurzívnej rovine, princíp spájateľnosti a nadväznosti funguje inak ako v syntaktickej rovine jazyka. Textéma je viac ako prostý súčet gramatém a v texte gramatémy nadobúdajú charakter vlievania zmyslu: sú prostriedkom ozmyslovania textu.

Napríklad, nasledujúce dva texty majú vlastný vnútorný zmysel, ktorý v prípade 1) umožňuje implicitná konektívna štruktúra a v prípade 2) zasa elipsa konektora *preto*:

1)

A: Aké mlieko si prosíš // teplé alebo studené?

B: Aké sa pije na raňajky?

(ústny prejav)

2)

A: A tanier si prečo neodložil?

B: Aby muchy sadali naň, a nie na mňa.

(ústny prejav)

Deskriptívna nadvetná syntax v takýchto prípadoch rieši problém konštatovaním, o aký druh konektora, resp. konexie ide, a tu sa jej výskumný program zvyčajne končí. V textike sa však v tomto bode iba začína nastoľovanie otázok a hľadanie odpovedí na ne. Z metodologického stanoviska už nestačí postupovať od nižších textových jednotiek (viet, výpovedí či výpovedných aktov a pod.) k textu, ale treba vychádzať z textu ako základnej jednotky.

Na rozdiel od syntaktického pohľadu na konektívne prostriedky F. Miko v originálnej teórii výrazových prostriedkov a teórii textu nazerá na konektory plastickejšie. Avšak i on im rezervoval miesto iba v rámci sekvenčnej gramatiky textu (Miko, 1970).

V rámci konfrontačnej textiky konektory obsadili priestor mikrokompozičných prostriedkov – spolu s textovými glutinátormi, orientátormi, lokalizátormi, metaforikami a podobnými prostriedkami, ktoré sa podieľajú na konštituovaní, výstavbe a štruktúrovaní textu (Dudok, 1998). Pritom sa s nimi už neráta iba ako s definitívnymi textovými prostriedkami nižšieho či najnižšieho rangu, čo však ešte vždy môže byť produktívnym metalingvistickým postupom, napríklad pri výklade ich sémantických súradníc (napr. Dudok, 1988), ba aj v rámci odhaľovania reality výpovedných aktov, ako to u nás prezentovali J. Dolník a E. Bajzíková (Dolník – Bajzíková, 1998).

Prostriedky, ktorými sa vyjadrujú nadväzovacie vzťahy v texte, nemožno v úplnosti uchopiť ako systémovú, statickú jednotku, ale skôr ako širokospektrálnu komunikatívnu jednotku.

Napríklad konkluzívny sú textačne zakotvené konektory smerom doľava, ale i smerom doprava:

←-----●-----→			
kvôli tomu, že; lebo	pretože; vzhľadom na to	preto	teda; z toho vyplýva; netreba sa čudovať, že; je celkom pochopiteľné

3)

Naozaj nesmel úprimnejšie zasmútiť, aspoň nie nadlhšie. **Lebo** len čo si na niečo smutnejšie spomenul, nedalo mu dýchať, srdce mu prestávalo biť, až sa zakaždým nasmrť preľakol.

L. Ballek

4)

A zdá sa, že práve táto štruktúrálna nespojitosť textu básne zapríčiňuje zdanlivú nekomunikatívnosť tejto poézie. Iba zdanlivú, milí konvencionalisti. **Pretože** báseň sa otvára nesformulovanej ľudskej senzibilite, v nej hľadá a provokuje ten chýbajúci člen.

M. Kasarda

5)

Ľudia by však neboli ľuďmi, keby nezačali o všetkom pochybovať. **Preto** sa neustálené spojenia vyjadrujúce ľudskú múdrosť dosť často používajú so spochybňujúcim, posmešným až ironizujúcim odtienkom.

J. Skladaná

6)

Biografia básnika sa tak vlastne dialekticky prepletá s dejinami spoločnosti, ktoré stačil ako človek vnímať, registrovať a hodnotiť. **Z toho vyplýva** aj autorov nepokoj, výzva nestáť na jednom mieste, nevracať sa k veciam prekonaným...

P. Plutko

Táto modelová situácia signalizuje, že konektívne prostriedky *kvôli tomu, že...*, *pretože...*, *preto...*, *teda*, *netreba sa čudovať*, *že...* a pod. nemožno stotožniť s lexikálnymi alebo syntaktickými synonymami. Konektory sú nielen sceľujúcimi a spájacími textovými prostriedkami, ale i prostriedkami vlievajúcimi istý zmysel do textu.

Nie všetci jazykovedci sa na tieto prostriedky pozerali ako na synsémantické, „prázdné“ znaky, nereferenčné vzhľadom na „skutočnosť“. Naopak, i oni sa naplnia

zmyslom, stávajú sa „plnými“, ako by povedal E. Benveniste, akonáhle ich hovo-riaci, produktor textu použije v rámci inštalácie svojho prejavu, textu (pozri i Ben-veniste, 1975, s. 195). Okrem „synnómných“ zámen, napr. *ja, ty*, v chápaní E. Ben-venista, podobný charakter majú aj spájacie, nadväzujúce a transformačné textové prostriedky.

Preto treba definíciu konexie textu ako vnútrotextovej (intratextovej) viazanosti, ktorá sa realizuje v texte medzi základnými textovými jednotkami, ako aj modifi-káciami základných textových jednotiek (pozri E. Bajžíková v Dolník – Bajžíková, 1998, s. 26) rozšíriť jednak o rozmer intertextovej viazanosti, jednak o princíp transformácie.

Doklad 1) funguje ako text, ako komunikačne ucelená jednotka iba vďaka in-tertextovosti – tu sa nadväzuje na predtým realizované texty, kde už bola verbalizovaná situácia podávania konkrétne upraveného mlieka na raňajky. Keby tak ne-bolo, keby predchádzajúceho textu nebolo, keby sme nemali vybudovanú istú kultúru, v konkrétnej situácii stabilnú kultúru stolovania alebo aspoň vybudovaný osobný skúsenostný diskurz, odpoveď na otázku dialogického partnera A: Aké mlieko si prosíš? by znela buď teplé, buď studené.

Zástancovia, autori hypertextovej analýzy či nadvetnej syntaxe otázku textových konektorov videli prevažne ako uzavretú entitu. Vyplynulo to z faktu, že si samotný text prispôsobuje a podriaďuje identitu základných textových jednotiek, takže sa nám často javia ako keby tie jednotky samé tvarovali celok.

Doklady 3) až 6) to v mnohom ako keby aj nasvedčovali. Princíp lineárneho naras-tania textu je pri konkluzivách pomerne transparentný. Pomocou nich sa celkom zreteľne nadväzuje na predchádzajúci text alebo sa text rozširuje smerom doprava.

Podobne je to i pri adverbatívnych (7) (typu *a, ale, avšak, iba, lenže, iba čo, iba ak, a jednako, a napriek tomu, a predsa, predsa však* a pod.), explikatívnych (8) (typu *totiž, vlastne, to jest, to znamená, a to, respektíve, inými slovami povedané, presnejšie povedané, to znamená* a pod.), kauzatívnych konektoroch (9) (typu *lebo, keďže, v dôsledku toho, príčinu treba hľadať v skutočnosti, že, majúci na zreteli skutočnosť, že, vďaka tomu* a pod.) a iných konektoroch, ktoré sa v rámci svojich najvšeobecnejších sémantém vnútorne špecifikujú a rôznia, takže ich možno vyčle-ňovať ako osobitné textémy.

7)

Chceli by ste, aby som ho zamestnal. **Lenže** v tom prípade by sme museli niekto-rého iného robotníka prepustiť.

V. Šikula

8)

Mať brvno v oku, a najmä vo vlastnom, je predstava dosť drastická a nerealizo-vateľná. Keď však používame ustálené spojenie v cudzom oku vidieť smet' / smetie / smietku, a/ale vo svojom brvno nevidieť, táto predstava ustupuje a na-miesto nej sa nám hneď vynorí význam, vlastné chyby nevidieť a druhého chyby zveľičovať. **Inými slovami**, niekto zbadá na druhom čo i len najmenšiu chybičku, ale sám neprizná svoju veľkú chybu.

J. Skladaná

9)

Investičné prostriedky zo strany Slovenského Červeného kríža boli dosiaľ 2 130 000 Sk. *Vďaka* tejto pomoci bude Dom humanity môcť tvoriť ucelený komplex.

Parlamentný prejav

Okrem vnútrotextového nadväzovania v každom texte je teda zakotvené aj intertextové nadväzovanie. Nezáleží na tom, či ide o intertextové nadväzovanie dvoch konkrétnych textov, alebo ide o začlenenie konkrétneho textu do textových vzorcov, ktoré existujú v mentálnej mape komunikujúcich. Priamočiare nadväzovanie v texte nie je pravdepodobné ani v písaných textoch, kde sa prejavuje lineárnosť výstavby textu zreteľnejšie ako v hovorených prejavoch. (V argumentačnom type textov intertextová previazanosť signalizuje napr. konektívna konštrukcia *pozri XY (2002)*, kde uvedený konektor znamená priamy odkaz na konkrétny text.)

Okrem toho v rámci spájateľnosti zároveň prebieha aj syntaktická a sémantická transformácia spájacích štruktúr, na čo upozornil už T. A. van Dijk (van Dijk, 1977). Výstavba textu prebieha jednak dopredu, jednak dozadu. Informácia tak nadobúda organizujúci ráz a zároveň reorganizujúci.

Zhrnieme. Textové konektory v sebe integrujú úlohu spájaciu a nadväzujúcu, transformujú sa v texte a zároveň ho transformujú a modifikujú a odkazujú na iné texty. Preto veľmi často majú i funkciu textových orientátorov.

Literatúra

BAJZÍKOVÁ, Eugénia: Úvod do textovej syntaxe. Bratislava: Univerzita Komenského 1979. 84 s.

BAJZÍKOVÁ, Eugénia: Textová syntax. Bratislava: Stimul 1995. 89 s.

BENVENISTE, Émil: Problémy opšte lingvistiky. Prekl. do srb. S. Marić. Beograd: Nolit 1975. 290 s.

DIJK, Teun. A. van: Text and Context. New York: Longman 1977.

DOLNÍK, Juraj – BAJZÍKOVÁ, Eugénia: Textová lingvistika. Bratislava: Stimul 1998. 134 s.

DUDOK, Miroslav: Adverzatívne konektory. In: Nový život, 1988, s. 477 – 481.

DUDOK, Miroslav: Úvod do textiky. Petrovec: Kultúra 1998. 126 s.

Encyklopédia jazykovedy. Sprac. J. Mistrík a kol. Bratislava: Obzor 1993. 513 s.

MISTRÍK, Jozef: Štruktúra textu. Bratislava: Slovenský rozhlas 1975.

Mluvnice češtiny. 3. Skladba. Praha: Academia 1987. 748 s.

Abstract

The presented paper deals with an extension of traditional structural grasping of connectors which, within the Slovak supra-sentential syntax, function as means of intra-textual bounding, textual-transformational and modifying principles. On the basis of an analyses and interpretation of individual classes of connectors (adversative, explicative, causative, conclusive) from the viewpoint of textics as a communicative and discursive discipline, connectors put themselves to the role of linking, consequential, sense-making etc. means of a text. They often include even the function of textual focuses.

Syntaktické prostriedky odborného štýlu (Deskriptívna a synergetická interpretácia)

EMÍLIA NEMCOVÁ

Na formulovanie a sprostredkovanie odborných a vedeckých poznatkov používa každý jazyk špecifické prostriedky, vypracúva si vlastný štýl, žánre, postupy, ktoré odrážajú intelektuálnu úroveň spoločnosti, stupeň poznania i schopnosť ovplyvňovať a dať sa ovplyvniť spoločenským, jazykovým a iným okolím. Každá doba prináša svoje metódy, pohľady a vysvetlenia, v každom z vysvetlení, z opisov, v každej interpretácii jazykových javov je jazyk primárnym vyjadrovacím prostriedkom. Aj vývoj syntaktických prostriedkov odborného jazyka či štýlu v slovenčine môžeme vnímať deskriptívne (na to jestvuje dostatočné množstvo čiastkových opisných štúdií), môžeme sa naň pozerat' aj zo synergetického hľadiska.

1. Deskriptívny pohľad na vývin syntaktických prostriedkov odborného jazyka

1.1. Mladšie predpisovné obdobie na Slovensku

Slovenský odborný jazyk (k problematike termínu odborný štýl sa vyjadrujeme nižšie) sa vyvíjal v zhode s vývojom spisovného jazyka. Tak ako sa dejiny spisovného jazyka nezačínajú kodifikáciami A. Bernoláka a L. Štúra, nemožno časovo presne lokalizovať ani odborný jazyk. Prvky odborného vyjadrovania, najmä slovenské, resp. slovakizované termíny a terminologické spojenia, prenikali do latinských a českých písaných textov pomerne dávno. Slovakizácia sa najintenzívnejšie prejavila v praktických písomnostiach (mestských knihách, v inventároch, urbároch atď., bližšie pozri Krajčovič – Žigo, 2002). Podstatne pomalšie a neorganizovane sa mení syntax textov. Už pred prvými kodifikačnými pokusmi v 17. stor. sa „slovenská evanjelická spisba v národnom jazyku rapídne množí a jazyk týchto diel sa uhláďza a stáva sa vypestovaným. Svojou skladbou, najmä stavbou viet sa prikláňa k humanistickej češtine, ktorá sa formovala pod latinským vzorom“ (Pauliny, 1966, s. 49). Slovenskí evanjelici do 17. stor. skôr uvedomene ako organizovane „sloven-

čujú“ češtinu¹; v náboženskej „propagandistickej“ literatúre sa vety približujú svojou stavbou k ľudovej reči a opúšťa sa humanistická konštrukcia (ibid., s. 52). Za rekatolizácie ale opäť prijímajú jazyk Kralickej biblie a čeština ako „kultový“ jazyk (známy ako biblická čeština) si u slovenských evanjelikov svoje prestížne postavenie udržiava. „V slovenskej češtine (staroslovenčine, pozn. aut.) sa za osvietenstva dokončujú humanistické tendencie, vo vysokom učennom a publicistickom štýle sa vzorom vety stáva široko plynúce súvetie podľa vzorov klasickej latinčiny so slovesom na konci vety, so zhodným prívlastkom umiestneným za podstatným menom, s hojným využitím participií atď., teda so slovosledom a stavbou vety, akú vyžaduje klasická latinská štylistika“ (s. 58). Treba pripomenúť, že popri češtine, maďarčine a nemčine v písaných textoch, ktoré môžeme hodnotiť ako odborné, stredoveká latinčina ako tradičný stredoeurópsky kultúrny jazyk pozitívne ovplyvňovala kultivovanie slovenčiny. Ale ako upozorňujú Krajčovič a Žigo (2002, s. 77 – 78), latinčina v 16. a 18. stor. používaná v Európe nie je svojou stavbou totožná s klasickou latinčinou, pretože sa napodobňovala vetná štruktúra živých jazykov.

1.2. Obdobie Bernolákovej a Štúrovej kodifikácie

Obdobie Bernolákovej kodifikácie malo vplyv na rozvoj štýlov spisovného jazyka. Bernolákovci sa „v nenáboženskej sfére obracajú k širokému publiku, opúšťajú zmeravený učenecký humanistický spôsob vyjadrovania podľa latinského vzoru, vnášajú do svojho vyjadrovania pátos, rečnícku živosť a bezprostrednosť hovoreného jazyka, syntax bernolákovčiny sa veľmi často blíži k ľudovej syntaxi“ (ibid., s. 101). Nie je to však prijímané všade s porozumením. Paralelne vznikajú hodnotenia, v ktorých sa nový sloh hodnotí ako hrubý, kuchynský a sedliacky². V svojom jazykovednom diele v statiach o syntaxi sa Bernolák inšpiruje gramatikami V. J. Rosu (1672) i P. Doležala (1746), miestami z nich používa takmer doslova i jednotlivé poučky a príklady na isté syntaktické konštrukcie, ale pri opise ďalších syntaktických javov a ich chápaniach³ už reprezentuje vlastné riešenia a úvahy (Habovštiaková, 1968). Ukazuje sa, že pohyby na syntaktickej rovine, najmä upustenie od „zmeraveného učeneckého humanistického spôsobu vyjadrovania“ (pozri vyššie) neprebíhali pod vplyvom snahy po väčšej zrozumiteľnosti, jasnosti, po zmene štýlu, ale kvôli zmene adresáta. Texty, nielen náboženské, boli určené už nielen vzdelancom, pre ktorých bola latinčina prirodzeným prostriedkom vyššieho štýlu, každodenným pracovným nástrojom, o čom svedčia aj Bernolákove jazykovedné diela a zdôvodňovania písané po latinsky.

¹ V r. 1666 preložil napr. Bulovský do kultúrnej stredoslovenčiny Komenského *Janua linguae latinae reserata aurea*, ktorá sa používala ako učebnica.

² *Stilo prorsus pedestri ac culinari, Liber est, qvi cum Slavicae per Hungariam usitatae lingvae proprietatem et elegantiam expromere et docere intendat, totus qvantis tamen in ejus stilo agrestis est. Hrubý a kuchynský sloh. Kniha, ktorá sa snaží vystihnúť, zvláštnosti a spôsobilosť, slovenského, v Uhorsku používaného jazyka, predsa je vo svojom slohu nasrže sedliacka. Hodnotenie kanonika Klucha (Pauliny, 1966, s. 101). Z hľadiska štýlovej rozvrstvenosti ale pod vplyvom latinčiny pretrvávajú zrejme úvahy o vysokom a nízkom štýle, rozlišovanie ďalších jednotlivých jazykov, resp. štýlov sa v slovenskej jazykovede udomáčkuje až po Havránkovej stratifikácii.*

³ Aj keď sa A. Bernolák pri vypracovaní jednotlivých statí o syntaxi zhoduje so svojimi českými vzormi v chápaní jednotlivých syntaktických otázok, v rozdelení materiálu na kapitoly, predsa len ide ďalej, pridáva k syntaxi napr. otázky slovosledu a čerpá aj z materiálu nárečí (por. Habovštiaková, 1968, s. 192 – 205).

Bernolákovci sa obracajú k celému národu, čo súvisí s obdobím osvietenstva a národnouvedomovacím procesom. Bernolákovčina sa však nestačila vypracovať na jednotný spisovný jazyk, po r. 1851 ju striedavo s češtinou nahradzovala opravená Štúrova slovenčina. Štúrova *Nauka reči slovenskej* je vedeckým opisom gramatickej stavby slovenčiny, napísanej v slovenčine. Okrem cieľavedome budovanej odbornej terminológie zväčša prebranej z češtiny tvorí sa už moderný výkladový sloh, vyplývajúci z podoby ústneho výkladu. Na podobu vety v štúrovčine mala veľký vplyv ústna reč podľa hovorenej podoby strednej slovenčiny. V politickom a spoločenskom kontexte doby je pochopiteľné, že dominantnou bola rétorika, pôsobenie na poslucháča a persúázia a adresátom už nebol len národ, ale aj odporcovia novokodifikovanej spisovnej slovenčiny. Bolo potrebné ukázať, že slovenčina ako jazyk je schopná zvládnuť všetky požiadavky kladené na jazyk. A ako poznamenáva J. Marvan (1999), v národnouvedomovacom procese pre Slovákov bez štátneho útvaru, ktorý by ich zjednocoval a posilňoval, prevzal jazyk navyše aj túto funkciu. Faktom je, že nejednotnosť Štúrovej slovenčiny sa odzrkadlila aj v používaní rozmanitej skladby – od klasicistickej až po výpovede hovorového štýlu s výraznými rétorickými prvkami, čo sa prejavilo aj v písaných textoch:

„Lež i v chrámoch evanjelických aká že to bola prosím Čeština? Veru len velmi stredná a lahodná a kazaťel naskrze bi ňebou višjeu, kebi sa celkom podla tejto reči bou spravovať chceu a hodná pri tom čjastka kazaťelou reč túto krem toho len povrchně znala, tak že to bola len majvjac spleťenina Slovenčini a Češtini.“ (Ľ. Štúr: Hlas proti Hlasom, Orol Tatránski, 1846, č. 36, s. 282 – 283)

Púda alebo zem, zemina, obyčajne i gruntom nazwaná, je wrchná, wiac monej mrwiwá kôra zeme nassej, ktorá, pewnejssi jej spodok pokrywá, dâwajúc wssetkým rastlinám nie len stanowisko pewné, ale i hlawnú wýžiwu. (Lichard, 1875)

Pri pohľade na syntaktickú rovinu slovenského jazyka by sme mohli zjednodušať povedať, že sa dlhšie ako postupy a prostriedky iných jazykových rovín vyvíjala pod veľmi silným vplyvom latinčiny, potvrdzovanej aj cez češtinu a nemčinu. Išlo o prechod od archaizujúcich slovosledových postupov – „široké vety a široké súvetia so slovesom na konci vety, postpozitívny zhodný atribút, prepozícia nezhodného atribútu ako priamy vplyv latinčiny a staršej češtiny (Ružička, 1970, s. 9) – t. j. od klasicistickej syntaxe, nefunkčnej, meravej, nerešpektujúcej významovú stavbu vety a súvetia a vyznačujúcej sa nepotrebnou ozdobnosťou i verbalizmom (Kačala, 2001, s. 15) k dynamickým syntaktickým modelom. Stavba vety až postupne nadobúda prehľadnú a jasnú stavbu, neskôr sa zvyrazňuje hypotaxa, pomocou spájajúcich výrazov sa prispieva nielen k zomknutosti textu, ale sa nimi vyjadrujú jemné syntaktickosémantické vzťahy (ibid.).

1.3. Syntax odborného štýlu v prvej polovici 20. stor.

Začiatkom 20. storočia odborný štýl ovplyvňuje martinský úzus. Postupne sa zbavuje bernolákovských a štúrovských syntaktických schém a dostáva sa pod vplyv odbornej češtiny, ktorá už nebola tak zaťažená klasicistickými syntaktickými šablónami.

nami a bola budovaná aj pod vplyvom nemčiny. Spolu s tendenciou používať domáce väzby udržiavajú sa niektoré zastarané slovesné väzby, častica *-li* za slovesným tvarom, prebrané tvary vzŕažných zámen a pod. Ale v čase vydania prvých Pravidiel r. 1931 kritériám spisovnosti nevyhovovala väčšia časť syntaktických prvkov v oblasti vetnej a súvetnej syntaxe. Ako uvádzajú R. Krajčovič – P. Žigo (2002, s. 215), najväčším nedostatkom prvej polovice medzivojnového obdobia bola nízka úroveň odborného štýlu. Kvôli nedostatkom funkčnej diferenciácie sa v 20. rokoch zrodila koncepcia, podľa ktorej sa jazykom odbornej komunikácie mala stať čeština. Reakciou na jazykovú i politickú situáciu bol vznik Slovenskej reči, prvého lingvistického časopisu. V hlavných zásadách Bartkovej Slovenskej reči z r. 1932 je jedným z odporúčaní: V syntaxi a frazeológii ako málo preskúmaných oblastiach spisovnej reči sa treba pridržiavať živej ľudovej reči, najmä stavu v stredoslovenských nárečiach, a úzu dobrých spisovateľov, predovšetkým z obdobia realizmu (por. Jóna, 1973; Blanár – Jóna – Ružička, 1974; Kačala, 2001). Na tvorbu odbornej slovenčiny tohto obdobia vplývala i ľudová terminológia (Horecký, 1956), i maďarská terminológia (Ružička, ibid). Postupne narastá hypotaxa a prejavuje sa tendencia ku kondenzácii vyjadrenia. Rozvoj terminológie vplýva na syntax. Objavujú sa vysvetľujúce vložky, konektory, polovetné konštrukcie s prídastím a so slovesným podstatným menom.

1.4. Druhá polovica 20. stor.

Obdobie 50. a 60. rokov je poznačené špecifickým myslením, ktoré sa premietlo aj do syntaktických schém odborného štýlu tohto obdobia. Množstvo rôznorodej vedeckej a pseudovedeckej produkcie so schematickou orientáciou na citované pramene a oficiálny filozofický postoj spoločnosti modifikovali nielen syntaktickú rovinu odborného štýlu, napr.

Až dnes po víťazstve robotníckej triedy nad kapitalizmom, máme všetky možnosti pozrieť objektívne pravdivo na slovenskú minulosť a v správnom svetle zhodnotiť veľké zjavy a osobnosti slovenskej histórie...práve objektívny pravdivý výklad histórie posilňuje súčasné pokrokové a vlastenecké sily a poskytuje neoceniteľný zdroj poučenia a skúseností v boji proti odumierajúcemu buržoáznemu svetu a jeho ideologickým prejavom (J. Špitzer, 1953).

Odborné texty tohto obdobia si vyžadujú osobitnú analýzu.

V 70. rokoch odborný štýl výrazne tenduje k „explicitnej racionálnosti, stereotypnosti a kondenzovanosti“, čo je podľa Ružičku prejavom europeizácie najmä slovenskej vedeckej syntaxe (Ružička, ibid, s. 73). Odborný štýl do prelomu 80. a 90. rokov je pomerne dobre teoreticky spracovaný v množstve čiastkových štúdií a jeho opis je súčasťou každej štylistiky.

1.4.1. Vyčleňovanie funkčných štýlov v slovenskej štylistike má pomerne dlhú tradíciu a súvisí s nazeraním na štýly v českej jazykovede, ako sa formovali od začiatku minulého storočia (por. detailný prehľad u Mistríka, 1997). Napriek rozličným kritériám, klasifikáciám i hodnoteniam štýlov prevláda funkčné hľadisko, funkčná štýlová diferenciácia. Najmenšie odlišnosti v klasifikáciách sú pri vyčleňovaní náučného (vedeckého, odborného) štýlu. Zdá sa, že v odbornom štýle sa

v porovnaní s ostatnými štýlmi, dajú charakteristické vlastnosti, aj keď nerovnomerné, pomerne ľahko opísať. Odborný (náučný, vedecký) štýl sa charakterizuje ako štýl komunikácie vedeckých, odborných a pracovných poznatkov, objektívny štýl spisovnej slovenčiny (k termínu Mistrík, 1985, 1997; Slančová, 1996). Je úzko spojený s kultúrou a kultivovaním jazyka. Všetky žánre odborného štýlu využívajú jazykové prostriedky spisovného jazyka, všetky odborné texty jednoznačne tendujú k spisovnosti. Odborný štýl je vnútorne bohato diferencovaný na vertikálnej i horizontálnej osi. Horizontálna diferenciácia odráža diferenciáciu vedných odborov, vertikálna rozčleňuje vyšší náučný (teoretický náučný) štýl, nižší náučný (populárno-náučný) a učebný (didaktický) štýl (Slančová, ibid.). Ide o objektívny štýl, preto je prirodzené, že sa expresivizujúce syntaktické prostriedky potláčajú a na syntaktickej rovine sa využívajú jazykové prostriedky vyjadrujúce ikonickosť, pojmovosť, presnosť, zreteľnosť, odbornosť, verejnosť.

Typickými znakmi odborného štýlu sú monologickosť a písomná podoba odborných textov manifestovaná na syntaktickej rovine adekvátnymi jazykovými prostriedkami. Najvýraznejšou syntaktickou tendenciou v odbornom štýle na vyjadrenie hutnosti, nasýtenosti, presnosti, zreteľnosti a explicitnosti odborného textu je tendencia využívať prostriedky **syntaktickej kondenzácie**:

1. Oproti parataktickému spojeniu viet sa častejšie využíva hypotaktické spojenie viet s komplexnými syntaktickými štruktúrami, rozsiahlymi zložitými súvetiami s množstvom vedľajších viet rôzneho druhu a stupňa závislosti a široký repertoár spojovacích prostriedkov, presne vyjadrujúcich sémantické vzťahy medzi jednotlivými syntaktickými konštrukciami. Na syntaktickej rovine sa neustále dotvárajú prostriedky potrebné na presné a jednoznačné vyjadrovanie, napr. sekundárne predložky typu *v súvisi s*, *v porovnaní s*, *na rozdiel od*, *v závislosti od*, *prostredníctvom*, *zásluhou niečoho*, spájacie výrazy typu *s tým – že*, *napriek tomu – že*, *so zreteľom na to – že*, *namiesto toho – že* (Kačala, 2001).

2. Medzi výrazné kondenzačné syntaktické prostriedky patrí nominalizácia viet a polopredikatívne konštrukcie, keď sa namiesto určitých slovesných tvarov vytvárajúcich vety použijú slovesné substantíva, adjektíva, neurčitky, prechodníky. Tento kondenzačný spôsob má výhodu v tom, že autorovi odborného textu umožňuje vyjadriť sa neosobne, objektívne a bez časovej perspektívy:

Fakty, ktoré sú usporiadané na základe informačného slohového postupu, sú vyjadrené enumeratívne, často bez explicitnej textovej súvislosti, resp. textové súvislosti sa vyjadrujú v menšej miere.

Usporiadanie faktov na základe informačného slohového postupu sa vyjadruje enumeratívne,...

V čase, keď sa najširšie aplikuje / sa najširšie aplikoval / najširšieho aplikovania / najširšie aplikovaného nového, životaschopného kánonu nevyžaduje sa jeho teoretické objasňovanie.

Slovesné podstatné meno / neurčítok

Motivovaný potrebou vyjadrenia nových myšlienok / potrebou vyjadriť... / aby boli vyjadrené... / aby sa vyjadrili...

Príčastie

...problém číro teoretický, ktorý vyžaduje / vyžadujúci teoretické preskúmanie...

Prechodník

Skúmajúc tento problém sme narazili na možné riešenia.

Pri skúmaní tohto problému sme narazili na možné riešenia.

Je prirodzené, že sa v jednej vete môže vyskytovať naraz aj niekoľko prostriedkov kondenzácie. Pomáhajú odstraňovať aj stereotypnosť vyjadrovania, predovšetkým časté opakovania vzťahných zámen, precizujú a zvyšujú výrazové schopnosti jazyka. Nárast substantívnych a adjektívnych kondenzátorov na úkor prechodníkov poukazuje na výrazovú konzervatívnosť. Zreteľnosť a pojmovosť podmieňuje vyšší výskyt pasívnych konštrukcií.

Aby jazykové prejavy mohli byť určité a presné, podľa potreby abstraktné a aby boli schopné vyjadrovať súvislosť a zložitosť myslenia, pôsobí v jazyku od jeho vzniku spolu s tendenciou k demokratizácii aj **tendencia k intelektualizácii**. Jej pôsobenie je silné predovšetkým v odbornej a publicistickej sfére. Jej prejavom je v prvom rade zvyšovanie podielu a závažnosti odborného jazyka, s ktorým súvisí súvzťažnosť intelektualizácie s terminologizáciou a determinologizáciou. Najvýraznejšie sa prejavuje v lexike, ale prispievajú k nej aj niektoré syntaktické konštrukcie.

Tie majú na rozdiel od svojich synonymických náprotivkov príznak knižnosti a sú frekventované v textoch odborného štýlu. Ako uvádzajú autori kolektívnej monografie *Dynamika slovnej zásoby spisovnej slovenčiny* (Bosák – Buzássyová – Horecký a kol., 1989, s. 248), patria sem napríklad konštrukcie:

X sa vyznačuje + N inšt. (abstr.)

X je + adj.

Ozónová vrstva na Marse sa vyznačuje nestabilitou.

... je nestabilná...

X má adj. + N akuz. (abstrakt.)

X je + adj.

Ursínyho hudba má zmyslovú bezprostrednosť.

.....je zmyslovo bezprostredná....

N akuz. charakterizuje N nom (abstrakt.)

Je charakterizovaný + N instr.

X je + adj.

Oblasť umeleckého štýlu charakterizuje obraznosť, zážitkovosť a subjektívnosť.

.....je charakterizovaná

..... je obrazová, zážitková, subjektívna* nepoživajú sa

Medzi konštrukcie, ktoré prehľbujú intelektuálny charakter textu, možno v istom zmysle rátať aj genitív druhovej príslušnosti reprezentovaný syntagmou, keď v genitíve sa vyjadruje kvalita abstraktom: *filozofia kompromisu a opatrnosti, hviezda*

prvej veľkosti. Ale aj keď sa texty uvedených žánrov vyššieho náučného štýlu publikujú a starostlivo upravujú, dostávajú sa do nich štylisticky príznakové syntaktické konštrukcie, apoziopéza, anakolút, eliptické konštrukcie rôzneho druhu, ktoré sa nevnímajú ako chybné, defektné, keď sa používajú funkčne na preriedenie náročne vnímateľného textu. Tento aspekt však patrí už do textovej syntaxe, ktorá by si vyžadovala osobitnú štúdiu. Koniec 20. storočia prináša pohyb pri formulovaní odborných textov. Nastáva pohyb vo funkčnej klasifikácii štýlov, narúšajú sa žánrové normy a hranice medzi pomerne jasne binárnymi protikladmi ústnosť/písomnosť sa oslabujú. Do odborných textov prenikajú syntaktické konštrukcie vnímané ako rétorické, resp. defektné. Pokles jazykovej kultúry a absencia jazykových redaktorov pri konečnej úprave textov vo vydavateľstvách a odborných časopisoch ovplyvňuje aj syntaktickú rovinu odborných textov, ktoré sú späť so spisovným jazykom (por. Müllerová, 1994; Hoffmannová, 1997; Slančová, 1996).

2. Synergetická interpretácia a možnosti výskumu

Na vývin jazyka a odborného, resp. vedeckého či náučného štýlu sa môžeme pozrieť aj zo synergetického hľadiska (Köhler – Altman, 1997). Pokúsme sa predstaviť si vývoj jazyka a jeho zmeny ako permanentnú súčinnosť (kooperáciu) otvoreného systému s inými otvorenými systémami (sociálnymi, kultúrnymi, jazykovými a i.) alebo jazykovými podsystemami. Ide o jazyk ako živý systém riadený jazykovými stochastickými zákonmi, ktoré pôsobia rovnako ako prírodné zákony bez ohľadu na to, či ich už poznáme alebo ešte neboli objavené. Fungovanie týchto zákonov dokazuje samoregulácia a samoorganizácia jazyka. Ich pôsobenie a účinky sa v jazykoch prejavujú rôznorodo. Nerovnako sa manifestujú aj v rámci jedného jazyka⁴ a umožňujú používateľovi jazyka využívať jazyk na vyjadrenie svojich potrieb a tvoriť prejavy či texty zrozumiteľné pre adresáta aj bez odbornej prípravy – aktivizovať a pomerovo súvisť/ažňovať všetky zložky jazykovej komunikácie na dosiahnutie efektívneho prenosu rôznorodých informácií. Stochastické jazykové zákony spôsobujú smerovanie k vzájomnému vyrovnávaniu nielen vnútrojazykových podsystemov a ich prvkov, ale aj jazykového systému s inými živými systémami, teda smerovanie k rovnovážnemu stavu. Rovnovážny stav je trvalým cieľom vývoja každého živého systému, teda aj jazyka, na ceste k dokonalnej harmónii všetkých jeho jazykových zložiek, ku konečnému teoretickému výsledku poznávacieho procesu bez časovej determinácie. V istých časových obdobiach je možné postihnúť tendovanie systému jazyka k rovnovážnemu stavu, ktorý je potom nejakým vonkajším faktorom (príp. viacerými) destabilizovaný, rozkolísaný. Vonkajšie alebo vnú-

⁴ Pri konštituovaní jazykového textu, či už hovoreného alebo písaného, dodržiava autor tieto zákony, aj keď si ich nemusí uvedomovať. Už fonologický systém pozná kalkulus, t. j. vedľa seba sa môžu dostať iba tie fonémy, ktoré sú vysloviteľné. Rovnako je obmedzený aj počet po sebe idúcich spoluhlások. Tak isto nám tzv. rytmický zákon v slovenčine zaručuje rytmizovanie reči a dodržiujú ho hovoriaci bez toho, aby o ňom vedeli. Podobne si vieme predstaviť, že v komunikácii hovoriaci, ktorý použije každé druhé cudzie slovo a všimne si nechápavý výraz počúvajúceho, začne v mene zrozumiteľnosti nahrádzať cudzie slová domácimi ekvivalentmi. Segmentovanie vety i celého textu sa riadi tiež pravidlami, ktoré každý tvorca dodržiava a pritom ich formálne nemusí poznať. Či už ide o dĺžky viet, vzťah medzi dĺžkami slov, rozmiestnenie predpôň v texte a pod.

torné vplyvy neustále destabilizujú dosiahnutú relatívnu rovnováhu, aby opäť nastúpil proces smerovania k novému rovnovážnemu stavu v iných podmienkach a iných vzájomných spolupôsobeniach systémov a ich prvkov. Zveličene by sa dalo povedať, že sa jazyk vyvíja od jedného atraktora k druhému. Na tejto ceste usporadúva a vyvažuje prvky jednotlivých podsystémov – aby si zachoval komunikatívnu efektívnosť – a už opäť prichádzajú zmeny a nepravidelnosti. Je to ako pohyblivá hladina rozčereného mora (nevstúpiš dvakrát do tej istej rieky). Tá hladina nie je nikdy rovnaká, ale more ako celok je v rovnováhe, t. j. na makroskopickej rovine je rovnováha, ale na mesoskopickej alebo mikroskopickej úrovni prebiehajú neustále zmeny: Rovnovážny stav bez opätovného dezorganizovania znamená ukončenie pohybu v čase, preto je jeho dôsledkom buď dosiahnutie ideálneho stavu, alebo zánik. V každom prípade sa každý živý, otvorený dynamický systém hľadajúci rovnováhu kvalitatívne mení.

Najvýraznejšími spúšťačmi destabilizácie, narušiteľmi vysokej miery usporiadatosti systémov sú v sociálnych systémoch zrejme revolúcie a podobné deštruktívne udalosti. Tie spravidla vytvoria a vyvolajú chaos aj v spoločenských, ekonomických, jazykových a ďalších systémoch, ktoré sa potom pomaly kvalitatívne inak reorganizujú. Pre Rakúsko-Uhorsko a národy a národnosti patriace doň boli 17. a 18. stor. storočiami výrazných revolučných zmien. Sociálne zloženie obyvateľstva monarchie (šľachtické vrstvy pochádzajúce z rôznych kútov Európy, kňazstvo, meštianstvo, poddaní) sa odzrkadlilo aj na vtedajšej jazykovej situácii a postavení latinčiny pri sprostredkovaní poznatkov o formujúcom sa obraze sveta. Na sprostredkovanie informácií o stave sveta mali vzdelanci tej doby svoj kód – latinčinu. Chýbal kód na komunikáciu s ľuďom a mešťanmi. Princíp samoorganizácie jazyka⁵ viedol bernolákovcov ako autorov, produktorov komunikácie vybrať si za kód taký variant národného jazyka, ktorý by bol najefektívnejší – nadnárečovú formu zrozumiteľnú väčšine národa – a prebrať ju v minimálne upravenej forme. Pretože išlo o sprostredkovanie informácií na zvyšovanie uvedomenia a kultúry – o osvetovú funkciu, potrebné prvky „vyššieho“ štýlu zachoval samoregulujúci princíp, ktorý vyvažoval potreby komunikácie tak, že model syntaktickej roviny latinčiny ponechal ako stabilizujúci prvok. Efektívnosť komunikácie sa zachovala používaním prvkov lexikálnej, morfolologickej a zvukovej roviny. O tom, že práve klasická syntax bola stabilizujúcim prvkom, svedčí fakt, že v odbornej komunikácii vydržala v podstate až do začiatku 20. stor. a bola podporovaná aj cez češtinu, aj keď sa sporadicky prijímali aj iné syntaktické modely. Štúrovčina má pomerne stabilizovanú slovo tvorbu, akcentovanie ústnosti sa prejavilo na rozkolísanosti v pravopisných otázkach. K istej miere vyváženosti tak dochádza až martinským úzom – normou (atraktorom), ktorá bola výsledkom pôsobenia princípov samoorganizácie (kreatívnej práce redaktorov na odborných textoch) a samoregulácie jazyka, ktorým sa eliminovali nesúrodé, neharmonické, resp. príliš demokratizujúce zásahy jednotlivcov. Na syntaktickej rovine sa to prejavilo hľadaním efektívnych syntaktických modelov,

■ ⁵ Samoorganizáciu, prirodzene, chápeme metaforicky: Nejde o prácu samotného jazyka – všetko tvorí človek. To isté platí aj o samoregulácii, aj keď stabilizácia prebieha väčšinou nevedomene. Ak človeka považujeme za podsystém systému „jazyk“, ide o priame pôsobenie, ak ho považujeme len za okolie jazyka, tak celá jeho činnosť sú vonkajšie vplyvy.

ktoré by plnohodnotne nahradili staré modely a adekvátne dokázali odraziť vzťahy medzi pomenovaniami a usúvzťažniť výsledky poznania. Približne rovnocenné postavenie jednotlivých zložiek jazykového systému nepotrebovalo výpomoc v podobe preberania stabilizačných modelov, takže išlo o vyvážené vplyvy z jazykových systémov, ktoré sa používali na území Slovenska. Prvá svetová vojna ako deštruktívny zásah do vývoja istého systému (rozpad Rakúsko-Uhorska) sa prejavila nielen zmenou vzájomného postavenia spoločenských systémov (vznik Československej republiky), ale prirodzene aj zmenami v jazyku, podmienenými jazykovou situáciou. V tom čase si už slovenčina nepotrebovala vypomáhať prebranými syntaktickými schémami, jej podsystémy spoluvytvárali pomerne stabilný systém, ktorý sa dal aj opísať a kodifikovať. Na dotváranie svojich podsystémov mala prostriedky, bolo potrebné posilniť tvorenie pomenovaní a terminológiu. Spracováva vplyvy maďarčiny a nemčiny, z češtiny a cez češtinu preberá niektoré väzby. Podobne pôsobia na vývoj jazyka a odborného štýlu všetky zlomové dejinné udalosti a zreteľne ovplyvňujú podobu jazyka.

Roky 1948 – 1968 a 1968 – 1989 predstavujú vo vývoji slovenčiny obdobia, ktoré ešte nie sú adekvátne spracované. V týchto obdobiach vzniká v spoločenských vedách veľké množstvo kolektívnych diel, monografií, veľké množstvo vedeckých textov vydávaných v rôznych vedeckých časopisoch a zborníkoch. Objektívny pohľad na odborný štýl týchto období vyplynie z premyslenej analýzy vybraných spoločenskovedných a prírodovedných textov. Prostriedky syntaktickej roviny odrážajú spôsob myslenia pri výstavbe textov. Najvýraznejšie odhalia spôsob interpretácie informácií a ich zmysel. Nezvládnutá syntax je „pôvodcom“ nezrozumiteľnosti textov. Práve preto je syntaktická rovina pri vyučovaní odbornej komunikácie problémová, aj keď podľa definícií syntaxe odborného štýlu v jednotlivých stylistikách sú tieto prostriedky pomerne dobre spracované. Ak prejdeme od modelov, zovšeobecnených typov, variantov, akými sa v jazyku prejavuje tendencia k intelektualizácii, tendencia ku kondenzácii a ďalším syntaktickým prostriedkov odborného štýlu ku konkrétnym odborným textom jednotlivých nefilologických a spoločenskovedných odborov, ukazuje sa, že nezrozumiteľnosť textov nespôsobuje vysoká pojmovosť, abstraktnosť termínov, ale práve nedodržanie slohových postupov, neschopnosť vyjadriť vzťahy medzi pojmami, neschopnosť linearizovať textovú informáciu (por. Hermann, Hoppe-Graff, 1988; Čmejrková – Daneš – Světlá, 1999) podľa istých zásad zrozumiteľnosti. Odborný či náučný štýl je akousi špičkou presného a odborného vyjadrovania sa. Predpokladom na jeho zvládnutie je istá suma získaných či naučených vedomostí, osobných skúseností, istá schopnosť abstrakcie, odborná či vedecká téma spracovaná tak, aby adresát bol schopný informácie dekodovať. Pri hodnotení výrazových syntaktických prostriedkov odborného štýlu sa zdôrazňuje koherentnosť, prehľadnosť, funkčná ucelenosť textu, racionálna presnosť, rôzny stupeň abstraktnosti, teda syntaktická zložitosť, hypotaxa, množstvo vedľajších viet rôzneho stupňa atď. Treba poznamenať, že všetky doteraz spomenuté vlastnosti možno kvantifikovať / operacionalizovať a vývoj syntaxe možno skúmať aj kvantitatívne.

Problémom zostáva, kam sa majú zaradiť texty, ktoré tvoria študenti ako seminárne práce, referáty, koreferáty a diplomové práce. Práve schopnosť/neschopnosť

študentov zvládnuť syntax a osvojiť si zákonitosti tvorby odborných textov signalizuje, že:

1. buď nemajú problematiku konceptuálne zvládnuť,
2. majú nedostatočnú schopnosť abstrahovať a vyjadrovať logické a pojmové vzťahy,
3. nie sú schopní kódovať a linearizovať informáciu,
4. ide o povrchnosť pri spracovaní textu (por. aj Havlová, 1994).

Odborné texty študentov, o ktorých sa zmieňujeme, patria už do porevolučného obdobia, t. j. obdobia po r. 1989, v ktorom dochádza k pomerne silnej diverzifikácii syntaktických modelov. Modely a normy neplatia v takej miere ako v predrevolučnom období, základné vlastnosti odborného štýlu sa už nedajú tak ostro vyčleniť (por. Müllerová, 1994; Hoffmanová, 1997; Čmejrková – Daneš – Světlá, 1999), spisovnosť ako predpoklad odborných textov ovplyvňuje pokles jazykovej kultúry ako prejav narušenia istej stability systému (Nemcová, 2002).

Pozorovania a idey, ktoré sme uviedli, viedli k plánovaniu projektu o vývoji textových vlastností v slovenčine.

1. Kvantifikovaním textových vlastností je možné objektívne skúmať, ako sa postupne v slovenčine vyvíjali jednotlivé odborné texty, resp. žánre. To by mohol byť príspevok aj k funkčnej stratifikácii štýlov a názorom na žánre. Od náboženských a súdnych spisov – ktoré majú charakteristické vlastnosti – cez listy, poéziu, prózu, vedecké a publicistické texty je možné napr. zistiť, ktoré syntaktické vlastnosti sú pre daný žánr charakteristické.

2. Vývoj syntaktických prostriedkov je možné skúmať aj z historicko-lingvistického hľadiska ako diverzifikáciu typov viet, vedľajších viet, slovosledu, derivácie, kompozície atď.

Obe časti majú spoločný základ: vybrané vlastnosti je potrebné kvantifikovať nielen jednoduchými štatistickými výpočtami, ale diverzifikáciu týchto vlastností vnímať hypoteticky ako riadenú istým zákonom, resp. zákonmi, ktorých formulovanie a interpretácia umožní precíznejšie uchopiť obraz vývinu a súčasného stavu slovenčiny i vo vzťahu k iným jazykom.

Literatúra

BEST, K. H.: Quantitative Linguistik. Eine Annäherung. Göttingen: Peust & Gutschmidt Verlag 2001.

BLANÁR, Vincent – JÓNA, Eugen – RUŽIČKA, Jozef: Dejiny spisovnej slovenčiny II. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1974. 260 s.

JÓNA, Eugen: Teória slovenského spisovného jazyka a jeho kodifikácia na rozhraní 19. a 20. storočia (1875 – 1918). In: Slovenčina na rozhraní 19. a 20. storočia. Philologia 3. Red. L. Horečný. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1973, s. 15 – 45.

HABOVŠTIAKOVÁ, Katarína: Bernolákovo jazykovedné dielo. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1968. 444 s.

HAVLOVÁ, Eva: Textová výstavba písemných prejavů vysokoškolských studentů: In: Termina 94. Ed. M. Žemlička. Praha: Katedra českého jazyka a literatury PF TU, Ústav pro jazyk český AV ČR 1995, s. 221 – 227.

- HERMANN, T. – HOPPE-GRAFF, S.: Textproduktion. In: Wissenspsychologie. Eds. Mandl, H., Spada, H. München-Weinheim: Psychologie Verlags Union 1988, s. 283 – 298.
- HOFFMANNOVÁ, Jana: Stylistika a... Současná situace stylistiky. Praha: Trizonia 1997. 200 s.
- HORECKÝ, Ján: Základy slovenskej terminológie. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1956.
- HORECKÝ, Ján: Východiská k teórii spisovného jazyka. In: Z teórie spisovného jazyka. Red. J. Kačala. Bratislava: Veda 1979, s. 13 – 22.
- HORECKÝ, Ján – BUZÁSSYOVÁ, Klára – BOSÁK, Ján a kol.: Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny. Bratislava: Veda 1989. 429 s.
- JELÍNEK, Milan: Kultura jazyka a odborný styl. In: Termina 94. Ed. M. Žemlička. Praha: Katedra českého jazyka a literatury PF TU, Ústav pro jazyk český AV ČR 1995, s. 7 – 30.
- KAČALA, Ján: Spisovná slovenčina v 20. storočí. Bratislava: Veda 1996. 85 s.
- KÖHLER, Reinhard – ALTMANN, Gabriel: Synergetické aspekty jazykovedy. In: Jazykovedný časopis, 1997, roč. 48, č. 1, s. 3 – 14.
- KRAJČOVIČ, Rudolf – ŽIGO, Pavol: Dejiny spisovnej slovenčiny. Bratislava: Univerzita Komenského 2002. 250 s.
- LICHARD, D. G.: Malý Gazda. Počiatky hospodárskych vedomostí. Skalica: Tlač J. Škarnicka 1875. 37 s.
- MARVAN, Jiří: Na prahu slovenčiny. Bratislava: Veda, Vydavateľstvo SAV 1999. 85 s.
- MISTRÍK, Jozef.: Stylistika. 1. vyd. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1985. 2. vyd. 1997. 598 s.
- MÜLLEROVÁ, Olga: Mluvený text a jeho syntaktická výstavba. Praha: Academia 1994.
- NEMCOVÁ, Emília: Globalizácia – ohrozenie, a či motivácia pre jazyk. In: Zborník z Konferencie FIT, Smolenice 4. – 6. november 2002 (v tlači).
- PAULINY, Eugen: Dejiny spisovnej slovenčiny. 2. vyd. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1971. 131 s.
- RUŽIČKA, Jozef: Vývin odborného štýlu spisovnej slovenčiny v 20. storočí. In: Slovenská reč, 1970, roč. 35, č. 1, s. 7 – 16; č. 2, s. 69 – 74.
- SLANČOVÁ, Dana: Praktická stylistika. Prešov: Slovacontact 1996. 176 s.
- ŠPITZER, Juraj: Úvod k monografii: L. Štúr – Reči a state. Martin: Severoslovenské tlačiarne 1953, s. 9 – 32.

Abstract

The paper „Syntactic means of specialist style in the Slovak language“ presents apart from the classical diachronic description of the syntactic level in distinct time periods, a synergetic interpretation. The development of language and the development of specialist, scientific or popular-scientific style can also be described from a synergetic point of view as a permanent cooperation of an open system with other open systems or with its own subsystems – as a living system, controlled by stochastic rules. Their effect appears in the self regulation of language and helps to explain several phenomena.

Záverečné slovo

JÁN KAČALA

Ked' som koncipoval túto konferenciu, okrem iného som mal na mysl aj to, aby sa v referátoch dosť systematicky pokryli čiastkové témy slovenskej syntaxe, najmä tie, čo pre jej základné chápanie v súčasnosti majú najväčší význam, ako aj tie, o ktorých sa doteraz v súvisi so syntézou slovenskej syntaxe uvažovalo menej. Situácia sa zmenila neprítomnosťou mnohých relevantných autorov niektorých základných syntaktických tém. Pôvodný zámer sa tak nenaplnil, prípadne sa naplnil iba čiastočne.

Napriek tomu tematika konferencie bola pestrá a zahŕňala témy od elementárnych, zložitejších a komplexných syntaktických jednotiek cez syntaktické vzťahy a závislostnú syntax, intenciu a valenciu so zreteľom na syntax, syntaktický význam a syntaktický výraz až po vyústenie syntaktického systému do výpovedných aktov, po textovú syntax a štylistické otázky. Aj tak však niektoré oblasti syntaxe (napríklad melodická a zvuková stránka vety) zostali nedotknuté. Na druhej strane tu osobitne silno zaznela tematika korpusu; v tej súvislosti možno hovoriť o vstupe korpusovej lingvistiky aj na scénu syntaxe.

Na konferencii zazneli teoretické referáty, ako aj referáty bohato doložené reprezentatívnym jazykovým materiálom. Poukázalo sa aj na bohatstvo foriem nárečovej syntaxe, ktorá v rámci syntaktického výskumu u nás predstavuje špecifickú oblasť aj v súvisi so stále aktuálnym projektom syntaktického zväzku Atlasu slovenského jazyka.

Konferencia sa pripravovala ako platforma na prerokovanie niektorých základných otázok slovenskej syntaxe. Až v programe sa slovenská syntax nahradila súčasnou syntaxou. Nie je to vecná chyba, veď napokon konferencia tohto typu dáva široké možnosti na zahrnutie tém zo všeobecnej, prípadne teoretickej syntaxe. Treba však povedať, že oproti pôvodnému zámeru je to dosť podstatná zmena.

Treba vyzdvihnúť, že o tému konferencie prejavili veľký záujem početní českí jazykovedci, renomovaní syntaktici.

So zreteľom na ďalší plynulý vývin syntaktického bádania sa žiada oceniť, že na konferencii zazneli prejavy viacerých mladších a mladých kolegov.

Vo vypočutých referátoch sa predviedli aj pestré metodické a metodologické postupy. Myslím, že možno povedať, že metódy výkladu syntaktických javov sa ďalej špecifikujú a výskumný aparát sa ďalej zjemňuje. Najväčšiu zásluhu na tom má sémantika, gramatická, no najmä lexikálna.

Konferencia nastolila mnoho otázok, ktorými sa istotne budeme zaoberať v budúcnosti. To je jeden z najväčších vkladov vedeckej konferencie o otázkach sloven-

skej syntaxe. Ako jedna z centrálnych otázok sa ukázal vzťah sémantiky a syntaxe. Verím, že aj na našej konferencii sa potvrdila cesta, ktorou syntax ide v ostatných desaťročiach, totiž cesta maximálnej integrácie a integrovanosti sémantiky (gramatickej i lexikálnej) do syntaxe, cesta, ktorú v slovenskej lingvistike ukázal už zakladateľ súčasnej spisovnej slovenčiny Ľudovít Štúr a ktorú neskôr do ucelenej koncepcie rozpracoval Eugen Pauliny, Jozef Ružička a ďalší slovenskí syntaktici, osobitne aj autori akademickej Morfológie slovenského jazyka z r. 1966.

Tieto zistenia do istej miery môžu rámcovať aj koncepčnú prípravu syntetického diela o slovenskej syntaxi. Do tohto zistenia patrí poznatkový pokrok, t. j. v poznaní slovenskej syntaxe, jej bohatých a diferencovaných prostriedkov, rozvoj syntaktickej teórie, metódy prípravy s ohľadom na reláciu syntaktický význam – syntaktický výraz a osobitne na pozíciu sémantiky v syntaxi. Do tohto rámca však sotva patrí výber a ustálenie kolektívu autorov takéhoto syntaktického diela. Istotne mi dáte za pravdu, keď poviem, že autorské kolektívy syntetických diel nie sú dominantnou témou na vedecké konferencie. Je to vec iných fór.

Verím, že moje mierne optimistické videnie výsledkov tejto konferencie, ktorá ako jedna z mála v dejinách slovenskej jazykovedy bola naozaj vlastná syntaktická, potvrdí aj pripravovaný zborník referátov.

Ďakujem všetkým, čo sa pričínili o hladký priebeh a výsledky vedeckej konferencie o slovenskej syntaxi.

AKTUÁLNE OTÁZKY SÚČASNEJ SYNTAXE

Editorka

MÁRIA ŠIMKOVÁ

Návrh obálky: Eva Kovačevičová-Fudala

Zodpovedný redaktor: Emil Borčín

Technický redaktor: Vladimír Radík

Prvé vydanie. Vydala VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, v Bratislave roku 2005 ako svoju 3564. publikáciu z tlačových podkladov Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV. 168 strán.

ISBN 80-224-0879-4